

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਵੈਸਾਖ-ਜੇਠ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੫੦

ਮਈ 2018

ਜਿਲਦ ੬੨

ਅੰਕ ੨

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

(ਦੇਸ਼)

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ

₹ ੫

ਸਾਲਾਨਾ

₹ ੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

₹ ੨੫੦

ਲਾਈਫ

₹ ੫੦੦

(ਵਿਦੇਸ਼)

ਸਾਲਾਨਾ

₹ ੧੨੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

₹ ੫੦੦੦

ਲਾਈਫ

₹ ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ	-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ	੬
ਅੰਸ-ਬੰਸ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ	-ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	੧੧
ਧਰਮ ਧੂਜ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ	੧੫
ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦਾ ਅਲੰਬਰਦਾਰ . . .	-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੨੩
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ . . .	-ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ	੩੧
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ: ਜਨਮ ਤੇ ਬਚਪਨ	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ	੪੪
ਸੂਝਵਾਨ ਕਮਾਂਡਰ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ	-ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	੫੨
ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ - ਇੱਕ ਜਰਨੈਲ	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੫੫
ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	੫੮
ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ . . .	-ਡਾ. ਰਾਏ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ	੬੭
ਖਾਲਸਈ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ . . .	-ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ	੭੯
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ . . .	-ਡਾ. ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	੮੫
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਆਦਰਸ਼	-ਸ. ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ ਕਲਾਂ	੯੩
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ	-ਗਿਆਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ	੧੦੦
੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ . . .	-ਡਾ. ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ	੧੦੩
ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਹੈ . . .	-ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ	੧੧੩
ਆਦਰਸ਼ ਮਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ . . .	-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਗਾ	੧੧੯
ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ . . .	-ਡਾ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੧੨੨
ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤ: ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ	-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ	੧੩੪
ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ	-ਡਾ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰਾ	੧੪੦
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਿਤਾਬ	-ਭਾਈ ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ	੧੪੫
ਜਿਸ ਦੀ ਤੇਗ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਸਮਤ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ	੧੪੯
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੱਸ ਬੱਟ ਲਿਆ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ੍ਰੀ ਰਮੇਸ਼ ਬੱਗਾ ਚੋਹਲਾ	੧੫੧
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੧੫੨
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੧੫੪

ਹਰਿ ਜੇਠਿ ਜੁੜਦਾ ਲੋੜੀਐ . . .

ਹਰਿ ਜੇਠਿ ਜੁੜਦਾ ਲੋੜੀਐ ਜਿਸੁ ਅਗੈ ਸਭਿ ਨਿਵੰਨਿ॥
 ਹਰਿ ਸਜਣ ਦਾਵਣਿ ਲਗਿਆ ਕਿਸੈ ਨ ਦੇਈ ਬੰਨਿ॥
 ਮਾਣਕ ਮੋਤੀ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਭ ਉਨ ਲਗੈ ਨਾਹੀ ਸੰਨਿ॥
 ਰੰਗ ਸਭੇ ਨਾਰਾਇਣੈ ਜੇਤੇ ਮਨਿ ਭਾਵੰਨਿ॥
 ਜੋ ਹਰਿ ਲੋੜੇ ਸੋ ਕਰੇ ਸੋਈ ਜੀਅ ਕਰੰਨਿ॥
 ਜੋ ਪ੍ਰਭਿ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਸੋਈ ਕਹੀਅਹਿ ਧੰਨਿ॥
 ਆਪਣ ਲੀਆ ਜੇ ਮਿਲੈ ਵਿਛੁੜਿ ਕਿਉ ਰੋਵੰਨਿ॥
 ਸਾਧੂ ਸੰਗੁ ਪਰਾਪਤੇ ਨਾਨਕ ਰੰਗ ਮਾਣੰਨਿ॥
 ਹਰਿ ਜੇਠੁ ਰੰਗੀਲਾ ਤਿਸੁ ਧਣੀ ਜਿਸ ਕੈ ਭਾਗੁ ਮਥੰਨਿ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ “ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ” ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਅੰਦਰ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਖਤ ਮੌਸਮ ਤੇ ਖਾਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਵਰਣਨ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਦਿਆਂ, ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀ ਮਾਨਤਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੀਵ ਉਸ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੇ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸਲ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਹੀ ਜਾਂ ਤ੍ਰਾਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅਜਿਹਾ ਕੀਮਤੀ ਮੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾ ਕੇ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾਮ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਰੰਗ ਹਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲਾ ਹਰ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਰੂਪ 'ਚ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੱਤਸਾਰ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੀਵ ਉਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਸੁਭਾਗੋ-ਜਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ, ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਖੇ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਣਾ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਕਿਰਪਾ-ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਫਲਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਵਿੱਛੜਨਗੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਰੋਣਗੇ? ਸਾਧੂ ਭਾਵ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਥ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਦ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸਲ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਭਾਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ, ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਜੇਠ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਉਸ ਲਈ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਰੰਗੀਲਾ ਤੇ ਅਨੰਦਦਾਇਕ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ . ✍

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼

-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ*

ਕੁਝ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਪਰਦੇ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਇਸੇ ਹੀ ਲੜੀ ਦੀ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਇਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹਨ- ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ, ਧਰਮ ਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਡੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਆਂਸੰਗਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸਾਹਮਣੇ **ਸਿਰੂ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ** ਦਾ ਅਹਿਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। **ਸਿਰੂ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ** (ਪੂਰਨ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ) ਇਸ ਅਹਿਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਅਹਿਦ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖਣੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਜੁੱਗ ਬਦਲੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਅਹਿਦ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀ ਜੁਗ ਗਰਦੀ ਦੀ ਗਿਲਾਨੀ ਦੇ ਲੱਛਣ **ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ** ਅਤੇ **ਵਰਤੇ ਪਾਪ ਭ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਸਾਰਾ** ਫੁਪੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਨਫਰਤ, ਝਗੜਾ, ਪਾਪ, ਵਿਤਕਰੇ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਵੱਡੀਆਂ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦਲੇਰ ਪਰ ਜਾਲਮ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤਵਾਜਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁਰਕਾਰੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ।

*ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੪-੧੯੪੮੪

ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ। ਨੌਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾਲ **ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ਅਤੇ ਬਾਹਿ ਜਿਨਾ ਦੀ ਪਕੜੀਐ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਹਿ ਨ ਛੋੜੀਐ** ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ। ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ **ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ** ਵਾਲੇ ਅਹਿਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਖੁਦ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਚੇਲੇ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜ਼ਾਲਮਾਂ, ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ **ਬਾਹਿ ਜਿਨਾ ਦੀ ਪਕੜੀਐ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਹਿ ਨ ਛੋੜੀਐ** ਵਾਲੀ ਵਚਨ-ਬੱਧਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਨਾ ਪਾ ਕੇ ਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤੌਰਨਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਚੇਲੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ। ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਦੈਵੀ ਕਰਤਵ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਇਸ ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਭਾਇਆ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ, ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਸੀਨਾ ਤਾਣ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਹੇਠ ਨਪੀੜੇ ਆ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਖ਼ਸ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇ-ਪੱਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਆਬਰੂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਤੇ ‘ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ’ ਲਾਗੂ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਖਾਲਸਾ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣ-ਧਾਰੀ ਜਥਿਆਂ (ਮਿਸਲਾਂ) ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਬੱਧੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਉਹ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ

ਜੋ ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਵਾਲੇ ਦੀਨੀ ਸਮਝੋਤਾਵਾਦੀ ਕੌਮ ਕੋਲੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲੀਆ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਖਤੀ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਘਰ ਤੇ ਕਢੇ ਸੁ ਬਣ ਲੁਕੈਂ ਬਨ ਤਜਿ ਨੀਰ ਲੁਕਾਹਿ। ਜਲ ਮਹਿ ਲੁਕੈਂ ਤੋਂ ਨਹਿ ਬਚੈਂ ਕਹੈ ਸਿੰਘ ਕਤ ਜਾਹਿ। (ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਵਾਲੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਕੱਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਪਣੇ ਧਰਮੀਂ ਵਿਵਹਾਰ, ਹਲੀਮੀ ਸੁਭਾਅ, ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆ ਸਾਹਮਣੇ ਸਤ-ਵਾਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਨਿੱਜ ਸਵਾਰਥ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪੰਥ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਿਰਦਾਰ ਬਣਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਅਪਨਾ ਬਿਗਾਰਿ ਬਿਰਾਂਨਾ ਸਾਂਝੈ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਕਿਵੇਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬ-ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦੱਸਣ ਜਿਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ? ਤਖਤ-ਤਾਜ ਹਾਸਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਭਰਾਵਾਂ ਲਈ ਤਖਤ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਜਿਹੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਹੜੇ ਆਦਰਸ਼ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਤਲਾਸ਼ਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਜੋ ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਰੁਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ ਸੀ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਉੱਚੇ ਇਖਲਾਕ ਵਾਲਾ ਕਿਰਦਾਰ ਘੜਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ, ਨਿੱਤਨੇਮ, ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਰਹਿਮਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜ-ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇਜ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਤੇਜ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੰਜ-ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਨਿਆਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਆਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਸੰਥੇ ਵਿਚ ਢਲ ਕੇ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਕਿਆਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਧਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਹੀ ਨਿਰ-ਸਵਾਰਥ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ

ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਆਗੂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘਾਤਤ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਘੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਪੂਰਨ ਧਾਰਨੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ, ਨਿੱਤਨੇਮੀ, ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਸੇਵਾ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵਾਲੇ, ਕਥਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ **ਜਬ ਲਗ ਖਾਲਸਾ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ** ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੇਜ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। **ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦਾ ਕਥਨ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਖਾਏ ਬਾਈ ਘਾਇ। ਤੋਂ ਭੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੜਤੇ ਜਾਇ।** ਮਹਿਜ਼ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰੰਬੀਆਂ ਨਾਲ ਖੋਪਰ ਲਹਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਜੰਮੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਖਿਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ੨੨ ਫੱਟ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਤਿ-ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਲੜਦੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਉਹੀ ਧਰਮੀ ਜਿਉਂਦੇ ਸਨ ਜੋ **ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ.** . . ਵਾਲਾ ਪੂਰਨ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੁਗਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕੱਟੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਨਾ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਜਜ਼ਬਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਫੱਟ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੂਨ ਵਹਿ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਨਿਰਾ ਖੂਨ ਦੇ ਆਸਰੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੇਕਰ ੨੨ ਫੱਟ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਖੂਨ ਵੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਗਾਂ ਅੰਦਰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਹਿੰਦੀ। ਅੰਦਰ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰਮੰਤਰ ਦਾ ਜਾਪ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ, ਬੱਸ ਉਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਲੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੁਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਅਮਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲਾ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਏ। **ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕਉ ਦਿਤੀਅਨੁ ਸਿਰਿ ਛਤੁ ਸਚਾ ਹਰਿ ਬਣਾਇ** ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਓ ਅਤੇ ਪੰਥਕ-ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਦਲੇ ਕੌਮ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-

ਕੌਮ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਛਤਰ-ਤਖਤ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ, ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਬਾਨੀ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਜਿਹੇ ਉੱਚ ਮੁਹਾਤਬੇ ਹਾਸਲ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਰੁਤਬਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜ ਲਾਲਸਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਸ ਇੱਕੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰਹੀ; ਉਹ ਸੀ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਵਾਲੀ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤਖਤਾਂ-ਤਾਜਾਂ ਲਈ ਕਤਲ-ਓ-ਗਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਤਖਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪਿਉ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਿਉ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਤਵ ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਫੁਨੀਆ ਵਾਲੇ ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਤਖਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਤਖਤ ਆਪਣੇ ਗੁਰ-ਭਾਈਆਂ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਰਾਜ ਸੇਵਾ ਦੀ ਬੜੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਇਨਸਾਨ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਖੁਦ ਤਾਜ-ਓ-ਤਖਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਤੋਂ ਸਬਕ ਲੈ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਨਾਇਕਾਂ, ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈ ਕੇ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੋਣਾ, ਕੌਮ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਖਲਾਕੀ ਫਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ੩੦੦-ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਲੇਖ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਇੱਕੋ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਹੋਂਦ ਤਕ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥਲੇ ਅੰਕ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਜਸ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਫੈਲੇਗਾ, ਉੱਥੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗੇ ਧਰਮੀਂ ਆਗੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਹਲੂਣਾ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅੰਸ-ਬੰਸ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

-ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ

ਬੰਸਾਵਲੀ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ: ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਭਾਵੇਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਕਲਾਲ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਪਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਰਾਜ-ਘਰਾਣਾ ਆਪਣੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜ-ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਖਾਸ ਉੱਘੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ-ਬਲ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਅਣਖ ਲਈ ਖਾਸ ਮਾਣ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗਜ਼ ਨਾਮੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਨੇ ਰੂਮੀ ਅਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਪਰ ਗਜ਼ਨੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਅੱਗੇ ਖੁਰਾਸਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਭਜਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ ਖੁਰਾਸਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਰੂਮੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਨਾ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟੱਬਰ ਕਬੀਲਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗਜ਼ਨੀ ਦੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਲੜ ਮੋਇਆ।

ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ੮ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੩੭੨ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਲਿਬਾਹਨਪੁਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹੁਣ ਸਿਆਲਕੋਟ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਜਾ ਸ਼ੱਲ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਚੂੰਕਿ ਉਸੇ ਸ਼ੱਲ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਤਾਂ ਸਾਲਿਬਾਹਨਪੁਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸ਼ੱਲਕੋਟ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੱਲਕੋਟ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਭੀ ਸ਼ੱਲਕੋਟ ਹੀ, ਸਿਲਕੋਟ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਸਿਰ-ਕੱਢ ਸੂਰਮਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸ਼ੱਕਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਆ ਰਹੀ ਧਾੜ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਸੱਠ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਕਹਰੋੜ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਰ ਮਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਦੇਰ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਧਰ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਇਤਨੀ ਚੜ੍ਹ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਉਂ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਅਰੀ (ਸ਼ਕ-ਅਰੀ), ਸ਼ੱਕਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

ਅਤੇ ਇਸੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਮਤ (ਸ਼ਕ ਸੰਮਤ) ਵੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੰਨ ੭੮ ਈ. ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲਿਬਾਹਨ ਦਾ ਪੋਤਾ ਭੱਟੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਉਂ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਯਾਦੇ ਭੱਟੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਚੋਖਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤਕ ਇਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਪੁਰ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਜਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਹੱਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਭੱਟੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰੇਤ ਥਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਸਥਾਨਕ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜ-ਭਿੜ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾ ਲਏ ਅਤੇ ਤਨੋਟ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਹ ਤਨੋਟ ਹਾਲੇ ਤਕ ਭੀ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਇਕ ਉੱਘਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੇਰ-ਫੇਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਨੋਟ ਠਹਿਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦਿਓ ਰਾਜ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਭੱਟੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਰਾਵਲ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਸੰਮਤ ੯੦੯ ਵਿਚ ਦਿਓ ਰਾਵਲ (ਦਿਓ ਗੜ੍ਹ) ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਨਾਉਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਦਿਓ-ਰਾਵਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਡੇਰਾਵੜ ਹੋ ਕੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਦਿਓ ਰਾਵਰ ਤੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਦਲ ਕੇ ਲੋਦਰਵਾ ਲਿਜਾਈ ਗਈ, ਪਰ ਇਹ ਥਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਣ ਲਈ ਚੰਗੀ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਅੰਤ ਸਾਵਣ ਸੁਦੀ ੧੧-੧੨, ਸੰਮਤ ੧੨੧੨ ਨੂੰ ਰਾਵਲ ਜੈਸਲ ਨੇ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਪਹਾੜੀ ਪਰ ਇਕ ਗੜ੍ਹ ਰਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜੈਸਮਲੇਰ ਰੱਖਿਆ। ਜਦ ਅਲਾਉੱਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟ-ਪੁਟ ਕੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਭੱਟੀ ਉੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਦਿਨ ਕੱਟ ਲਏ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਮੁੜ ਜੈਸਲਮੇਰ ਪਰ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ।

ਅਕਬਰ ਨੇ ਰਾਣਾ ਤੁਲਸੀ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ: ਰਾਵਲ ਜੈਸਲ ਦੇ ਅੱਠ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਧਮ ਬਹੁਤ ਉੱਘੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਵਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅੱਜ ਤਕ ਜੈਸਲਮੇਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਬੇ-ਅਣਖੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਆਹੁਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਭੱਟੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਣਾ ਹਰ ਰਾਇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਲੜਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੰਗ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਰਾਣਾ ਤੁਲਸੀ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਹ ਇਕ ਅਣਖੀਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੇ-ਇੱਜ਼ਤੀ ਭਰੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਗਰੀਬੀ

ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਟੱਬਰ-ਟੀਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਹ ਬਠਿੰਡੇ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬੀੜ ਅੰਬਰ-ਹਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਪਰ ਜਦ ਇੱਥੇ ਵੀ ਟਿਕਾਅ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਟੱਬਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਗੌਰਖ ਚੱਕ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਘੁੱਗ ਵੱਸੋਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ-ਮਿਲ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਪੂਰੇ ਜੱਟ ਬਣ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਭਾਈ ਸੈਨਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਟ-ਦਮਨ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇਹ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਿੰਡ ਗੁੱਜਰ ਚੱਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪਿਉ-ਪੁੱਤਰ ਬੜੇ ਦਲੇਰ, ਸੂਰਬੀਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ।

ਭਾਈ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪਰ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਭੀ ਉਗਰਾਹ ਖਾਧਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੀ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਹੱਲੇ ਭੀ ਜਾ ਲੁੱਟੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਾਇਬ ਹਾਕਮ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਆਖਰ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਆ ਪਈ। ਇੱਥੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਕਿ ਲਾਹੌਰੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਹਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤੀ ਗਈ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ: ਇਸ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਵਿਚ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ ਇਤਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਹਲੂ, ਹੱਲੇ, ਸਾਧੋ, ਤੂਰ ਅਤੇ ਚੱਕ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਾਫੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰੇ ਆਲਹੂਵਾਲੀਏ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਏ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਹ ਜੰਮਿਆ-ਪਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗਵਾਂਢੀ ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ—ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਹੇਮੂ, ਸਿਕੰਦਰ ਤੇ ਚਾਹਾ ਅਤੇ ਇਕ ਲੜਕੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਖਾਨਦਾਨ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਕਲਾਲ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਅੱਗਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਰਾਮਜਸ, ਤਵਾਰੀਖ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ, ੭੮-੮੮। ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ, ਰਾਜਾਜ਼ ਔਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ੪੯੬-੯੩। ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ, (ਉਰਦੂ ਰਾਜਗਾਨਿ ਪੰਜਾਬ), ੧-੬। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (ਰਾ-ਖਾਲਸਾ ੧੮੮-੯੦) ਕਪੂਰਥਲਾ ਸਟੇਟ, ਇਟਸ ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੈਜੈਂਟ, ੧)।

ਸਰ ਲੈਪਿਲ ਗਿਫ਼ਿਨ ਨੇ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਜੈਸਲਮੀਰੇ ਮੁੱਢ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਘਾੜਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦਾ ਆਗੂ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਤੇਗ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਉਚਿਆਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। (ਰਾਜਾਜ, ੪੯੬) ■

ਕੱਥੂਨੰਗਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਕੱਥੂਨੰਗਲ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੭ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੨੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਜ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ*

੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਮ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮੋਢੀ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਪ੍ਰਜ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸੰਤ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਧਰਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਨਿਪੁੰਨ ਨੀਤੀਵਾਨ ਤੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਕਮਾਲ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਜ ਸਨ, ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਧਰਮ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਆਧਾਰਿਤ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਆਮ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚੇ ਮਹੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦੀਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਂਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਮਹੱਲ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤੇ ਬਾਲਪਨ ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਜ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਦਕਵਾਨ ਮਾਤਾ ਹੱਲੋ-ਸੱਧੀਏ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਪਰਪੱਕ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਬੜੇ ਰਸ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਆਪ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਗਾਤਰੇ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਸਲ ਮਾਇਨਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭਿੱਜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਰਕਤ-ਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਧਰਮੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ‘ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰੋ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਇਸੇ ਅਸੀਸ ਸਦਕਾ ਇਸ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਬਸਾਖ ਸੁਦੀ ੧੫ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਸੰਮਤ ੧੭੭੫ ਮੁਤਾਬਕ ੩ ਮਈ ਸੰਨ ੧੭੧੮ ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ।^੧

*ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਅਜੇ ਉਹ ੪ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉੱਠ ਗਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਧਰਮ ਧ੍ਰੁਵ ਦਾ ਪਾਲਣ ਵੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਆਉਂਦੇ-ਪਿਆਉਂਦੇ ਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਲਪਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਪੱਕਤਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਸੱਤ ਕੁ ਸਾਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ ਤਾਂ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ 'ਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਲਕ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮਿਠਾਸ, ਸੁਰੀਲੀ ਅਵਾਜ਼, ਰੰਗ-ਢੰਗ, ਸੁਭਾਅ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਦਾ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੰਗ ਲਿਆ। ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਦਾ ਬਚਨ ਮੋੜਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੱਚਾ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਵਾਇ ਦੁਤਾਰਾ ਆਸਾ ਵਾਰ ਲਗਾਈ।
ਮਾਤਾ ਸੁਤ ਕੀ ਸੁਰ ਰਾਸੀਲੀ ਭਰੀ ਪਰੇਮ ਰਸ ਗਾਈ।
ਸੁਨਕੈ ਸਿੰਘ ਸਰਬ ਖੁਸ਼ਿ ਥੀਏ ਅਰ ਹਵਾਲ ਸੁਨ ਸਾਰਾ।
ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਨਵਾਬ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਬਾਲਕ ਤਈ ਹਕਾਰਾ।
ਅਪਨੀ ਗੋਦ ਵੀਚ ਬੈਠਾ ਕੇ ਦੀਨੋ ਪਯਾਰ ਬਧੇਰੇ।
ਪਾਂਚ ਅਸ੍ਰਫੀ ਖਰਚ ਦਿਵਾਯੋ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹਿ ਕੈ ਟੇਰੇ।
ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਥ ਜੋੜ ਤਬ ਵੀਚ ਦਿਵਾਨ ਅਲਾਯੋ।
ਇਹ ਪੁਤ੍ਰੈਲਾ ਭਯੋ ਆਪ ਕਾ ਹਮ ਗੋਦੀ ਤੁਵ ਪਾਯੋ।
ਇਹ ਸੁਨ ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਝਟ ਪਟ ਸੋਧ ਅਰਦਾਸਾ ਦੀਓ।
ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨਵਾਬ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤਬ ਹੀ ਤੈ ਪਰਗਟੀਓ।^੨

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ ਦੀ ਗੁਰੂਤੀ ਲੈ, ਧਰਮ ਦੀ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ “ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਨ-ਆਤਮਾ ਮਾਤਾ ਬਖਸ਼ੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ

ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ-ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੂਰਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਕੇ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨਿਤਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ।”^੩

ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਉਸ ਪੁਰ ਸੋਨੇ ਉੱਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕੁੰਦਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪੁੱਠ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰਸ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਸੇ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸਈ ਜੋਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਮਨ-ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਛੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।^੪

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਪੱਖਾ ਝੱਲਣਾ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣੇ, ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਪੱਕਤਾ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ, ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਗ਼ਰੀਬ-ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਗਵਾਈ:- ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਲਸੇ ਉੱਤੇ ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਬਦੁ-ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਉਲੇਖ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ:

“ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਬੰਦਾ (ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਲਈ ਅਬਦੁ-ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਨੇ ਬੜੀ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਲਈ ਨਕਦ ਇਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖਿੱਤੇ ਹੋਏ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਟਿਕਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਭੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।”^੫

ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਸਖਤੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੋਈ। ਜੂਨ ੧੭੩੪ ਈ. ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ

ਕਾਫਲਿਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ, ਮੱਸੇ ਰੰਗੜ ਦਾ ਕਤਲ, ਬਾਬਾ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ-ਬਾਬਾ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਜੁਲਾਈ ੧੭੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਦੀਵਾਨ ਜਸਪਤ ਰਾਇ ਦੀ ਮੌਤ, ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ (੧੭੪੬ ਈ.) ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬੜੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਲੜੇ।

ਫਿਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ, ਅਫਗਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਟੱਕਰ (੧੭੪੮ ਈ.), ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ, ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ (੧੭੪੭ ਈ.), ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਧਰਮ ਧੂਜ ਬਣ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਕੋਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ।^੬

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਗਵਾਈ: ਧਰਮ ਧੂਜ ਬਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਗਵਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ। ‘ਮਿਸਲ ਕਾਲ’ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੫੩ ਈ. ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।^੭ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੫੪ ਈ. ਨੂੰ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਯੋਗ ਜਾਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ।^੮ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਝੰਡਾ ਬਰਦਾਰ (ਧਰਮ ਧੂਜ) ਪੱਕੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਬਣ ਗਏ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਚੇਤਨਾ:- ਧਰਮ ਧੂਜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਮਾਂ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਕਦੇ ਖੁੰਝਾਈ ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਬੀੜ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਹੱਥੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਖੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਛਹਿਰਾ, ਕੁੜਤਾ, ਦਸਤਾਰ, ਚਾਦਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਹੋਰ ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਆਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਘਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਨਾ ਰੋਕਦੇ।^੯

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਧਰਮ ਧੂਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਦੇ ਦੁਫੇੜ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਆਪ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਠੀਕ ਜਾਂ ਗਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਕਤ ਦੀ ਕੂਟਨੀਤਕ ਲੋੜ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਟਾਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜੇ ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਰਸਦ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੋਲਾ, ਬਾਰੂਦ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਅੰਗ ਵੱਖਰੇ ਕਰਨੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਹੱਤਕ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ। ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲਗਾ ਕੇ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਰਲਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।^{੧੦} ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਤੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ।^{੧੧} ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਧੀਰਮੱਲੀਆਂ 'ਚੋਂ ਸੋਢੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਧੀਰਮੱਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬਣਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਲਾਇਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਪੰਥ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ।^{੧੨}

ਧਰਮ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ:- ਧਰਮ ਧੂਜ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਇਕ ਧਰਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਤੇ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਇਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ

ਸਾਂਝਾ ਮੁਹਾਜ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਸਮਝੌਤਾ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਉਸੇ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣਗੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਲਏ ਤੇ ਖੂਨ ਬਹਾਏ ਬਗ਼ੈਰ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚਮਕਦੀ ਤੇਗ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਕਿਰਪਾਨ ਚੱਲ ਪਈ ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਦਮਾਂ 'ਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਵਾਕ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਹਮ-ਕਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਤੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਰੱਬ ਆਪ੍ਰੰ ਮੁਲਖ ਲਿਖ ਦੇਵੇ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕੀ ਲਿਖਵਾਵੇ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਜ਼ਹਾਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।^{੧੩} ਇਹ ਬੋਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਜ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ:- ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਛੋਟੇ, ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਹੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ੩੦,੦੦੦ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਸੋ ਰਹਯੋ, ਗਯੋ ਸੁ ਖੋਟ ਗਵਾਇ ਬੋਲਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣਾ, ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨਾ, ਬੁੰਗੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਹਿ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਪਾਸ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਰਕਮ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਲਵੇਗਾ।^{੧੪} ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਜ ਬਣ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਫਤਿਹ ਕੀਤਾ। ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤਿਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਮਿਲਿਆ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ 'ਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੌਂ ਲੱਖ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ।^{੧੫} ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਸੱਦ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਬੁੰਗਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਸੇਵਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਚਾਦਰ' ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੌਂ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਸੇਵਾ ਲਈ ਚਾਦਰ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜ ਲੱਖ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਬਿਧੀਚੰਦੀਏ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲਾਇਆ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੌਧਰੀ ਰਾਇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਦੇ

ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ 'ਚੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਰਕਮ ਵੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ।^{੧੬} ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਬੁੰਗਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਚ ਲਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਧੂਜ ਹੋਣ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਿੱਕਾ:- ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵੇਲੇ ਉਚਾਰੇ ਸਨ ਕਿ “ਤੇਰੇ ਔਰ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਚੋਬਦਾਰ ਚਲਿਆ ਕਰਨਗੇ” ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗਰੀਬ-ਨਿਵਾਜ਼ ਪੰਥ ਨੇ ਨਵਾਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ, ਕੀ ਪਤਾ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਬਣਾ ਦੇਣ।”^{੧੭} ਇਹ ਭਵਿੱਖਤ ਵਾਕ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਸਦਕਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਪੰਥ ਦੇ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।^{੧੮} ਪੰਥ-ਸੇਵਕ ਤੇ ਧਰਮ ਧੂਜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਭਾਵ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਝੰਡੇ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੇ।

ਕੈਦੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣਾ: ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੌ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ‘ਬੁੜੀ’ ਜਾਂ ‘ਬੁੱਢੀ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਇਸਤਰੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਧੂਜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ੨੨੦੦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇੜੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੈਂਪ 'ਚੋਂ ਛੁਡਾਈਆਂ ਫੇਰ ਸਭ ਨੂੰ ਖਰਚ ਦੇ ਕੇ ਘਰੋਂ-ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦੀ ਧਾਂਕ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ‘ਬੰਦੀ ਛੋੜ’ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।^{੧੯}

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਘੋਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਜਦੋਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ ਉਸ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲੀ ਭੈਣ ਹੈ ਉਸ ਕੋਲ ਭੇਜੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੌਣਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਭੇਜ ਕੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।^{੨੦} ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਰਹੱਟਾ ਜਰਨੈਲ ਹੁਲਕਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਤਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮਰਹੱਟਣਾਂ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰਹੱਟਣਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤਕ ਬੜੇ ਜਫ਼ਰ ਜਾਲ ਕੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।^{੨੧} ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਪਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧਰਮ ਧੂਜ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਪੰਥ-ਸੇਵਕ ਤੇ ਧਰਮ ਧੂਜ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦਾ ਝੰਡਾ-ਬਰਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਾਣੀ, ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਸਭ ਕੁਝ ਅਰਪਨ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮੀ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦੀਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਮਾਣਾ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਕਹਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਝੰਡੇ ਗੱਡੇ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੧, ਪੰਨਾ ੫
੨. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, *ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼*, ਪੰਨਾ ੧੨੧੭-੧੮
੩. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਉਕਤ*, ਪੰਨਾ ੧੦
੪. *ਉਹੀ*
5. *History of Punjab, Calcutta 1891, P-188*
੬. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਉਕਤ*, ੬੩-੬੪
੭. ਡਾ. ਹਰੀਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਪਤਾ
੮. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਉਕਤ*, ੭੫
੯. ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ*, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੮੩, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨਾ ੩੫
- ੧੦ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ*
੧੧. ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਉਕਤ*
੧੨. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ
੧੩. ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਉਕਤ*, ਪੰਨਾ ੩੩-੩੪
੧੪. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਉਕਤ*, ੨੦੭
੧੫. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੩੪-੧੩੫
੧੬. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੨੦੭
੧੭. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੦੮-੧੦੯
੧੮. *ਉਹੀ*
੧੯. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ੧੪੫/੫੦੭, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਉਕਤ*, ਪੰਨਾ ੧੦੫
੨੦. ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੩੯
੨੧. *ਉਹੀ*, ੩੯-੪੦

ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦਾ ਅਲੰਬਰਦਾਰ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

—ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਠ ਕਿਲੋਮੀਟਰ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਹੈ ਆਹਲੂ। ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਦਮ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਪਿੰਡ— ਆਹਲੂ, ਹੱਲੋਕੇ, ਸਾਧੋਕੇ, ਤੂਰ ਅਤੇ ਚੱਕ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਣਾਈ। ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਕਲਾਲ' ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ 'ਕਲਾਲਾਂ' ਵਿਚ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਸਪੁੱਤਰ— ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਰਾਮੂ, ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਚੱਕਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਸਪੁੱਤਰ— ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋਵਾਲੀਆ ਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉੱਘਾ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ। ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕੰਮਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਇਸ ਦਾ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ- ਪਾਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਇਕ ਕੌਮ ਕਹਾਵੈ, ਲਾਹੌਰ ਕਸੂਰਹਿ ਮੱਧ ਬਸਾਵੈ।

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ।

ਉਹਾਂ ਥੋਂ ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਲਾਲ, ਹੁਤੋਂ ਸਿੰਘ ਥੋਂ ਵਹਿ ਗੁਰ ਲਾਲ॥੨॥
 ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ ਥੋਂ ਉਸ ਕੋ ਨਾਮ, ਕਰਤ ਹੁਤੋਂ ਸੋ ਸਰਬਹਿ ਕਾਮ।
 ਸੋ ਮਰ ਗਯੋ ਰਹਯੋ ਸੁਤ ਔ ਨਾਰਿ, ਹੁਤੋਂ ਦੋਊਅਨ ਕੋ ਅਤਿ ਸੈ ਪਯਾਰ॥੩॥
 ਹੁਤੀ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਬੇਟੀ ਸੋਇ, ਪਿਤਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅੱਛਰ ਤੋਇ।
 ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਿਸ ਕੰਠ ਘਨੇਰੀ, ਹੁਤੀ ਸਿੰਘਣੀ ਦੁਇ ਪਖ ਕੇਰੀ॥੪॥
 ਪੋਥੀ ਰਾਖਤ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪਾਇ, ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚੈ ਜਾਇ।
 ਬਡੀ ਪ੍ਰਾਤ ਉਠ ਚੌਂਕੀ ਕਰੈ, ਸਮੇਂ ਸੰਝੈ ਭੀ ਸੋਦਰ ਪੜ੍ਹੈ॥੫॥

ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ੩ ਮਈ, ੧੭੧੮ ਈ. ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅੱਜੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੋਤਾਰਾ ਵਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲੈ ਆਏ। ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰਜ, ਢਾਲ, ਕਿਰਪਾਨ, ਕਮਾਨ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਲੀਓਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ‘ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਲਗਾਤਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਦਾਣਾ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ:

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਇਕ ਲਾਂਗਰੀ ਥੋਊ, ਹਾਥ ਪਦਮ ਨਹਿੰ ਮੁਕੈ ਰਸੋਊ।

ਦਾਣੈ ਦਾਰ ਕਰਯੋ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਾਲ, ਆਹਲੂਵਾਲ ਜੁ ਹੁਤੋਂ ਕਲਾਲ॥੧੨॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਹਮ

ਕੋ, ਤੁਮ ਕੋ' ਕਹਿ ਕੇ ਛੇੜਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ:

ਨਿਬਾਬ ਮਿਹਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਈ, ਦਾਣੇ ਘੋੜਨ ਕਹਯੋ ਵ੍ਹਤਾਈ।

ਕਈ ਰੋਜ਼ ਉਨ੍ਹ ਕੰਮ ਚਲਾਯਾ, ਅਕਸਰ ਬਾਲਕ ਲੋਕਨ ਰੁਵਾਯਾ॥੧੨॥

ਰੋਵਨ ਹੋਤੋ ਬਾਲਕਨ ਜੋਰ, ਰੋਵਤ ਅਯੋ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੋਰ।

ਮੈਥੋਂ ਦਾਣਾ ਵਰਤੇ ਨਾਹੀ, ਪੌਲ ਧਪੋ ਮੁਹਿ ਬਹੁਤ ਕਰਾਹੀ॥੧੩॥

ਹੋਇ ਖੁਸ਼ੀ ਨ੍ਰਾਬ ਸੱਦ ਲਯੋ ਪਾਸ, ਧਰਯੋ ਹਾਥ ਉਸ ਸਿਰ ਪਰ ਖਾਸ।

ਕਹੀ ਬਾਤ ਮੁਖ ਦਯੋ ਪਿਆਰ, ਤੁਧ ਦਾਣੋਂ ਦੇਣੈ ਬੱਗ ਹਜ਼ਾਰ।

ਹਮ ਤੋਂ ਕੀਨੋ ਪੰਥ ਨਵਾਬੈ, ਤੇਰੈ ਕਰਿਯੁਗੁ ਪਤਿਸ਼ਾਹੀ ਤਾਬੈ।

ਉਸ ਵਕਤ ਤੇ ਭਯੋ ਨਿਹਾਲ, ਸ਼ਾਹਿ ਕਹਾਯੋ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ॥੧੪॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਪੰਥ ਬੜਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ, ਜੇ ਇਹ ਲਿੰਦ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਾਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦੇ ਛੰਡ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਵਾਪਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੇ ਖੂਬ ਜੋਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਯਾਦਗਾਰ ਵੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ੨੨੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੰਦੀ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ 'ਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਛੁਡਾਇਆ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਹਾਂਤ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਰਪਾਨ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ।

ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸੰਨ ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਕੁਪ ਰਹੀੜ (ਸੰਗਰੂਰ) ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਸਰੀਰ 'ਤੇ ੨੨ ਡੂੰਘੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਲੱਗੇ ਸਨ:

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਖਾਏ ਬਾਈ ਘਾਇ, ਤੋਂ ਭੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੜਤੋਂ ਜਾਇ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਬ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸੁਨਯੋ, ਸਭ ਸਿਰਦਾਰਨ ਸੁਨ ਸਿਰ ਧੁਨਯੋ॥੮੯॥

ਵਿਚ ਬੰਨੇ ਸਭ ਆਣ ਖਲੋਏ, ਭੰਗੀ, ਘਨੀਏ, ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਜੋਏ।

ਨਕੱਈ, ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ, ਡੱਲੇ ਵਾਲ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘੀ ਔ ਆਲੂ ਜੁ ਵਾਲ॥੯੦॥

ਸੁਕ੍ ਚੱਕੀਏ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘੀਏ ਸਾਰੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਨਿਹੰਗ ਔ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ ਔਰ ਪੁਰੀਯੋ ਅਨੰਦ, ਰਮਦਾਸੀਏ, ਰੰਘਰੇਟੇ ਔਰ ਮਸੰਦ॥੯੧॥

ਬੇਦੀ ਸੋਢੀ ਤੇਹਨ ਔ ਭੱਲੇ, ਰਹਤ ਹੁਤੇ ਜੇ ਖਾਲਸੇ ਰਲੇ।

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਹਿ ਔ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਹਿ, ਕਦੈ ਖੜੈਂ ਕਦ ਲੜੈਂ ਤੁਰੋਹਿ॥੯੨॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ)

ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਯਾਦਗਾਰ ਵੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸੰਨ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਵੱਲੋਂ ਬਾਪਿਆ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜੈਨ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜੈਨ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰਲਪੁਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਫ਼ਤਿਹਾਬਾਦ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ, ਈਸਤੂ, ਸਫੀਦੋਂ, ਜੰਡਿਆਲਾ(ਜਲੰਧਰ), ਨੂਰਮਹਿਲ, ਕੋਟ ਸ਼ਿਤਾਬ, ਮਸਾਮੀ, ਬੇਗੋਪੁਰ, ਸਰਾਇ ਨੂਰਦੀਨ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਸਰਹਾਲੀ, ਵੈਰੋਵਾਲ ਅਤੇ ਜੰਡਿਆਲਾ ਗੁਰੂ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ। ਈਸਤੂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਣਵਾਇਆ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ:-

“ਸਿਕਾ ਜਦ ਦਰ ਜਹਾਂ ਬਫਜ਼ਲੇ ਅਕਾਲ।

ਮੁਲਕੇ ਅਹਿਮਦ ਗਰਿਫਤ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ।”

ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਾਲੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਾਣ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਕਟੜਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੀ ਵਸਾਇਆ।

ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਵਾਰ ਹਮਲਾ

ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਠਭੇੜ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਖਾਸ ਆਦਮੀਆਂ— ਨਜੀਬੁਦੀਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਂ ਅਤੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਖਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੭੬੭ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੋਬਾ (ਕੰਗ) ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਨੀ ਮਾਜਰੇ ਤੋਂ ੬-੭ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕਾਲਕਾ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਜੀਬੁਦੀਨ ਵੀ ਨਿੱਤ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਨਕਦ ਅਤੇ ਰਸਦ ਦੇਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਮਦਦ ਦੀ ਗੁਹਾਰ ਲਗਾਈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਲਈ ਇਹ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਦੰਗਈ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਦੇ ਕੇ ਨਜੀਬੋਦੌਲਾ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਦੌਹਰਾ- ਡੱਲੇ ਵਾਲੀਆ ਮਿਲਖ ਮੈਂ ਇਕ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਖਾਇ।

ਤਿਸ ਡੇਰੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਰਹੇ, ਤਿਨ ਯੋਂ ਮਤੋਂ ਪਕਾਇ॥੧॥

ਚੌਪਈ- ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤਨ ਸਿੰਘ ਉਛੇਰੇ, ਜਮਨਾ ਟਪ ਲੰਘ ਪਈਏ ਸਵੇਰੇ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਬੈ ਸੁਨ ਕਹੀ, ਤੂੰ ਬੇਫਤੂ ਖਾਲਸੇ ਕੇ ਮਹੀ॥੨॥

ਥੋੜੈ ਦਲ ਸਿਉਂ ਪਾਰ ਨ ਜੈਯੋ, ਕਟਾਇ ਸਿੰਘਨ ਫੇਰ ਨੱਠ ਨਾ ਆਯੋ। . . .

ਉਨ ਨਹਿੰ ਮਾਨੀ ਪਾਰ ਸਿਧਾਯਾ, ਮੁਲਕ ਰੁਹੇਲੇ ਕਾ ਸੁ ਲੁਟਾਯਾ। . . .

ਦਸ ਦਿਨ ਲਗ ਰਹੇ ਲੁਟਤ ਦੇਸ, ਮੇਰਠ ਲੁਟਯੋ ਸ਼ਹਿਰ ਸੁ ਬੇਸ।

ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਜੀਬੁਦੀਨ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਅਤੇ ਜਾਪਤਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸ਼ਾਮਲੀ ਨੇੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਦੰਗਈ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਲੱਗ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

... ਸੋ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਲੜਤੋਂ ਜਾਵੈ, ਬਹੁਤਨ ਕੇ ਕਬਿ ਵਾਰੇ ਆਵੈ॥੧੦॥

ਲਗ ਗੋਲੀ ਘੋੜਾ ਗਿਰ ਪਯੋ, ਮੱਧ ਰਕਾਬੈ ਪਗ ਫਸ ਰਹਯੋ।

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਅਲਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ੬੦੦੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਨਜੀਬੁਦੀਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਟਵਾ ਕੇ ੧੭ ਬੈਲ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਰਖਵਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਡੇ ਮੁਗਲ ਸਰਾਏ ਦੇ ਨੇੜੇ ਘੱਗਰ ਦਰਿਆ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਗੱਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਅਜਕਲ੍ਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੰਨ ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਭੱਟੀ ਤੋਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਸਦਰ ਮੁਕਾਮ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਜਵਾੜੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਾਣਾ ਕਪੂਰ ਨੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਹਨ 'ਕਪੂਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ' ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਣਾ ਕਪੂਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਸਤ ਦੁਆਬ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੯੫੬ ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਬੀ ਭਾਗ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਇਸ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਜਲੰਧਰ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੭੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਅਟਲ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਦਾ ਨਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਦੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਤੁੰਗਵਾਲਾ ਦੇ

ਮਿਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਵਾਰਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਮਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਬਣੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਗਦੇ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਰਸ ਚੁਣਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ੧੮੦੧ ਈ. ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪੱਗ ਵਟਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜਭਾਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ੧੮੩੭ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਰਸ ਬਣਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਠੀਕ ਰਹੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਲੀਵਾਲ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੮੫੨ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਾਰਸ ਬਣਿਆ। ਸੰਨ ੧੮੭੭ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਟੇਟ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਪੰਜ ਮੰਦਰ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਮੋਰਿਸ ਮਸਜਿਦ ਆਦਿ ਹਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਤੌਜ਼ੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਰਾਸਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

੧. **ਤੇਗ ਨਵਾਬ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ:** ਇਸ ਤੇਗ ਦਾ ਫਲ ਦੇ ਫੁੱਟ ਦਸ ਇੰਚ ਲੰਬਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਦੋ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੁੱਠ ਸਰਬਲੋਹ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਤ ਇੰਚ ਲੰਬੀ ਹੈ।
੨. **ਤਲਵਾਰ ਗੋਲੀਆ:** ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਦੇ ਫੁੱਟ ਪੋਣੇ ਦਸ ਇੰਚ ਲੰਬਾ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਸਵਾ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਹੈ। ਮੁੱਠ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਇੰਚ ਲੰਬੀ ਤੜੀਦਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਕੜ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਚਮੜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ 'ਤੇ ਮੁੱਠ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੋ ਬੜੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੋਹਰਾਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿੱਲੀਓਂ ਕਾਬਲ ਮੁੜਨ ਸਮੇਂ

ਉਸ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਪਾਸੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਖੋਹੇ ਸਾਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ।

੩. ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦੇ ਫਲੀ: ਇਸ ਜੋੜੀ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਫੁੱਟ ਪੌਣੇ ਛੇ ਇੰਚ ਹੈ ਤੇ ਚੌੜਾਈ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਇਕ ਸਹੀ ਤਿੰਨ ਬਟਾ ਦਸ ਇੰਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੁੱਠ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਲਾਈ ਕਾਰ ਤੜੀਦਾਰ ਸੱਤ ਇੰਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਛੇੜਨ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁੱਠ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਫਲ ਦੀ ਨੋਕ ਤਕ ਦੋਫਾੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਮੁੱਠ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦੁਰਾਨੀ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਲਾਗੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੰਦੀ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ਸੀ।

੪. ਇਕਬਾਲ ਨਾਮਾ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰੀ: ਇਹ ਬਖਤਾਬਰ ਖਾਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ੫੨੧ ਸਫੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਸਾਢੇ ਛੇ ਗੁਣਾ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਇੰਚ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਸਫੇ 'ਤੇ ੧੩ ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਗੋਲ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ “ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ” ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਵੀ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।

੫. ਅਸਵ ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਲਾਨਿਧੀ ਗ੍ਰੰਥ: ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸਫੇ ੧੮੫ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਸਹੀ ਸੱਤ ਬਟਾ ਦਸ ਗੁਣਾ ਸਵਾ ਦਸ ਇੰਚ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਸਫੇ 'ਤੇ ੨੨ ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਫਾ ੧੯, ੨੯ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇ ੭੨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਖੁਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੇ ਕੁਝ ਸਫੇ ਕੀੜਿਆਂ ਨੇ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

੬. ਆਇਨ-ਏ-ਅਕਬਰੀ: ਇਹ ਅਬੁਲਫਜਲ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ੩੧੧ ਪੱਤਰੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਸਵਾ ਇੱਕੀ ਗੁਣਾ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਇੰਚ ਹੈ। ਹਰ ਸਫੇ 'ਤੇ ੩੧ ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੁੱਢਲੇ ਸਫੇ ਉੱਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਾਸ਼ੀਏ ਅੰਦਰ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਚਿੱਤਰ ਹੈ।

੭. ਹੋਰ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੁਸਤਕਾਂ:

੧. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਤੁਰਕੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ
੨. ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਦੀ ਮਨਸਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ
੩. ਮਹਾਭਾਰਤ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ
੪. ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਫਰਦੌਸੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ
੫. ਅੱਠ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

-ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ*

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਫ ਐਮੀਨੈਂਸ

ਜਿਸ ਸਾਲ (੧੭੧੮ ਈ.) ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਦੇਵਨੇਤ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵੈਸਾਖੀ ੧੬੯੯ ਈ. ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋ ਕੰਢਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਲਸਾ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੰਥਕ-ਯਾਤਰਾ ਵਾਂਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਵਾਪਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਚੰਡਤਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਕਰਮਕ-ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਨਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੁਰ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅਮਲ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਜੁਗਤਿ ਰਾਹੀਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ (੧੪੯੯ ਈ.) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਲੋਕ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੂਰਮੇ, ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਨਾਬਰੀ-ਮੁਹਿੰਮ ਵਾਂਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹੀ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।
ਮੌ.: ੪੯੧੯੩੧੬੩-੦੧੩੨੮

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਵੇਲੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰਾਣਾ ਤੁਲਸੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜਪੂਤ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੁਕਮਰਾਨ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਰੋਟੀ-ਬੋਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾ ਕੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਗੋਰਖ ਚੱਕ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਦੀਆਂ ਨਾਬਰੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ (ਵਿਸਥਾਰ ਵਾਸਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਢਾਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ’ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ)। ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਝੇ ਦਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸਦਾ ਹੀ ਕਿਸਾਨੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਪੁਰਖੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੱਖ-ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਏਸੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਭਾਈ ਸੈਨਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹਿਜਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਗੋਰਖ ਚੱਕ ਤੋਂ ਗੁੱਜਰ ਚੱਕ ਵਿਚ ਵੱਸ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੇ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਬਹੁਤ ਰੜਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਾਫੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਲਾਲਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ‘ਕਲਾਲ’ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਲਾਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਮੰਗ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਲਾਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਹਲੂਆਂ ਦੇ ਪੁਰਖੇ ਦੇ ਇਸ ਬਚਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਨਾਲ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਕਰਕੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੭੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਅਸੀਸ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਕਿ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰੋ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰੋ, ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।”^੧ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸਿਖਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ (੧੭੧੬ ਈ.) ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਾ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਥਕ ਫੁਲਵਾੜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸਿੰਜਣ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪਿਰਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਣੇ ਵਾਂਗ ਹੰਢਾਉਂਦਿਆਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ (੧੭੨੩ ਈ.) ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਓਥੇ ਸੱਤ ਕੁ ਸਾਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਂ, ਬਹੁਤ ਸੁਰੀਲਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਾਲਕ ਨੇ ਮਕਤਬ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਰੰਗੀਜਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਮੇ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਵਾਰਸ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕੁਝ ਸੁਧਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮਾਮੇ ਨੇ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵੀ ਮਾਣੀ ਹੋਏਗੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਵਜੋਂ ਇਕ ਤੇਗ, ਇਕ ਗੁਰਜ, ਢਾਲ, ਕਮਾਨ, ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ, ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚੋਬ ਅਰਥਾਤ ਆਸਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ- “ਤੇਰੇ ਔਰ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਆਗੇ ਆਸਿਆਂ ਵਾਲੇ (ਚੋਬਦਾਰ) ਚਲਿਆ ਕਰਨਗੇ।”^੨ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਭਿੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਰਤ ਆਇਆ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ

ਇਮਤਿਹਾਨੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਅਵਸਰ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਥਕ ਹੋਣੀ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਉਘੜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਭਜਨੀਕ ਗੁਰਸਿੱਖ, ਦਲੇਰ ਆਗੂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧੇ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਾਮਾ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ, ਉੱਥੇ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਨੇ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਮਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚੋਂ ਜਵਾਨੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖਿਸਕਦੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ‘ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਮੇ ਤੋਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੁਭਾਗੇ ਅਵਸਰ ਵਿਰਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਰਮ-ਪੁੱਤਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਸੀ। ਨਵਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਜੋ ਸੇਵਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਗ ਕੇ ਲਈ ਸੀ, ਉਹੀ ਸੇਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ “ਭੁਝੰਗੀਆ, ਨਿਹਾਲ। ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਤੂੰ ਇਤਨਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਹੈਂ। ਨਿਹਾਲ।”^੩ ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਦਮਨ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਦੇ ਪੰਥਕ ਪੈਂਤੜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੰਗਲ ਬੇਲੇ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਗੱਭਰੂਆਂ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਜਥੇ ਨੂੰ “ਰਾਠ ਸਿੰਘ” ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਗੁਰੂਕਿਆਂ ਨੂੰ “ਗੁਰਮੁਖ” ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਧੀਆਂ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਅਤੇ ਤਰੁਣਾ ਦਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਤਰੁਣਾ ਦਲੀਏ ਪੰਜ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ੧੨ ਸਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵਾਬੀ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ੧੬ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥਕ ਅਗਵਾਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਣ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ

ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇ ਸਕਣ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਖੂਬ ਲਾਹਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੁਹਿੰਮ-ਮੁਕਤ ਸਮਾਂ ਕਦੇ ਆਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ੧੭ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਜਾਗੀਰ ਤਤਕਾਲ ਮੁਗ਼ਲੀਆ ਹਾਕਮ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ (੧੭੩੪ ਈ.) ਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤ ਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦੀ ਲੁੱਟ (੧੭੩੯ ਈ.) ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਏਸੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ ਕਿ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਲਾਗੇ ਹੀ ਹੈ ਜਦ ਇਹ ਸਿਰ ਕੱਢਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਾਲੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ” (ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ)। ਇਹ ਸਮਾਂ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢਣ (੧੭੪੦ ਈ.) ਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਬਾਬਾ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ (੧੭੪੫ ਈ.) ਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਸਫ਼ਰ ਅਤੇ ਏਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਪੰਥਕਤਾ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਆਸੀ ਹੱਥਕੰਡੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਸਨ। ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਲੱਗਦੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਕਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਕਟ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੀ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਪੰਥ ਨੇ ਨਵਾਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ, ਕੀ ਪਤਾ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਦੇਣ।”^੪ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਣ, ਪੰਥਕ ਸੂਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਲੜਣ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ ਅਤੇ ਵੱਟਾ-ਵੱਟਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੱਖ-ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਵਹਾਅ ਨਿਰੰਤਰ ਵਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਪੰਥਕ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੱਸਾ

ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ੫੬ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਉਹ ਪੰਥ ਵਿਚਕਾਰ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਮਾਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੜੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ‘ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੧੭੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਵੈਸਾਖੀ ਪੰਥਕ ਸੂਰ ਵਿਚ ਮਨਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖੀ ‘ਤੇ ਹਮਲੇ, ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ‘ਤੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਹਮਲੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੂਟਨੀਤਕ ਚਲਾਕੀਆਂ ਤਹਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹੀ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦੇਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੇਵਲ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ‘ਤੇ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਓਸੇ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਵੱਲ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: “ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਇਸ ਸਫਰ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੇ ਬਾਟੇ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂ ਰਹਰਾਸਿ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਿੱਠੀਆਂ ਸ਼ਰਦਾਈਆਂ ਦੇ ਖੂਬ ਗਹਿਰੇ ਗੱਢੇ ਛਕਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ “ਮਿੱਠਾ ਮੱਲ” ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ।”^੫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਲੱਥ ਪੰਥਕ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਫ਼ਸਲ ਵਿੱਚੋਂ ੧੭੫੩ ਈ. ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੰਥ ਨੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ੧੭੫੪ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਏ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ‘ਨਵਾਬ’ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ।^੬

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ‘ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ‘ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ’ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਸੀ। ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਸਲਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੂਬ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਮਿਸਲਦਾਰੀ

ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਬੇਲੋੜੀ ਸ਼ਰੀਕੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਗੀਰਦਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰੋਂ ਉੱਤਰ ਲਹਿੰਦੇ, ਲਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸੰਗਮ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਪਾਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਭੀ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਹਿੰਦੇ ਨੂੰ ਭੁੰਗੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਵੀ ਸਨ।^੨ ਮਿਸਲਦਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫਰਦਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਮਿਸਲਦਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਬੇਲੋੜੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ‘ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ’ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਏਸੇ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ‘ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਅ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰੰਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਗੀਰਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਸਲ-ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਾਂਗ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਮੁਹਿੰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਿਸਲਦਾਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਲਦਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੀ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ “ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਲਾਹੇ ਦਾ, ਬਾਕੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹੇ ਦਾ” ਵਾਲਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਨੂੰ “ਪੰਜਾਬ ਸਾਰਾ ਜੀਂਦਾ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ‘ਤੇ” ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਸੀ।

ਇਸਲਾਮੀ ਆਤੰਕਣ (ਜੂਲਮ ਦੇ ਭੈ) ਨੂੰ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ-ਸੰਘਰਸ਼ ਨੇ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ-ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਮ ਬੰਦੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ

ਦੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਕੋਲੋਂ ੧੭੬੦ ਈ. ਵਿਚ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਕਮ ਨੂੰ 'ਕਤਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ' ਵਾਸਤੇ ਭੇਟਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਦਮ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਈ ਸੌ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਵਨੇਤ ਹੀ ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪੰਥਕ ਪੁਰਖਿਆਂ ਕੋਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਿਊਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਬੰਧਕ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ ਘਰੋਂ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਚਰਚੇ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ' ਪੰਥਕ ਆਗੂ ਵਜੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। (ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਕਨੂਈਆ ਲਾਲ ਕਪੂਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਤਾਰੀਖਿ ਪੰਜਾਬ' ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ' ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ)। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਨੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸਿੱਕਾ (ਦੇਗ ਓ ਤੇਗ ਓ ਫਤਹਿ ਓ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ/ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਫਿਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਹਵਾਲੇ ਇਹੇ ਜਿਹੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੱਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ (ਸਿੱਕਾ ਜਦ ਦਰ ਜਹਾਂ ਬਾ ਫਜ਼ਲਿ ਅਕਾਲ/ ਮੁਲਕਿ ਅਹਿਮਦ ਗ੍ਰਿਫਤ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ)।^੮ ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਲਿੱਸਮੀ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਜਿਊਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਕਿੰਨਾ ਬਿਖਮ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਦੀ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਟੁਕ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਖਾਏ ਬਾਈ ਘਾਇ।

ਤੋ ਭੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੜਤੋ ਜਾਇ।

ਪੰਥਕ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਫਤਿਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਜਜ਼ਬੇ ਤਹਿਤ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ

ਜਿੱਤ (੧੭੬੪) ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਹੱਥ ਆਈ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਜੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੌਂ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਰਿਆਂ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਇਆ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਪੰਥਕਤਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪੰਥਕਤਾ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮਿਸਾਲ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਬਿਧੀਚੰਦੀਏ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਸਚਾਈ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੱਕੇ ਤਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਕੱਟੜ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾੜੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ, ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਰਲ ਬੈਠਣ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਵੇਲੇ ਪੰਥਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਗਾਲ਼ੂਨੁਮਾ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜੇ ਭਾਜੜ ਵੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਨਾ ਸਮਝੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇਕ ਦਾਉ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋ, ਡਰੋ ਅਤੇ ਦੋਬਾਰਾ ਡਰੋ।” ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੰਗੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਮ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਾਕਮ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਨੇਕ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਆਖਰੀ ਹਮਲੇ (੧੭੬੬-੬੭ ਈ.) ਵੇਲੇ ਅਬਦਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਉਸ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਈਨ ਕਿਉਂ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ?

ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਮੁੜਣਾ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਿਸਲਦਾਰੀਆਂ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੰਥ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਤਕਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਬਿਨਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਾਖੀਨੁਮਾ ਸਹਿਯੋਗ ਮੰਗ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਤਤਕਾਲੀ ਹਾਕਮ ਜ਼ਾਬਿਤਾ ਖ਼ਾਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸਾਥ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੋਹ ਦਾ ਤੱਕਲਾ ਗੱਡਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਧਣ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਧਰੋਹਰ ਬੇਸ਼ਕ ਸਰਦਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਘੜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਜਿਸ ਮਿਸਲਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮਰਾਨੀ ਭਰਮ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਾਲਸਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਦੇ ਗੁਰੀਲੇ ਪੈਂਤੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤਨ ਅਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਲੜਿਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਜਿੱਤਣ ਦੇ ਅਵਸਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੋਖੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪੰਥਕ ਬਿੰਬ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਜਿੱਤ ਸੂਰਮੇ ਵਾਂਗ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ, ਹਾਕਮਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਉਗਰਾਹੁਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬੇਸ਼ਕ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ- “ਕੁਝ ਇਉਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੇਸੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ

ਬਿਦੇਸੀ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮੱਲਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਕੰਮ ਨਵੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪੁਰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਚਲਾ ਸਕਣ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਂਜ ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਸੰਤੋਖੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਬੁੰਗਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਾਏ ਅਤੇ ਅਣਸਰਦੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਉਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਏ।”^੮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਥਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥਕ-ਸੰਘਰਸ਼ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਢੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਟਿੱਕਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਸਵਰਗ ਸਿਧਾਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਾਨੂ ਮੱਲ ਦਾ ਦਖਲ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤਤਕਾਲੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪੰਥਕਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਦੀ ‘ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ)। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਰਾਏ ਜਗ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜੰਵ ਕਪੂਰਥਲੇ ਪੁੱਜੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਛਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੋਂ ਜੰਵ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਪੰਜਵਤ ਵਿਖੇ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਥਕ-ਸਾਖ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਬਪੱਖੀ ਪੰਥਕ ਭੂਮਿਕਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਪੰਥਕਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਰੋਲ ਮਾਡਲ

ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਛਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਵੇਰਵੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਟੋਹ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਲੀ ਅਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਨੇਮ ਲਗਾਤਾਰ ਪਾਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਿਸਲਦਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਸਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕਤਾ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਿਸਲਾਂ ਨਾਲ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਸਿਆਸਤ ਭਾਰੂ ਹੋਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਹੀ ਸਿੱਖ-ਲੋਕ-ਤੰਤ੍ਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਗਤੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਾ-ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ-ਚੜ੍ਹਤ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਬੋਲਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ੧੭੮੩ ਈ. ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ੨੫ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸੀ ਅਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਲੀ ਮਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਰਬੂਜ ਖਾਧਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਬਹੁਤਾ ਰੁਕੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਦਰਦ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਰੁਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਕ ਸਿਰਤ ਕਰਕੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ੨੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਵਧੇਰੇ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਖਰੀ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਸਲਦਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਰੰਗ, ਪੰਥਕਤਾ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਘੋੜੇ ਦੀ ਕਾਠੀ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਆਪਸੀ-ਇਤਫ਼ਾਕ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਿਸਲਦਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਇਕੱਠੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮਾਨਾਂਤਰਤਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਸਿਆਸਤ ਭਾਰੂ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਆਈ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਪੰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਸਲਦਾਰੀ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਪੰਥਕ ਘੱਟ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵੱਧ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ

ਪਿਆ ਸੀ। ਨਾਸ਼-ਮਾਡਲ (ਧਰਮ-ਨਾਸ਼, ਕੁਲ-ਨਾਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਤ-ਨਾਸ਼) ਦਾ ਮੁਦੱਈ ਪੰਥ, ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਸਮੇਂ ਜਾਤਾਂ ਗੋਤਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ-ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ (Sikh Empowerment), ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਵਾਲੇ ਤੜਪ-ਮਾਡਲ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਸਰਕਾਰ-ਏ-ਖਾਲਸਾ ਵਾਲਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ-ਮਾਡਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ “ਰਾਜ ਬਿਨਾ ਨਹਿ ਧਰਮ ਚਲਹਿ ਹੈ” ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ “ਧਰਮ ਬਿਨਾ ਸਭ ਦਲਹਿ ਮਲਹਿ ਹੈ” ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ-ਤੜਪ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਹ ਸਿਆਸੀ ਸੂਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਕੌਮ ਲਗਾਤਾਰ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦਮ ਰੋਕ ਕੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੋਚਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਾਂਗ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਸੂਰ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੧, ਪੰਨਾ ੬-੭
੨. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੮
੩. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੧
੪. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੩੧
੫. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੬੨
੬. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੭੫
੭. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੮੨
੮. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੦੯
੯. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੨੦੭

ਪਿੰਡ ਭਿੱਟੇਵੱਡ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡ ਭਿੱਟੇਵੱਡ, ਤਹਿਸੀਲ ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੩੧ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਕਤ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ੧ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੧੨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ: ਜਨਮ ਤੇ ਬਚਪਨ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ*

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਲਾਸਾਨੀ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਤੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਖੰਡੇਧਾਰ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਾੜਵੀ ਜਾਬਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰਾਹੀਂ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਮਵਰ ਜਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਠਿਨ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼-ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੂਝਦੀ ਸੰਗਰਾਮੀ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸੁਪਰੀਮ ਕਮਾਂਡਰ ਅਤੇ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਨੀ ਗੁਣਵਾਨ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ, ਉਸ ਦੇ ਅਮੀਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਮੇਰੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਗਹੁ-ਭਰਪੂਰ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:-

੧. ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਰਸਾ

੨. ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

੩. ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਸੰਕਟਮਈ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

੪. ਬਚਪਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਸਾਰੀ:

(ੳ) ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

(ਅ) ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ

(ੲ) ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਤੇ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ

੫. ਸਾਰ-ਕਥਨ

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

੧. ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਰਸਾ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਰਬਾਣੀ

*੧੦੦੦, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫਗਵਾੜਾ। ਮੋ: +੯੧੯੦੫੬੩-੬੦੭੬੩

ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ੩ ਮਈ, ੧੭੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।^੧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ (ਸਦਾ ਸਿੰਘ) ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਆਹਲੂ (ਲਾਹੌਰ) ਬੰਨ੍ਹਿਆ।^੨ ਇਹ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪੜੋਤਾ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ੧੭੨੩ ਈ. ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨੇਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਪ੍ਰੇਮ ਉਸ ਦੀ ਰਗ-ਰਗ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੨. ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ੧੯ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ੧੬੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਚਲਾਈ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਨਵ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹਿੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਦਾਰ-ਉਲ-ਇਸਲਾਮ (ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਧਰਤੀ) ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਗਲ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਬੇ ਕੁਚਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਤਾਜ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।^੩ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ੧੪ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ 'ਸਕਤੇ ਸੰਗ ਸਕਤਾ ਲੜਨ'^੪ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਹਿੰਦ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਰੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਅਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ ਸਨ ਅਤੇ ਆਮ ਘਰ-ਪਰਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ੯ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਈ. ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਝੰਡਾ ਵੀ ਗੱਡਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ

ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਬਲਵਾਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਡੂੰਘੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਗੌਰਵਮਈ ਹਸਤੀ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਲੋਹਾ ਵੀ ਮਨਵਾਇਆ ਸੀ।^੫

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਸਖਤੀ ਦੇ ਝੱਖੜ ਝੁਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ (੧੭੦੮ ਈ.) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਵਾਰ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ (੧੭੧੦-੧੨) ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਫੇਰ ਫਰੁਖਸੀਅਰ (੧੭੧੩-੧੮) ਵੱਲੋਂ ਉਸੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਪੰਥ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਲੱਭਣ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛਗਿਛ ਦੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।^੬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰੀ ਖੂਨ ਦੀ ਥਾਲੀ ਬਣ ਗਿਆ।^੭

੩. ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸੰਕਟਮਈ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਕਟਮਈ ਹਾਲਾਤ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਰਹੇ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ (੧੭੨੬-੩੫) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੀਜਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਤਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚਿੜੀਆਂ ਵਰਗੇ ਨਿਮਾਣੇ ਲੋਕ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲੇ ਫਲਸਫੇ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਹੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰਾਹ ਉਲਟਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਰਬਾਦੀ ਹੀ ਲਗਦੀ ਸੀ।^੮ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੇਸ਼-ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੁਰਾਨੀ, ਦੂਰਾਨੀ, ਮੁਗ਼ਲ, ਪਠਾਣ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।^੯ ਸਾਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਮਾਰਧਾੜ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰੋ-ਘਰੀ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ।^{੧੦} ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਨਸਾਫ ਲੱਗਭਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।^{੧੧} ਥਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੰਨੇ-ਹੰਨੇ ਮੀਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਮੋੜਾ ਦੇਣ ਲਈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਰਤੀਆਂ, ਬਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼-ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਦਹਿਲੀਜ਼ਾਂ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੧੭੫੭ ਤੋਂ ੧੭੫੯ ਦੌਰਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਹਾਰ-ਟੁੱਟ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਨਿੰਘਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੱਸਾ

ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਆਰਜ਼ੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ^{੧੨} ਤੇ ੧੭੬੫ ਈ. ਤਕ ਸਮੁੱਚਾ ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਘੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਦੇ ਹਨ।

੪. ਬਚਪਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਸਾਰੀ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਉਸ ਦਾ ਮਾਮਾ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(ੳ) **ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ:-** ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਪੇਕਿਓਂ-ਸਹੁਰਿਓਂ, ਸਿੱਖਣੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਤਨੇਮੀ, ਨਿਰਮਲ-ਬੁੱਧ ਤੇ ਦੈਵੀ ਦੀਦਾਰ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਚੌਂਕੀ ਲਗਾਉਣਾ ਉਸ ਦੇ ਨੇਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ ਵੈਰੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਹੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਹੇੜਨਾ ਸੀ।^{੧੩} ਪਰ ਉਹ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੀ। ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਸਬਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਨਾਲ ਉਹ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਕਟਮਈ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਡੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। *ਇਕੁ ਸਿਖੁ ਦਇ ਸਾਧ ਸੰਗੁ*^{੧੪} ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਿਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕੀਰਤ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਘੜਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸਹਿਜ ਇਕਸੁਰਤਾ, ਦਿੱਵਤਾ, ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਰੰਗ ਫੜਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਰਗ-ਰਗ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸੂਝ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਓਟ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਨ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਆਪਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿਚ ਢਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ।

(ਅ) **ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ:** ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਤੇ ਭਾਣਜੇ ਸਮੇਤ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਸੀ।^{੧੫} ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ, ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸੁਰੀਲੇ ਕੀਰਤਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਐਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਠਹਿਰਾ ਲਿਆ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁਆਉਂਦੇ-ਪਿਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ। ਇਸੇ

ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਲਣ ਵੇਲੇ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ, ਉਠੋ ਸੁਬਹ ਸੌਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਲਈ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਕਤਬ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵੀ ਚੌਖੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚੋਂ “ਹਮ ਕੋ, ਤੁਮ ਕੋ” ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿ ਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਕੋਲ, ਮਾਂ ਸਮੇਤ ਜਲੰਧਰ ਆ ਗਿਆ। ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕਿਰਪਾਨ, ਇਕ ਗੁਰਜ, ਢਾਲ, ਕਮਾਨ, ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ, ਪੁਸ਼ਾਕ ਤੇ ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚੋਬ (ਆਸਾ) ਬਖਸ਼ ਕੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, ‘ਤੇਰੇ ਔਰ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਆਗੇ ਆਸਿਆਂ ਵਾਲੇ (ਚੋਬਦਾਰ) ਚਲਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕ ਅੱਖਰੋਂ ਅੱਖਰ ਪੂਰੇ ਹੋਏ।^{੧੬}

(ੲ) **ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਤੇ ਕਾਇਆ ਕਲਪ:** ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖੀ ਆਰਚਰਨ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਵਿਚ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਤਗੜੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਆਗੂ ਸਨ।^{੧੭} ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੇਲ ਸੀ। ਇਕ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਤੇ ਭਾਣਜੇ ਸਮੇਤ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਮੰਨੀ-ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਸਤੀ ਦਾ ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਨਾ ਮੋੜ ਸਕੇ। ਇਹ ਉਹੀ ਤਿਆਗੀ ਮਨੁੱਖ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਵੱਲੋਂ ੧੭੩੩ ਈ. ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਈ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲੈਣੀ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ‘ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੱਖੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਖੋਗੇਗਾ। ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦੇ। ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਦੇਖ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ।

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਪੱਖਾ ਝੱਲਣ, ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬਤਰਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ, ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਰਤਬ, ਨੇਜਾਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਆਦਿ ਦੇਣ ‘ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਲ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਮਖੌਲ

ਨਾਲ “ਹਮਕੋ, ਤੁਮਕੋ” ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਇਸ ਮਥੌਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘਬਰਾਏ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ “ਇਸ ਤੋਂ ਨਾ ਘਬਰਾਈਂ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲਿੰਦ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੀ ਔਖਾ ਹੈ।”^{੧੮}

ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਸਹੀ ਹੋਈ। ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਦੀ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਾਲਪਨ ਤੋਂ ਜਵਾਨੀ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਤੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਹਿਰੇ ‘ਤੇ ਕੌਣ ਹੈ, ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਵਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ “ਜੀ ਆਇਆ” ਕਹਿ ਕੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਬਾਰੀ (ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਹਿਲਕਾਰ) ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਤਕ ਪੰਥ ਦੀ ਭਵਿੱਖੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਉਹ ੨੦ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮਸੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਦੀ ਮੁੜਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰ ਪੜਾਅ ‘ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦ ਇਹ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਨਗੇ।

ਸਾਰ ਕਥਨ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਅਸੀਸ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਿਲੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਅਧੀਨ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ‘ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ-ਰੱਖਿਆ, ਸ੍ਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਚੜਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਗੁਣ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਆਚਰਨ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਜਮ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵ-ਦੋਖੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਦੌਰਾਨ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ

੨੨੦੦ ਹਿੰਦੂ ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰੋ-ਘਰੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ^{੧੯} ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ (ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਜਰਨੈਲ) ਦੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਹਾਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਗਮ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਅਪਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੇ ਜੇਵਰਾਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੇੜਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।^{੨੦} ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ ਮਨ ਵਿਚ ਜਾਬਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰਤ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਲਈ ਜਜ਼ਬੇ ਘਰ ਕਰ ਗਏ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕਾਇਆ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਦੀ ਪਦਵੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਕੁਪ-ਰਹੀੜੇ ਵਿਚ ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਈ ਜ਼ਖ਼ਮ ਖਾਧੇ ਤੇ ਉਸੇ ਸਾਲ ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਿਤ ਰਾਜ (੧੭੯੯-੧੮੩੯) ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕੱਟਣ, ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਫ਼ਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਨੰਤ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਰ ਪਲ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੮੫ ਈ. ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਸੀ ਤੇ ਡਾਕ-ਟਿਕਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਰਹੱਸ, ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਰਹੱਸ ਵਿਚ ਛਿਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ-ਯੁੱਗ ਦੀ ਇਕ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬਣ ਕੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰਨ ਤਾਕਿ ਕੌਮ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਪੁਰਾਣੇ ਗੌਰਵ ਤੇ ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਦੀ ਵਾਰਸ ਬਣ ਸਕੇ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਹਵਾਲਾ; ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਪੰਨਾ ੨੦੪, ਇਕ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਮਾਲੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ

ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੨. ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, *ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ (ਲੇਖ)*, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਸੰਪਾ. (ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ) ਪੰਨਾ ੧੩੩

੩. *ਇਨ ਗਰੀਬ ਸਿਖਨ ਕੋ ਦੈ ਬਾਦਸਾਹੀ।*

ਯਹ ਯਾਦ ਰਖਹਿ ਹਮਰੀ ਗੁਰਿਆਈ ‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’

੪. ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ॥

੫. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ, *ਜਗ ਲਗ ਖਾਲਸਾ ਰਹੇ ਨਿਆਰਾ॥* ਪੰਨਾ ੧੫੩

੬. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) *ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ*, ਪੰਨਾ ੨੨

੭. ਪ੍ਰੋ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ, *ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ*, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ।

੮. *ਉਲਟੇ ਹੋਰ ਜਮਾਨੇ ਆਏ।*

ਕਾਂ ਲਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਗੇ ਚਿੜੀਆਂ ਜੁਰੇ ਖਾਇ। (ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ)

ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ- ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ, *ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਸੂਫੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ*, ਪੰਨਾ ੩੮੮

੯. ਗਗਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ‘ਹੀਰ ਵਾਰਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਮਾਜਕ ਦਰਸ਼ਨ’ (ਵਾਰਸ ਅੰਕ) ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ, ਜਨਵਰੀ, ਫਰਵਰੀ ੧੯੬੪, ਪੰਨਾ ੯੦

੧੦. ਚੌਰ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਬਾਰ ਪਾਕ ਦਾਮਨ।

ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਇਕ ਢੂੰਵਾਰ ਹੋਈ।

ਉਚ ਦੇਸ ਦੇ ਜਟ ਤਿਆਰ ਹੋਇ।

ਘਰੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਹੋਈ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਪ੍ਰੋ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, *ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਅੰਕ* (ਪੰਨਾ ੧੬੬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ)

੧੧. ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਈ. ਜਾਂ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਹਿਜਰੀ ਬਾਰੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

ਸਦੀ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਅਦਲ ਭਾਲੋ, ਇੱਥੇ ਆਦਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦੌਰ ਨਾਹੀ।

੧੨. (ਓ) Cunningham, *History of the Sikh*, P 89, ਗਗਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ, ਉਹੀ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ ੮੯ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ।

੧੨ (ਅ) ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ, *ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ* ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (੧੭੦੮-੧੭੯੯) ਪੰਨਾ ੨੧੬ ‘ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੧੩. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੨੦੫

੧੪. ਵਾਰਾਂਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ-ਵਾਰ ੧੩, ਪਉੜੀ ੧੯

੧੫. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼* ਪੰਨਾ ੨੧੩

੧੬. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) ਉਹੀ, ੨੫

੧੭. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ* ਭਾਗ ੨, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (੧੭੦੮ ਤੋਂ ੧੭੯੯) ਪੰਨਾ ੯੦

੧੮. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ *ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜੀਵਨੀਆਂ*, ਪੰਨਾ ੨੦੫

੧੯. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ*, ਭਾਗ ੨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (੧੭੦੮-੯੯) ਪੰਨਾ ੧੬੪

੨੦. ਪ੍ਰੋ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ‘ਮਹਿਬੂਬ’, *ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ*, ਪੰਨਾ ੧੦੮੮

ਸੂਝਵਾਨ ਕਮਾਂਡਰ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

-ਡਾ. ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ*

ਜਾਣ ਪਛਾਣ:- ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ, ਗੁਰਸਿੱਖ, ਸੂਰਬੀਰ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਸੂਝਵਾਨ ਕਮਾਂਡਰ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਲਾਲ, ਖਾਲਸਾ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ, ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ, ਗੱਲ ਕੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜਿਤਨਾ ਵੀ ਮਾਣ ਕਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵੱਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਉੱਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸਦਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਤਾਜ ਪਹਿਨਿਆ।

ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ੧੭੪੬ ਈ. ਨੂੰ ਵਾਪਰਿਆ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਕਾਇਮ ਸਨ। ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਅੰਦਰ ਪੰਥ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸੂਰਮੇ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਬਾਣ ਲੱਗਦਾ ਤਦ ਦੀ ਹੀ ਰੋਸ ਜਾਗਦਾ ਹੈ।

੧੭੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆ। ੫ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ. ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵੈਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਨਾਈ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ।

੧੭੪੮ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪੰਥ ਨੇ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਰਾਮਸਰ ਤੇ ਬਿਬੇਕਸਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ਰਾਉਣੀ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੦੦ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਟਿਕ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ੬੫ ਜਥੇ ਬਣਾਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਕੇਵਲ ੧੨ ਹੀ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਨਾ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਗਏ।

੧੭੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 'ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ' ਬੁਲਾਇਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।

*ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: +੯੧੯੮੮੮੮੮-੩੮੧੫੭

ਇਹ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਸੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ੧੭੪੮ ਤੋਂ ੧੭੫੩ ਈ. ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਜ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਵ ਬਾਕੀ ਸਭ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਦਦ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ। ਇਹ ਕੰਮ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈ ਲਿਆ।

ਨਵੰਬਰ ੧੭੬੦ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਤੰਗ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਡਰਦੇ ਵੜ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜਿੱਤ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ 'ਮੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ੧੭੬੧ ਈ. ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਮੁੜ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਉਬੇਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। 'ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ।

੫ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਈ. ਨੂੰ ਕੁੱਪ ਰਹੀੜੇ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਖ਼ੂਨੀ ਜੰਗ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਅੰਦਰ ਸ਼ਸਤਰ ਦੇ ਫੱਟ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਜੰਗ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਕੁੰਦਨ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੋਟ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ੧੭੫੮ ਈ. 'ਚ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਖੋਹ ਲਿਆ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਸਾਫ਼ ਕਰਾਇਆ।

੧੭੬੨ ਈ. ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫ਼ਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਅਹਿਲਕਾਰੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀ, ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਕਰਵਾਈ।

੧੭੮੩ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਤੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੁਆਈ।

੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਦਿਓ ਬੰਧ, ਨਜੀਬਾਬਾਦ, ਮੁਜੱਫਰਾਬਾਦ ਤੇ ਗੜ ਮੁਕਤੋਸ਼ਵਰ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੱਟ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਵਿਰੁੱਧ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ੨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਟੜਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਸਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਨਸਾਫ-ਪਸੰਦ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲੇ ਉਦਾਰਚਿੱਤ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੀ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਝੰਡੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, ਪੰਥ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਝੰਡਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਮਜ਼ਹੂਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤਗੜੀਆ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਕਾਤਲ ਸ਼ੇਰਖਾਨ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਤਦ ਤਕ ਪਗੜੀ ਨਹੀਂ ਬੰਨਾਗਾ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪਗੜੀ ਬੰਨੀ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਂ ਵੀ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਨ, ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ। ਸਭ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

“ਤੁਸਾਂ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ, ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਨਾਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਪੰਥ ਦੀ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਸਸਕਾਰ ਹੋਣ ਤਕ ਕੋਈ ਅਰਥੀ ਨਾਲ ਹੰਝੂ ਨਾ ਵਗਾਏ। ਸਸਕਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕਰਨਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ੨੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ - ਇੱਕ ਜਰਨੈਲ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਧਰਤੀ- ਵੱਡੀ ਮਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਂ- ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਧਰਤੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਨੇ ਪੈਦਾਇਸ਼ੀ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਹਰੇਕ ਧਰਤੀ 'ਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੱਲਰੀ ਤੇ ਪਥਰੀਲੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਕਦੀ ਬਹਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਬਨਸਪਤੀ ਮੌਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਿੰਨਤਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀਆਂ ਮੁੱਲਵਾਨ ਵੀ ਹਨ, ਅਮੁੱਲ ਵੀ ਤੇ ਬੇਮੁੱਲੀਆਂ ਵੀ। ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ 'ਚੋਂ ਉਗਮੇ ਫੁੱਲ, ਬੂਟੇ, ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿਗਸਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਨੰਦ, ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਵਿਗਾਸ ਹੈ।

‘ਮਾਂ’- ਛੋਟੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੱਖ ਰੂਪੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਛੋਟੀ ਧਰਤੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਕਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਂਵਾਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਵੀ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਖੋਜ, ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਦਵਤਾ, ਸਾਧੂ, ਸੰਤ, ਸੂਰਬੀਰ, ਦਾਨੀ, ਦਾਤੇ, ਕਿਰਤੀ, ਸਮੂਹ ਕਲਾਵਾਂ, ਸੋਹਜ ਕਲਾ, ਚੱਜ-ਅਚਾਰ, ਧਰਮ-ਕਰਮ ਆਦਿ ਸਭ ਭਲੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇੱਕ ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਾਰੇ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਨੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ?

ਉਹ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਬੇਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਘਣੇਰੀ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਸਤਿ-ਸੰਗਤਿ ਉਸ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗਣਾ, ਸਿਮਰਨ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਸੋਦਰ ਦਾ ਜਾਪ ਉਸ ਦਾ ਨੇਮ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਪਰ ਅਤੁੱਟ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੀ:

ਹੁਤੀ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਬੇਟੀ ਸੋਇ, ਪਿਤਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਛਰ ਤੋਇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਿਸ ਕੰਠ ਘਣੇਰੀ, ਹੁਤੀ ਸਿੰਘਣੀ ਦੁਇ ਪਖ ਕੇਰੀ॥੪॥

ਪੋਥੀ ਰਾਖਤ ਗਾੜ੍ਹੈ ਪਾਇ, ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚੈ ਜਾਇ।

ਬਡੀ ਪ੍ਰਾਤ ਉਠ ਚੌਂਕੀ ਕਰੈ, ਸਮੈਂ ਸੰਭੈ ਭੀ ਸੋਦਰ ਪੜ੍ਹੈ॥੫॥

ਉਹ ਆਪ ਦੁਤਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਸੱਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਪਹੁੰਚਦੀ। ਜੋੜ-ਮੇਲਿਆਂ 'ਤੇ

*ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੫੯

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰ-ਸੇਵਾ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰ ਜੱਸ ਕਰਦੀ।

ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਧਰਮੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਮਈ ੧੭੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ, ਪਿੰਡ ਆਹਲੂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਜਦ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ (ਬਾਲ) ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਧਰਮੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਜਾਂਦੀ। ਸਮਾਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸਨੇਹ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਸਦਕਾ ਬਾਲ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਬਸੇਰਾ ਸੀ। ਬਾਲ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਿ ਇਸ ਬਾਲ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਰਗਾ ਮੋਹ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਐਸਾ ਮੋਹ ਪਾਇਆ ਕਿ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਬੀਤਿਆ।

ਇੱਥੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਜਨਨੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਨੇਹ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਘਾੜਤ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਾਪ, ਗੁਰੂ-ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਬੰਦਗੀ। ਅਜਿਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਲਵਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਾਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੋਵੇ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਸ੍ਵੈਮਾਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ, ਉੱਥੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੋਣਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਨੋ-ਅਵਸਥਾ ਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਜੁਗੋ ਜੁਗੋ ਅਟੱਲਤਾ ਲਈ ਤਨੋਂ-ਮਨੋਂ-ਧਨੋਂ ਕੁਰਬਾਨੀ। ਇੱਥੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਬੋਲ *ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ ਨਿੱਤ* ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਅਤੇ *ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਅਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਣ* ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸਚਾਧਾਰੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਪਾਸ ਅਗੰਮੀ ਪੂੰਜੀ ਸੀ, *ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ॥* ਅਜਿਹੀ ਟਕਸਾਲੀ ਘਾੜਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ

ਵਿਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਢਾਲ, ਕਿਰਪਾਨ, ਕਮਾਨ, ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ, ਇਕ ਗੁਰਜ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦਿੱਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹਾਸਲ ਹੋਈ।

ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੀ ਉੱਚ ਦੁਮਾਲੜੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਲਈ ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਹਾਗਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚੇਤਾਈ ਕਰਦਿਆਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹੇ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਾਣੀ-ਬਾਣੇ ਦਾ ਜਲੌ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਕਰਮ-ਭੂਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨੇਮੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗੌਰਵਮਈ ਜਰਨੈਲ ਬਣਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਦੀ ਭੰਡਾਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪਾਈ, ਕਦੇ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ, ਕਦੀ ਉਹ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ, ਕਦੀ ਤਖਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਕਦੀ ਉਸ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਯੋਧਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੌਮ ਨੇ ਅਤਿ ਮਾਣ ਨਾਲ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਪਾਤਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਿੰਘਊਪੁਣੇ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਇਕ ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਫ਼ਤਿਹ ਪਾਉਂਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਅਤ ਰੂਪ 'ਚ ਜੀਵਿਆ। 'ਚਾਣਕੀਯ ਨੀਤੀ' ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਲੋਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਸੁਤ ਏਕ ਹੈ, ਸੁਖ ਸੇਵਤ ਹੈ ਨੀਠ।

ਗਧਰੀ ਕੇ ਸੁਤ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਭਾਰ ਉਠਾਵਤ ਪੀਠ।

ਭਾਵ ਸ਼ੇਰਨੀ (ਸਿੰਘਨ) ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸੁੱਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਧੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਹਨ ਪਰ ਸਾਰੇ ਭਾਰ ਢੋਂਦੇ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿੰਘਊਪੁਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮੀ ਵਾਰਸਾਂ ਲਈ ਸਦੀਵ-ਕਾਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸਾ, ਬਾਣੀ-ਬਾਣੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਉਚ ਸੰਸਕਾਰ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਜਰਨੈਲ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਐਸੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡੀ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਨਨੀਆਂ ਪੂਜਨੀਕ ਧਰਮੀ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਦ-ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ। ■

ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ

-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਖੂਨੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਪਦਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ ਸਮੇਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣਾ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ^੧ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ^੨ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਅਜਿਹੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਾਦਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ:- ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਦਰ ਸਿੰਘ। ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਸੀਸ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰੋ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰੋ, ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।”^੩

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਭਾਈ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੭੧੮ ਈ. ਦੀ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਜਦੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਈ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸਮਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਬੀਤਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਕੌਮ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ‘ਆਹਲੂ’ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਮਿਸਲ ਬਣੀ ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਮੁਖੀ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ

*ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ.: +੯੧੯੮੭੨੦-੭੪੩੨੨

ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਗੁਣ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਦੋਤਾਰੇ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ:

ਚੌਪਈ- ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਇਕ ਕੌਮ ਕਹਾਵੈ, ਲਾਹੌਰ ਕਸੂਰਹਿ ਮੱਧ ਬਸਾਵੈ।

ਉਹਾਂ ਥੋ ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਲਾਲ, ਹੁਤੋ ਸਿੰਘ ਥੋ ਵਹਿ ਗੁਰ ਲਾਲ॥੨॥

ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ ਥੋ ਉਸ ਕੋ ਨਾਮ, ਕਰਤ ਹੁਤੋ ਸੋ ਸਰਬਹਿ ਕਾਮ।

ਸੋ ਮਰ ਗਯੋ ਰਹਯੋ ਸੁਤ ਔ ਨਾਰਿ, ਹੁਤੋ ਦੋਊਨ ਕੋ ਅਤਿ ਸੈ ਪਯਾਰ॥੩॥

ਹੁਤੀ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਬੇਟੀ ਸੋਇ, ਪਿਤਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਛਰ ਤੋਇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਿਸ ਕੰਠ ਘਨੇਰੀ, ਹੁਤੀ ਸਿੰਘਣੀ ਦੁਇ ਪਖ ਕੇਰੀ॥੪॥

ਪੋਥੀ ਰਾਖਤ ਗਾਤ੍ਰੇ ਪਾਇ, ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚੈ ਜਾਇ।

ਬਡੀ ਪ੍ਰਾਤ ਉਠ ਚੌਂਕੀ ਕਰੈ, ਸਮੈਂ ਸੰਝੈ ਭੀ ਸੋਦਰ ਪੜ੍ਹੈ॥੫॥

ਦੋਹਰਾ- ਆਪ ਦੁਤਾਰੇ ਵਹਿ ਫੜੈ ਬਾਲ ਸੁ ਦਾਸੀ ਪ੍ਰੇਮ।

ਦੇਉ ਵਖਤ ਚੌਂਕੀ ਕਰੈ ਯਿਹ ਥੋ ਉਸ ਕੋ ਨੇਮ॥੬॥^੧

ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੱਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਂਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ. ਬਾਗ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਸਹਿਤ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਭੋਲੇਪਨ ਕਾਰਨ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, “ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੋਣਹਾਰ ਤੇ ਭੋਲੀਆਂ ਭਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੇਖ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਖਿਡਾਂਦੇ ਸਨ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਈ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਦੋਤਾਰੇ ਨਾਲ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗ ਪਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਤੇ ਦਿਲ ਖਿਚਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ।”^੨

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਬੀਤਿਆ

ਜਿਥੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਦੋਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦਮਈ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉੱਚਤਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ੧੨-੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਮਾ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਵਜੋਂ ਇਕ ਕਿਰਪਾਨ, ਇਕ ਗੁਰਜ, ਢਾਲ, ਕਮਾਨ, ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ, ਪੁਸ਼ਾਕਾ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚੋਬ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, “ਤੇਰੇ ਔਰ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਅਗੇ ਆਸਿਆਂ ਵਾਲੇ (ਚੋਬਦਾਰ) ਚਲਿਆ ਕਰਨਗੇ।”^੬

ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਨਿਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਢਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਮਾਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਲੈ ਆਏ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਦਲ ਸਮੇਤ ਪੜ੍ਹਾਅ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਨੰਦਮਈ ਮਹੌਲ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਬਿਤਾਏ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਦਿਆ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਆਪਣਾ ਧਰਮ-ਪੁੱਤਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।^੭ ਇੱਥੇ ਨਿਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਇਹ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਤਲਖੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੰਗ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਪੰਥ ਨੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਤੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ।^੮

ਜਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਵਿਚ ਜੁਝਾਰੂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਰੁਚੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਜੁਝਾਰੂ ਜਰਨੈਲ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਥ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕੇ ਹਰ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਜਰਨੈਲੀ ਗੁਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੂਜੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਗੁਣ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ੬੫ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੌਮੀ ਆਗੂ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ (੧੭੪੮-੫੩) ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ। ਮੁਖਬਰਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਅਪੀਲ ਤੋਂ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਣਖੀ ਯੋਧੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਪੂਰਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇੰਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਹਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਮੰਨਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਆਪਣੇ ਥਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਡਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਆਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਰੀ ਸੈਨਿਕ ਦਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਚੋਰਾਂ, ਡਾਕੂਆਂ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ 'ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਾਲਕ ਬਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਫ਼ਗਾਨ ਹਾਕਮ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਕਮ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ, ਪਰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕਾਬਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਲੱਗਭਗ ਨੌਂ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ਼ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ੧੭੫੮-੫੯ ਵਿਚ ਮਰਾਠੇ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤਕ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਮਦ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀਪਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ।

ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖਲਾਅ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਜਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ੨੨੦੦ ਭਾਰਤੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਲੜਕੀਆਂ ਛੁਡਾਈਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਇਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਲੋਕ-ਚਰਚਾ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਧੀਨ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਦੁਆਬਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ

ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਉਬੈਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਉਪਰੰਤ ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਸਿੱਕੇ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ:

ਦੇਗ ਵ ਤੇਗ ਫ਼ਤਹਿ ਵ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ

ਯਾਫ਼ਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਇਹ ਉਹੀ ਇਬਾਰਤ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਮੋਹਰ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਡੇਢ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਫੌਜ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਕੁੱਪ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ। ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹਾਲ ਤਹਮਾਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਫੌਜ ਨਾਲ ਆਇਆ ਇਹ ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ੨੫੦੦੦ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।^{੧੦} ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ 'ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਉਪਰੰਤ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਬਜ਼ਿੱਦ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਸ ਯੁੱਧ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਜਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਲ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਹੀ

ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ, ਅਫਰਾ-ਤਫਰੀ ਅਤੇ ਜੁਗਗਰਦੀ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੋਰਾਂ, ਡਾਕੂਆਂ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਬਦਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਖ-ਤਕਲੀਫਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਘਾਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ੨੨ ਫੱਟ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਅਤੇ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਕਰ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਖਿਆਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਜੂਝ-ਮਰਨ ਲਈ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਦੁਬਾਰਾ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਾਕਮ ਜੈਨ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਮ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਖੇ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ ਸਨ।

ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜੈਨ ਖ਼ਾਨ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੭੬੩ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਆਦਤ ਖ਼ਾਨ ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ ੧੭੬੩ ਈ. ਵਿਚ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਕਮਾਂਡਰ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਜੈਨ ਖ਼ਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ੧੧ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਕਮ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਉਂ ਦੇਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਹਾਲ ਉਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਖੱਟਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੁਲਾਹ-ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ

ਗੱਲਬਾਤ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ੧੭੭੯ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ੨,੦੦,੦੦੦ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਸਕਿਆ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਾਕਮ ਜਾਂ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਮਲਾਵਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਭਉ-ਭਾਵਨੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ੨੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੮੩ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, “ਦਰਜਾ, ਰੁਤਬਾ, ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੱਥੀ, ਤੁਲਯ, ਸਮਾਨ, ਸਦ੍ਰਿਸ਼।” ਗੁਰੂਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੭੨੫; ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, “ਵਰਮਾ, ਇਕ ਸਮਾਨ, ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ।” ਪੰਨਾ ੬੨੨; ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਪਤਿ ਭੰਗਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ - ਆਨ ਕੈ ਖੇਤ ਪੈ ਦੇਖ ਚਤਰੰਗ ਸਬ ਮੋਰਚੇ ਬਾਂਟਿ ਕੈ ਮਿਸਲ ਲਾਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ, ਅਧਿ. ੨.੫੨; ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਏ ਸਨ। ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੬੫ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੂਹ ਜਥੇ ਮਿਲ ਕੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਜਥੇ ੧੧ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋਏ - ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ, ਸਿੰਘਪੁਰੀਆ ਜਾਂ ਫੈਜਲਪੁਰੀਆ ਮਿਸਲ, ਕਰੋੜਸਿੰਘੀਆ ਮਿਸਲ, ਨਿਸ਼ਾਨਾਂਵਾਲੀ ਮਿਸਲ, ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ, ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ ਮਿਸਲ, ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ, ਕਨ੍ਹਈਆ ਮਿਸਲ, ਨਕੱਈ ਮਿਸਲ ਅਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੂਲਕੀਆਂ ਮਿਸਲ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਧੀਨ ਇਕੱਤਰ ਗਿਆਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸੀ।

੨. ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਇਹ ਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਆਹਲੂ ਤੋਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵਡੇਰਾ ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਆ ਵੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਉੱਘਾ ਜਰਨੈਲ ਬਣਿਆ। ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

੩. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ*, ਪੰਨਾ ੨੧.

੪. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼*, ਸੰਪਾਦਕ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਪੰਨਾ ੨੯੦.

੫. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, *ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ*, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੭੨੨.

੬. *Lepel Griffin, The Rajas of the Punjab, Vol. II, P. 454; ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ*, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੪

੭. ਦਾਣੈ ਦਾਰ ਕਰਯੋ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਾਲ। ਆਹਲੂਵਾਲ ਜੁ ਹੁਤੋ ਕਲਾਲ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼*, ਸੰਪਾਦਕ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਪੰਨਾ... ਬੰਦ ੧੨; ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਲੂ ਬਲਕ ਦਾਣਾ ਯਹਿ ਵਰਤਾਵੇ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼*, ਉੱਤਰਾਰਧ ਅਧਿਆਇ ੨੭.੧੮

੮. ਹਮ ਤੈ ਕੀਨੋ ਪੰਥ ਨਵਾਥੈ। ਤੇਰੈ ਕਰਿਯੁਗੁ ਪਤਿਸ਼ਾਹੀ ਤਾਥੈ।

ਉਸੀ ਵਕਤ ਤੇ ਭਯੋ ਨਿਹਾਲ। ਸਾਹਿ ਕਹਾਯੋ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼*, ਸੰਪਾਦਕ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਪੰਨਾ... ਬੰਦ ੧੫

੯. ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਨਗਾਰੇ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਅਧੀਨ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਅਧੀਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਸਮੂਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਮਸਲੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਕੌਮੀ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਸਮੂਹ ਮੈਂਬਰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਤਕ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਦੇਣ ਹੈ।

੧੦. Tahmas Khan, *Qissa-i Tahmas-i Miskin or Tahmas Nama*, translated by Irfan Habib, in *Sikh History from Persian Sources*, ed. by J.S. Grewal and Irfan Habib, p. 182.

੧੧. ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਉਪਰੰਤ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਈਆ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ੧੯ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰੰਭ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮੋਹਰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੋਹਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

-ਡਾ. ਰਾਏ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ*

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ (੧੭੨੦-੧੭੪੬) ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਰਹੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।^੧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨੌਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਖਿਰ ਗੰਗਾ ਦਰਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ।^੨ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਾਂਗੇ ਅਤੇ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਲਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:-

੧. ਦਿਲ ਮੁਹੰਮਦ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਪਸਰੂਰੀ, *ਦੀਵਾਨ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਪਸਰੂਰੀ*
੨. ਕਾਜੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ, *ਜੰਗਨਾਮਾ*, ੧੭੬੫ ਈ.
੩. ਮਿਸਕੀਨ, *ਤਹਿਮਾਸ ਨਾਮਾ*, ੧੭੮੨ ਈ.
੪. ਹਕੀਕਤ ਬਿਨ-ਵ-ਉਰੂਜਿ ਫਿਰਕਾ ਇ ਸਿੱਖਾਂ, ੧੭੮੩-੮੫ ਈ.
੫. ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ, *ਰਿਸਾਲਾ ਦਰ ਅਹਿਵਾਲ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹਦਰਵੇਸ਼*, ੧੭੮੬ ਈ.
੬. ਖੁਸਵਕਤ ਰਾਇ, *ਅਹਿਵਾਲ ਇ ਫਿਰਕਾ ਇ ਸਿੱਖਾਂ*, ੧੮੧੧ ਈ.
੭. ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, *ਉਮਦੱਤ ਤਵਾਰੀਖ*, ੧੮੧੩ ਅਤੇ ੧੮੪੯-੫੨ ਈ.
੮. ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ *ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਹਿੰਦ*, ੧੮੨੯ ਈ.
੯. ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਹਰਾ, *ਚਾਰ ਬਾਗ-ਏ-ਪੰਜਾਬ*, ੧੮੪੯ ਈ.

ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ‘ਦੀਵਾਨ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਪਸਰੂਰੀ’ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ

*ਮਕਾਨ ਨੰ ੩੩, ਮੋਹਨੀ ਪਾਰਕ, ਸਾਹਮਣੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ, ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੭੬੨-੬੦੩੯੩

ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮੋਹ ਪਸਰੂਰ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।^੩ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਚਿਤੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਅਫ਼ਤਾ ਦਫ਼ਤੀ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦਾ ਕਾਫੀ ਲਗਾਵ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਆਮਦ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਦੇ ਕੁਝ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।^੪ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇੱਕਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਉਸ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੀਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਏ।^੫ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਫਿਰਕੂ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਛਾ ਜਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਇੱਥੋਂ ਨਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇ।^੬ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਕਵੇਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਿਸਲਦਾਰ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਕਾਜੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਹਮਲੇ (੧੭੬੪ ਈ.) ਸਮੇਂ ਕਲਾਤ, ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਸਮੇਤ ਆਇਆ। ਸਤਵੇਂ ਹਮਲੇ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਦੇਖੇ ਫਿਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ।^੭ ਇਸ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।^੮ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਗੁਰੀਲਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅਖੌਤੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਖਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ।^੯ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅਬਦਾਲੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਲੁੱਟ ਚਿਨਾਬ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈ।^{੧੦}

ਜੰਗਨਾਮਾ:- ਕਾਜੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਬਦਾਲੀ

ਨੂੰ ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਚਨੇ ਚਬਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਭਾਵੇਂ ‘ਤਰੁਣਾ ਦਲ’ ਨੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਖਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ।^{੧੧} ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ‘ਬੁੱਢੇ ਦਲ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ। ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ। ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।^{੧੨} ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਖਾਤਾ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਤਹਮਾਸ-ਨਾਮਾ (੧੭੮੨):- ਮਿਸਕੀਨ ਦਾ ਨਾਮ ਤਹਮਾਸ ਬੇਗ ਸੀ। ਜੋ ੧੭੩੮ ਦੇ ਕਰੀਬ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਜਰਨੈਲ ਤਹਮਾਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆ ਗਏ ਇਹ ਬੱਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।^{੧੩} ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ (੧੭੫੬ ਈ.) ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਤਹਮਾਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।^{੧੪}

ਤਹਮਾਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ੇ (੧੭੫੬ ਈ.) ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ (੧੭੬੨ ਈ.) ਸਿੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੰਗਾ, ਜਮਨਾ, ਦੁਆਬ, ਦਿੱਲੀ ਉੱਪਰ ਹਮਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਟੇਟ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।^{੧੫} ਮਿਸਕੀਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ‘ਤੇ ਕਾਫੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਹੈ।^{੧੬} ਬਾਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਇੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਲੁੱਟਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।^{੧੭}

ਹਕੀਕਤ ਬਿਨਾ-ਵ ਉਰੂਜ਼ਿ ਫਿਰਕਾ ਇ ਸਿੱਖਾਂ (੧੭੮੩-੮੫):- ਹਕੀਕਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ ਵਰਣਨ ਕਰ ਕੇ ਮਿਸਲਾਂ ਤਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।^{੧੮} ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਆਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਰਾਮਾਤ ਮੰਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ

ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਡੇਰਾਦਾਰੀ ਕਰੀ ਜਾਣ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।^{੧੮} ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਚਮਕੌਰ ਵਾਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਿਨਾ ਸਿਰ ਪੈਰ ਤੋਂ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸਮਝ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਨਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਨਜ਼ੀਬ ਖਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਮੁਲਤਾਨ ਉੱਤੇ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਆਦਿ ਹਨ।

ਰਿਸਾਲਾ ਦਰ ਅਹਿਵਾਲ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ (੧੭੮੬ ਈ.):— ਇਹ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲਾਹੌਰ ਵਾਸੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਸੀ। ਜੇਮਸ ਬ੍ਰਾਊਨ ਰਾਹੀਂ ਹੁਕਮੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਨ ਕਰਕੇ (੧੯੯੬ ਹਿ.) ਵਿਚ ਇਹ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਬਰ/ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਤਕ ਹਾਲ ਦਰਜ ਹਨ। ਜੇਮਸ ਬ੍ਰਾਊਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਰਿਸਾਲਾ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਰਿਸਾਲਾ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਹਿੰਦ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਸ ਰਚਨਾ ਹੈ।^{੨੦} ਇਸ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦਿੱਲੀ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕੂਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਾਟ, ਮਰਾਠੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਗਿਣਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ।^{੨੧} ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮਕਬਰੇ ਅਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਢਹਾਉਂਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।^{੨੨} ਇਉਂ ਉਹ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਲਕ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੂਲਕਿ ਅਹਿਮਦ ਗ੍ਰਿਫਤ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਿਹ ਵਾਲਾ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ।^{੨੩}

ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਅਤੇ

^{੧੮}ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਟਪਲੇ ਲੱਗੇ ਹਨ।

ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਅਰੰਭਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।^{੨੪} ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਦਰਸਾ ਸਿੰਘ, ਠੱਕਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇੱਕਠੇ ਕਰ ਕੇ ਦੁਆਬੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੁਹਰੀ ਨੀਤੀ ਵਰਤਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਹੋਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।^{੨੫} ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਨੇ, ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ (੧੭੬੧ ਈ.) ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।^{੨੬} *ਸਿੱਕਾ ਜਦ ਦਰ ਜਹਾਂ ਬਫਜ਼ਲੇ ਅਕਾਲ। ਮੁਲਕੇ ਅਹਿਮਦ ਗਰਿਫਤ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ।* ਪਰ ਬਾਅਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਾਜੀਆਂ-ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਵਡਹੋਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।^{੨੭}

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਰਾਹੀਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਖਰਾਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਰਾਜੇ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਈ।^{੨੮} ਇਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰਵਾਏ। ਇਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਅਹਿਵਾਲ ਇ ਫਿਰਕਾ ਇ ਸਿੱਖਾਂ (੧੮੧੧ ਈ.):— ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਨਵੀਸ ਸੀ।^{੨੯} ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (੧੮੦੯ ਈ.) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ ਨਾਲ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ੧੮੦੯ ਈ. ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ।^{੩੦}

ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੱਤ ਭਾਗ ਹਨ:—

੧. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ
੨. ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼
੩. ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਹਾਲ
੪. ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ
੫. ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜਮਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਘਰਸ਼
੬. ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ
੭. ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਵਰਣਨ

ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਰਚੀ ਗਈ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਰੰਭਲੇ ਸਮੇਂ ੧੮੧੧ ਈ. ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਵੇਰਵੇ ਉਪਰਲੇ ਲਿਖਣ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਛਾਲਿਆ ਗਿਆ।^{੩੧} ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਉਂ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘਟਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਖਲਾਈ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸੱਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ। ਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਇਹੋ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖ-ਮੁਸਲਮ ਪਾੜਾ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਨੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਕਲਾਲ ਕੌਮ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮਾਮਾ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ।^{੩੨} ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਇਲਾਕੇ ਜਿਵੇਂ ਫਤਿਆਬਾਦ, ਕਰਨਾਲ, ਮਧੂ ਆਦਿ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਇਹ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦਾ ਆਗੂ ਬਣਿਆ।^{੩੩} ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਜੋ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਈ।^{੩੪} ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੰਗਾ, ਜਮਨਾ, ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮਚਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕੇ ਅਧੀਨਤਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਰਾਖੀ ਸਿਸਟਮ’ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤ ਪੁਰੀਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੈਪੁਰੀਆ ਤੋਂ ਖਿਰਾਜ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਵਾਲੇ ਸਿੱਕੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ।^{੩੫} ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੱਟੜਾ ਬਣਵਾਇਆ।^{੩੬} ਆਖਿਰ ੧੮੪੫* ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

*ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਦੁਆਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਰੀਖ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਹੀ ਤਾਰੀਖ ੧੭੮੩ ਈ. ਹੈ।

ਉਮਦੱਤ ਤਵਾਰੀਖ (੧੮੧੩ ਅਤੇ ੧੮੪੯-੫੨ ਈ.):— ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਦੀ ‘ਉਮਦੱਤ ਤਵਾਰੀਖ’ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਸਿੱਖ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੰਜ ਦਫ਼ਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੩੭} ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ। ਲਾਲਾ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰੋਜ਼-ਨਾਮਜ਼ਾ ਲੇਖਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੀ^{੩੮} ਇਸ ਨੇ ੧੮੧੨ ਤੋਂ ੧੮੪੯ ਤਕ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ (EIC) ਨੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲਗਾਈ।^{੩੯}

ਪਹਿਲਾ ਦਫ਼ਤਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਾਮਾਤ ‘ਤੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲਹੂ ਕੱਢਣਾ, ਮਦੀਨੇ ਵਿਚ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਘੁੰਮਣਾ ਆਦਿ।^{੪੦} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉੱਤੇ ਬਲ ਪਾਇਆ ਹੈ।^{੪੧*} ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹੈ।^{੪੨}

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮਾ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ।^{੪੩} ਉਹ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘਾਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸੀ। ਸੂਰੀ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਸੀਬ ਚੰਗੇ ਸੀ, ਇਕਬਾਲ ਬੁਲੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਨਾਲ, ਸ਼ਾਨ-ਓ-ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਲੰਦ ਫੌਜਾਂ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।^{੪੪}

ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਿੱਤ ਲਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਬੇਦਾਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਭਟਨੇਰ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਆਖਿਰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮਚਾਈ, ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਹਰਾਇਆ। ਸੂਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਇੰਨੇ

* ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ/ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ‘ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ’ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

ਵਧੇਰੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਮੁਲੀਆਂ ਭੇਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।^{੪੫}

ਤ੍ਵਾਰੀਖ-ਇ-ਹਿੰਦ (੧੮੨੯ ਈ.):— ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਬਟਾਲਾ ਦੇ ਕਾਦਰੀ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਇਸ ਕੋਲ ਸੀ।^{੪੬} ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਉਸ ਨੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਮਰੇ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਲਿਖੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮਰੇ ਫਿਰ ਕੈਪਟਨ ਵੇਡ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਰਿਹਾ।^{੪੭} ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ।^{੪੮} ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਸੰਪਾਦਤ ਹੋ ਕੇ ਛਪ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਹਨ: ਪਹਿਲਾ ਗੁਰੂਆਂ ਬਾਰੇ, ਦੂਜਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਈ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਜ਼ਿਦ ਸਨ। * ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸਟੇਟ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲਾ-ਲਊ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ।^{੪੯} ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਕੱਟੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਕਤ ਫੜ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਹਾਲੀ ਆਲੋ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਏ। ਫਤਿਹਵਾਦ, ਜਲਾਲਪੁਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਬੁਤਾਲਾ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਖਡੂਰ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।^{੫੦}

ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸੁਲਤਾਪੁਰ ਤਲਵੰਡੀ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਪੂਰਥਲੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਬਾਅਦ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਖਾਲੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।^{੫੧} ਨਿਡਾਲਾ, ਮਿਆਨੀ, ਬੇਗੁਵਾਲ ਆਦਿ ਲੱਗਭਗ ੧੦੦ ਪਿੰਡ ਜਿੱਤ ਲਏ। ਢਿਲਵਾਂ, ਨੂਰਮਹਿਲ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਫਗਵਾੜੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।^{੫੨} ਪਰ ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਚਾਰ ਬਾਗ-ਏ-ਪੰਜਾਬ (੧੮੪੯ ਈ.):— ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਹਰਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ੧੮੪੯ ਈ. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਐਨ ਬਾਅਦ ਮੁਕੰਮਲ

*ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ/ਇਤਿਹਾਸ/ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਠੀਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਪੀ ਸਰ ਰਿਚਰਡ ਟੈਂਪਲ ਗੁਰਜਾਤ ਬੰਦੋਬਸਤ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਾਪੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਥੋੜਾ-ਬਹੁਤਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ੧੮੬੫ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਛਾਪੀ ਗਈ, ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹਾਲਾਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।^{੫੩} ੧੮੧੫ ਈ. ਤਕ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਆਬਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ, ਚਕਲੇ, ਤਪੇ, ਟੋਪ (ਤੋਪ), ਤਾਲੁਕੇ, ਕਸਬੇ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਹਰਾ ਜਿੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਨੇ ਭੂਗੋਲਕਾਰੀ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਾਈ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਦੁਆਬਾ ਬਿਸਤ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭੂਗੋਲਕਾਰੀ ਅਧੀਨ ਇਸ ਦੁਆਬੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਪੂਰਥਲਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਥਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਸੀ।^{੫੪} ਇਸ ਦੇ ਦਲ ਨੂੰ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਨੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਮੱਲ ਕੇ ਸਿੱਕੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਵਾਲੇ ਸਿੱਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਵਜੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਹਮਲਾ ਕਰੇ ਤੇ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਵੇ।

ਭਾਵੇਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਪਸਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਚਰਨ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਮਿਸਕੀਨ ਦਾ ਤਹਮਾਸ-ਨਾਮਾ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ

ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਦਿਖਾਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿਲਜੁਲ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਘੋਲ ਬਾਰੇ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘੋਲ ਮਰਾਠੀਆਂ, ਰਾਜਪੂਤਾਂ, ਜਾਟ, ਰੋਹੀਲੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਜੇਮਸ ਬ੍ਰਾਊਨ ਨੇ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹਕੀਕਤ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦਾ ਨੇਤਾ ਵੀ ਗੰਗਾ-ਜਮਨਾ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਘਟਨਾਵਲੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮਕਬਰੇ ਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਢਾਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ।

ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਵਰਤਾਵੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਸਮੱਗਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ, ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ, ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲਾਉਣੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਉਣੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ ਹਮਲਾਵਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜਨਾ ਆਦਿ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਇਹੋ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲੈਂਫਟੀਨੈਂਟ ਮਰੇ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਲਿਖੀ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਇਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ। ਕਪੂਰਥਲਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬਣਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਵੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ।

ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਹਰਾ ਅਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਵਾਲੇ ਸਿੱਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਨਹੀਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਸਗੋਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਵਜੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ

ਚਿਤ੍ਰ ਆਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਗਿਆਨਵਰਧਕ ਅਤੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਦਬਾਅ ਥੱਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਵੀ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਉਸਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, *ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੧, ਪੰਨਾ ੨੦੭
੨. *ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ*, (ਸੰਪਾ.), ਬੀ. ਆਰ. ਗਰੇਵਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਡਮੀ, ਦਿੱਲੀ, ੧੯੯੧, ਪੰਨਾ ੩੦੭
੩. ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਪਸਰੂਰੀ, ਦੀਵਾਨ, *ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਪਸਰੂਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ*, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੬੨, ਪੰਨਾ ੨੭੬-੨੭੭
੪. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੨੭੭
੫. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੨੭੮
੬. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੨੮੫
੭. *ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ*, ਸੰਪਾਦਕ ਹੀਰਾ ਦਰਦ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੫, ਪੰਨਾ ੭੭
੮. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੯੧
੯. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੧੨
੧੦. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੨੮
੧੧. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੧੮
੧੨. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੨੦
੧੩. *Sikh History from Persian Sources* (J.S. Gerewal), Indian History Congress, Tulika, New Delhi, 2001, P-169
੧੪. *Ibid*, P-172, 174, 176, 181, 183, 184
੧੫. *Tehmas Nama*, Sikh History From Persian Sources, P- 171
੧੬. *Ibid*, P-174-176
੧੭. *Ibid*, P- 180
੧੮. ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ, *ਰਸਾਲਾ-ਦਰ-ਅਹਿਵਾਲ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼*, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨਾ ੨੦੦੭.
੧੯. *ਰਸਾਲਾ*, ਪੰਨਾ ੫੧
੨੦. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੪੯
੨੧. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੧
੨੨. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੩੨
੨੩. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੪੯
੨੪. ਗਰੇਵਾਲ, ਬਾਂਗਾ, *ਮੁੱਢਲੀ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ*, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੪ ਪੰਨਾ ੩
੨੫. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ *ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੦, ਪੰਨਾ ੪੫

੨੬. ਰਸਾਲਾ, ਪੰਨਾ ੨੬
 ੨੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੨
 ੨੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੭-੭੮
 ੨੯. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੭
 ੩੦. ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਅਹਿਵਾਲ ਫਿਰਕਾ ਇ ਸਿੱਖਾਂ, ਪੰਨਾ ੮੬
 ੩੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੧
 ੩੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੮੬
 ੩੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੮੮
 ੩੪. ਉਮਦਤ ਤਵਾਰੀਖ, ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਪੰਨਾ ੩੬
 ੩੫. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩
 ੩੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ XXI
 ੩੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੬-੩੭
 ੩੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੪
 ੩੯. ਉਮਦਤ, ਪੰਨਾ ੨੧੦
 ੪੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧੦
 ੪੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧੧
 ੪੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧੧
 ੪੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧੨
 ੪੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ
 ੪੫. ਤਵਾਰੀਖ ਹਿੰਦ, ਪੰਨਾ ੪
 ੪੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪, ੫
 ੪੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੬
 ੪੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੮
 ੪੯. ਸੂਰੀ, ਪੰਨਾ ੬੫
 ੫੦. ਸੂਰੀ, ਪੰਨਾ ੬੫
 ੫੧. ਸੂਰੀ, ਪੰਨਾ ੬੫
 ੫੨. ਸੂਰੀ, ਪੰਨਾ ੬੬
 ੫੩. ਚਾਰਬਾਗ, ਗਰੇਵਾਲ, ਇੰਦੂਬਾਂਗਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਿਕਾ
 ੫੪. ਉਹੀ, ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ, ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਿਕਾ

ਪਿੰਡ ਖੁਖਰੈਣ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਡੇ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ
 ਪਿੰਡ ਖੁਖਰੈਣ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਖੇ ੨੫ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ
 ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੧੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਖਾਲਸਈ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

-ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ*

ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਜੋਧੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ (੧੭੧੮-੧੭੮੩) ਦੀ ਤਿੰਨ ਸੌ-ਸਾਲਾ ਜਨਮ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਉਸ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਲਿਆ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਉਸ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਲਸਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ, ਬਲਕਿ ਖਾਲਸਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੁਝਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਦੀ ਇੱਥੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਉਹ ਮਹਿਜ਼ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੇ ਡੂੰਘੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇੱਕ ਨਵੇਂ-ਨਰੋਏ, ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਜ਼ਬਰ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੁਰਸ਼, ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭੈਅ ਦੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਵਾਲਾ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ੧੪੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 'ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼' ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਈਂ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ- “ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ।”

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਵਰਗ-ਵੰਡ ਵਰਗੀਆਂ ਲਹੂ-ਵੀਟਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ, ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ

*ਮਕਾਨ ਨੰ ੨੨, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫੇਜ਼ ੧, ਪਟਿਆਲਾ। ਫੋਨ: ੧-੯੦੫-੮੬੬-੬੦੯੧

ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ੧੭ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਜੁਗਿ ਗਰਦੀ’^੧ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਰਤੋਂ-ਵਿਹਾਰ ਹੀ ਉਲਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਪਾਪ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਰਨ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਲਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਏਕਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਐਸੀ ਜੁਗਤਿ ਜੋਗ ਕਉ ਪਾਲੇ॥ ਆਪਿ ਤਰੈ ਸਗਲੇ ਕੁਲ ਤਾਰੇ॥^੨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ੧੬ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਰੇ-ਜ਼ਰੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਉਸੇ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੈ ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥ ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭਿ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥ ਉਸ ਪਰਮ-ਸਤਿ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪੂਜਾ-ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾ ਕੇ ਉਸ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ‘ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ’ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਭੋਜ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਭਾਈ ਲਾਲੋ’ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਰੁੱਖੀ-ਸੁੱਖੀ ਰੋਟੀ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਛਕੀ ਜੋ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਲੋਧੀ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨ ਬਾਬਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਘਾਣ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਹਮਲੇ

ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਮੁਗਲ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ‘ਜਮੁ’ ਅਰਥਾਤ ਮੌਤ ਦਾ ਦੂਤ ਕਿਹਾ, ਉੱਥੇ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਪਠਾਣ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹਣਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ਅਰਥਾਤ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਨਿਆਉਂ ਦੇਣਾ ਰਾਜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜੇ ਗਊਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ‘ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਵੱਗ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਚੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਨ, ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਖੁਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਖੁਦ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਪੀਰ, ਫਕੀਰ, ਦੇਵਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ: *ਕੋਟੀ ਹੂ ਪੀਰ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ਜਾ ਮੀਰੁ ਸੁਣਿਆ ਧਾਇਆ॥ ਥਾਨ ਮੁਕਾਮ ਜਲੇ ਬਿਜ ਮੰਦਰ ਮੁਛਿ ਮੁਛਿ ਕੁਇਰ ਰੁਲਾਇਆ॥ ਕੋਈ ਮੁਗਲੁ ਨ ਹੋਆ ਅੰਧਾ ਕਿਨੈ ਨ ਪਰਚਾ ਲਾਇਆ॥*

ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਕਿਨਾਰੇ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਕਾਇਦਾ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਭ ਫੈਸਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕੱਲੇ ਕਾਰੇ ਮੁਖੀਏ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਵੈਰਾਗੀ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤਕ ਦਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜੌਨ ਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੱਲ-ਵਾਹਕਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ

ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੇਗਮ ਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਗੱਲ ਉਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਉਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੩ ਮਈ, ੧੭੧੮ ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੭੨੨ ਈ. ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਛੱਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਦੋਵੇਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਨੇਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਮਾ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਬੇ-ਔਲਾਦ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਠਹਿਰੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੰਗ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ ੧੩ ਸਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦਾ ਵਾਰਿਸ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਪਾਸੋਂ ਛਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਨਿਰਭੈ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਜਵਾਨ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗੁਣਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਾਕਤਵਰ ਸੰਘੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।^੩ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਮਾਣ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਾਬਲ ਨੇਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤਾਕਤ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਖਲਾਈ ਉਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ

ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਤਾ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਏਕਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੧੭੪੮ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠ ਕਰ ਕੇ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਢਾਂਚਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਸ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ੧੨ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ੧੭੬੧ ਈ. ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਖੈਰੀਅਤ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਾਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਉਹ ਭਲੀਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਨੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਕੇ 'ਰਾਜਾ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ।^੪ ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ੧੭੮੦ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਰਾਇ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਲੰਤ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵੀ ਜਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਗੌਰਵ ਲੈਣ ਤੋਂ ਦੋ ਵਾਰ ੧੭੬੧ ਈ. ਅਤੇ ੧੭੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਨੇਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾ, ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਦਰਜਨ ਦਾਗ ਸਨ ਜੋ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਫੱਟਾਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਸਨ, ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪਿੱਠ ਵਾਲੇ

ਪਾਸੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਈ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ੧੭੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਲੜਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਜੋ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਪਹਾੜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜਾ ਸੀ।”^੧ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫਲ ਕਮਾਂਡਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਇਕ ਸੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਪਰਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਸ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜੋਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੋਡੇ ਛੂੰਹਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹਲੀਮ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਸਕੀਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਫੀ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਪਾਲਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਮੁਗਲ ਜਾਂ ਅਫਗਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਇਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਦਿਲਾ ਅਤੇ ਸਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕੀਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭੋਜਨ ਛਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਕਿ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਾਂ, ਮੁਗਲਾਂ ਜਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਮਿਲੀ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਵਾਰਾਂਭਾਣੀ ਗੁਰਦਾਸ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ੧/੧੭

੨. Dr. Bhagat Singh, *A HISTORY OF THE SIKH MISALS*, (PUBLICATION BUREAU, PUNJABI UNIVERSITY, PATIALA), P.27

੩. Dr. Bhagat Singh, op.cit. p.60

੪. Ibid. p.63

੫. Ibid. p.69

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

—ਡਾ. ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (੧੪੬੯ ਈ.) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ (੧੭੦੮ ਈ.) ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ, ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ, ਲੱਗਭਗ ੨੩੯ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਭਾਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਨਕਲਾਬ ਵਾਪਰਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ, ਚਰਿੱਤਰ, ਵਿਅਕਤਿਤਵ, ਆਚਾਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਜਿਊਣ-ਢੰਗ ਅੰਦਰ ਵੱਡਾ ਸਿਫਤੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭੇ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲੇ ਨਿਰਾਲੇ ਦਾ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਏਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਏ ‘ਸਚਿਆਰ’, ‘ਗੁਰਮੁਖ’ ਅਤੇ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਘਾਤਤ ਦੀ ਜੋ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ, ਉਹ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੀ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੁਲੰਦੀ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਛੋਹ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਈ. ਦੇ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਖਾਲਸੇ’ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਵਰਤਾਇਆ।

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਕ ਦਾ ੨੩੯ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ (ਗੁਰੂ ਕਾਲ), ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੱਲੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਵਿਲੱਖਣ ਖਾਲਸਈ ਕਿਰਦਾਰ, ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਮਕਦਾਰ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਢਾਹੇ ਗਏ ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ, ਕੀਤੇ ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਈ ਸਾਰੇ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੂਰੇ ਰੂਹਾਨੀ ਜੋਬਨ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਜਲੌਅ ਵਿਚ ਸੀ।

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ (੧੭੦੮ ਈ.) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤਲ ਵਾਲਾ ਲੱਗਭਗ ੧੦੦ ਸਾਲਾਂ (ਮਿਸਲ ਕਾਲ) ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਢਾਹੇ ਗਏ ਕਹਿਰ ਅਤੇ ਬੇਕਿਰਕ ਜ਼ੁਲਮ

*ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕਾਲਜ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੩-੦੧੩੨੮

ਕਾਰਨ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ, ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਨਾ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤਪ ਕੇ, ਹੋਰ ਕੁੰਦਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਹੋਰ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਜੋ ਕਿ ਮਿਸਲ ਕਾਲ ਦੇ, ਕੌਮ ਵੱਲੋਂ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸਿਰਕੱਢ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੋਹਰੀ ਮਿਸਲ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸਨ, ਦਾ ਜਨਮ ੦੩ ਮਈ, ਸੰਨ ੧੭੧੮ ਈ. ਨੂੰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਸੰਨ ੧੭੧੬ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਤਕਰੀਬਨ ੮੦੦ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਬੜੇ ਦਰਦਨਾਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉੱਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਖ਼ਤੀ ਦਾ ਝੱਖੜ ਲਗਾਤਾਰ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਖਾਲਸਾ, ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅੰਦਰ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਦਿਆਂ, ਅਡੋਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੭੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਜਨਮੇ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ੨੦ ਅਕਤੂਬਰ, ਸੰਨ ੧੭੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਵੇਂ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ (੧੭੧੮-੧੭੮੩ ਈ.) ੬੫ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਲੇਖ/ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ‘ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਿਤੀ’ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ-ਸਮਝਾਉਣਾ ਅਤੇ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸੌਖੇ ਅਤੇ ਸਿਲਸਲੇਵਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਸਨਮੁੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਹਿੱਤ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੱਖਾਂ, ਪਰਤਾਂ ਜਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲੇਖ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਠੋਸ ਵਿਉਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਹਿਲੀ ਪਰਤ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪਰਤ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਪਰਤਾਂ ਦੇ ਆਤਮਸਾਤੀ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ, ਤੀਜੀ ਪਰਤ ਅਧੀਨ, ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ? ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਯਥਾਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪੱਖ ਜਾਂ ਪਾਸਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਹ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਅਤੇ ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ।

ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕੀਤੀ।

ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਅੰਦਰ ਅਜ਼ਾਦ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਪਰਚਮ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ, ੧੦ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੦ ਈ. ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਹੁਕਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ “ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸ਼ਤਾਨ ਰਾ ਹਰ ਜਾ ਕਿਹ ਬ-ਯਾਬੰਦ ਬ-ਕਤਲ ਰਸਾਨੰਦ” ਅਰਥਾਤ “ਨਾਨਕ-ਪੂਜ (ਸਿੱਖ) ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਭੀ ਮਿਲਣ, ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।”^੧

ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਹ ਜਾਬਰ ਹੁਕਮ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰੂਖਸੀਅਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ (ਸੰਨ ੧੭੧੩-੧੮), ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜੂਨ ੧੭੧੬ 'ਚ ਕੀਤੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਫ਼ੌਰਨ ਬਾਅਦ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬਦਲ ਕੇ, ਇਸ ਇਬਾਰਤ ਨਾਲ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ ਕਿ “ਬਾਦ ਕਤਲਿ ਓ ਹੁਕਮ ਸੁਦ ਕਿ ਹਰ ਜਾ ਈ ਫਿਰਕਾ ਰਾ ਯਾਬੰਦ ਬੇ ਤਅੱਮਲ ਬਿ-ਕੁਸੰਦ” ਅਰਥਾਤ “ਉਸ (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਪੰਥ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਲੱਭਣ, ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਦੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।”^੨

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਠੋਸ ਰਾਜਨੀਤਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਰਾਜਸੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਇੰਤਹਾ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ, ਹਕੂਮਤੀ ਜਬਰ ਜੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਨਿਰੋਲ ਕੁੰਦਨ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੰਥਕ-ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਜਾਮ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸਰਦਾਰ ਰਣਜੀਤ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭੰਗੀ, ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਤੇ ਕਨ੍ਹਈਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਉੱਘੇ ਮੋਢੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਅਤਿ ਔਖੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਬਾਕਮਾਲ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਨਾਲ ਕੌਮ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ (੧੭੧੮-੩੦) ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਕੰਨਸੋਅ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਭਾਵ ਅਤਿ ਪ੍ਰਬਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੀ ਮੁਰੀਦਾਂ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਖ-ਸੇਵਕਾਂ ਲਈ ਪਿਆਰ-ਪੰਘੂੜਾ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ, ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਅਤੇ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦਾ ਤਾਣ

ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਸਮੇਂ (੧੭੧੮-੩੦) ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸੰਨ ੧੭੨੨ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਮਹਿਜ਼ ੦੪ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਲਈ, ਇਹ ਬੇਹੱਦ ਕਰੜਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਤੀ ਦਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਉਠ ਗਿਆ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀ ਤਿਹਾਈ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਜਨਮ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਪਤੀ-ਪਤਨੀ) ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਸੀਸ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ। ਸੋ ਐਸੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ, ਸੰਨ ੧੭੨੩ ਈ. ਵਿਚ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਪਿਆਰ-ਗੁੱਧੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ ਨੇ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਨੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸੁਰੀਲੇ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ 'ਤੇ ਏਨਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਸੀ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਖੁਆਉਂਦੇ-ਪਿਆਉਂਦੇ, ਦੁਲਾਰੇ ਅਤੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਤਿੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ, ਉਹ ਅਕਸਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਏਨੇ ਤਰੁੱਠੇ ਕਿ ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਾ ਅਮੁੱਕ ਮੀਂਹ ਵੀ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ।

ਅਗਲੇ ਛੇ-ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੋਨੋਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਰਹੇ। ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋਵਾਲੀਆ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਮਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਾਣਜੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੨੯ ਈ. ਵਿਚ, ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਅਰਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰਨ 'ਤੇ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ, ਉਸ ਨਾਲ ਜਲੰਧਰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜਾਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਹੱਲੋ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ, ਪਰਵਾਰ ਸਹਿਤ ਜਲੰਧਰ ਆ ਵਸੇ ਸਨ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ/ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਨਿਕਟ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਚਾਰ ਠੋਸ ਤੱਥ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਵੇਂ ਹਨ:

੧. ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਵਾਲੇ

ਅਤੇ ਬੁਲੰਦ ਖਾਲਸਈ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗੀ-ਯੋਧੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

੨. ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਸੀ।

੩. ਸਿੱਖਾਂ/ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਸੱਤਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿਆਗ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੱਧ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਤੇ ਬਲਕਾਰੀ ਸੀ।

੪. ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਭਾਰੂ ਸਨ। ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ, ਸੰਨ ੧੭੨੬ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਓ ਅਬਦੁਸਸਮਦ ਖ਼ਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਮੁੜ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਢਾਹੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਯੁਕਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਬਾਰਾ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਕਿਰਕੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਛਾਪਾਮਾਰ ਜੰਗ ਲੜਦਿਆਂ, ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਰਾਵੀ ਦੀਆਂ ਝੱਲਾਂ, ਕਾਹਨੂੰਵਾਨ ਦੇ ਛੰਭਾਂ ਅਤੇ ਪੜੋਲ, ਕਨੂਆ, ਸ਼੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ। ਕਈ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਅੱਗੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ।

ਐਸੀ ਵਿਕਰਾਲ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਦਲ' ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਬਦਲਦਿਆਂ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਦੋ ਦਲਾਂ, ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਅਤੇ ਤਰੁਣਾ ਦਲ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਛਾਪਾਮਾਰ ਜੰਗ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦਲ ਆਪਸੀ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਅਧੀਨ, ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਖਦੇੜਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਰਸਦਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਾਰਵਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਛਾਪਾਮਾਰ ਦਲ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਛੰਭਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਕਾਰਨ, ਤਿਲਮਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ-ਪਾਣੀ, ਸੁਨੇਹੇ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮਦਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ 'ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘਾਂ' ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ (ਮਾਲੀਆ) ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਮਹਿਜ਼ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਅਧੀਨ ਧਨ-ਮਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਣਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਵੇਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘਾਂ

ਉੱਪਰ ਸਖਤੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਘਟ ਜਾਵੇ। ਸੰਨ ੧੭੩੩ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾਈਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਨਵਾਬੀ (ਜਾਗੀਰ) ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਤੇ ਮੰਤਵ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਘੋਰ ਸੰਕਟਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਦੌਰ ਨੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜਿਆਂ, ਇਕ-ਮੁੱਠ ਅਤੇ ਇੱਕ-ਜਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਵਾਬੀ ਮਿਲਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰੋਂ-ਘਰੀਂ ਜਾ, ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥੋਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤੇ, ਅੱਕੇ ਅਤੇ ਥੱਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਦਵੀਆਂ (ਜਾਗੀਰਾਂ) ਦੇਣ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ, ਨੇਕ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਾੜੀ ਨੀਅਤ ਅਧੀਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁਸਤ ਅਤੇ ਅਵੇਸਲੇ ਕਰਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਘੜੀ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੩੫ ਈ. ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲੇ, ਉਸ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਅੰਦਰ ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ, ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਖਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੁਣ ਨਵਾਂ ਉਪਦਰ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ। ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕਹਿਰ ਢਾਹੁੰਦਿਆਂ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ੨੪ ਜੂਨ, ੧੭੩੪ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਲੂੰਧਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਮੋੜਵਾਂ ਹੱਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੈਂਦੀ ਸੱਟੇ, ਅਬਦੁਰ ਰਜ਼ਾਕ ਨਾਮਕ ਉਸ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਲੱਭਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਫੈਲ ਗਈ। ਹਾਲਾਤ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਵੇਖ, ਸੰਨ ੧੭੩੬ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ ਮੁਖਲਸ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਵੰਡੇਰਾ ਪਿਟਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਏਗਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਪਹੁੰਚਾਏਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤਕ ਲਗਾਤਾਰ ਏਨਾ ਕੁਹਰਾਮ ਅਤੇ ਉਪਦਰ ਮਚਾਇਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਘਰ-ਘਾਟ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਛਾਪਾਮਾਰ

ਜੰਗ ਲੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।^੪

ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ 'ਤੇ ਬਸੇਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਲੁੱਕਾ-ਛਿਪੀ ਵਾਲੀ ਅਨੋਖੀ ਜੰਗ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ, ਜਨਵਰੀ ੧੭੩੯ ਈ. ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧਾੜਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਕੁੱਟਣ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ ਉਪਰੰਤ ਮਈ ੧੭੩੯ ਈ. ਵਿਚ, ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ, ਮਈ ੧੭੩੯ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜੰਗੀ ਕਾਫ਼ਲਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤਿਉਂ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ, ਚੋਰਾਂ 'ਤੇ ਮੋਰ ਪੈਣ ਵਾਂਗ, ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅਤੇ ਸੱਜੇ-ਖੱਬਿਓਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ, ਤਰਬੱਲੀ ਮਚਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਰਸਦਾਂ ਅਤੇ ਮਾਲ-ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ।

ਜੰਗਲਾਂ-ਬੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਫਾਕੇ ਕੱਟ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਐਸੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾਦਿਲੀ ਵੇਖ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਿਹਾ ਜਰਵਾਣਾ ਸੂਰਮਾ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਚੁੱਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਸਿਆਲਕੋਟ ਲਾਗੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਡਾਢੇ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ “ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੌਣ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਲੁੱਟ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਮਾਰੀ ਮੇਰੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੂਚ ਵੇਲੇ ਤਰਤੀਬ ਟੁੱਟ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?”

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਇਹ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ 'ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।” ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?” ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹਨ।” ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਲਾਗੇ ਹੀ ਹੈ ਜਦ ਇਹ ਸਿਰ ਕੱਢਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਾਲੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।”^੫

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮੇਂ (੧੭੧੮-੮੩) ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਮੱਗਰ ਸਥਿਤੀ ਇਸਦੇ ਸਾਰ-ਤੱਤ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਸਮਝਾਉਣ, ਦਰਸਾਉਣ ਅਤੇ ਉਲੀਕਣ ਪੱਖੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦਰਮਿਆਨ ਮਈ ੧੭੩੯ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਵਾਦ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬੇਹੱਦ ਗਹਿਰਾ, ਸੂਤਰਿਕ, ਭਾਵਪੂਰਤ, ਰਮਜ਼ਮਈ, ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਹੱਤਵ (ਸੌ ਹੱਥ ਰੱਸਾ, ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਗੰਢ ਪਾਉਣ) ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਵੱਡੇ ਸੰਕਟਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵੱਡੀਆਂ

ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਹੁੰਗਾਰੇ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਇਕਾਗਰ ਮਨ, ਬੁਲੰਦ ਖਾਲਸਈ ਕਿਰਦਾਰ, ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਲੇ ਸੰਗਠਿਤ ਵਿਅਕਤਿਤਵ, ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ, ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨੂੰ ਅਚੇਤ ਸਿਜਦੇ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਫਕੀਰਾਨਾ ਤਰਜ਼-ਏ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ (ਧਾਰਮਿਕਤਾ) ਦੇ ਉੱਜਵਲ ਦੀਦਾਰ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ (੧੭੩੯ ਈ.) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਸਤ ੧੭੪੦ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ, ੦੧ ਜੁਲਾਈ, ਸੰਨ ੧੭੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਈ ਸ਼ਹਾਦਤ, ਕਾਹਨੂੰਵਾਨ ਦੇ ਛੰਡ ਵਿਖੇ, ਮਈ ੧੭੪੬ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ (ਛੋਟੇ) ਘੱਲੂਘਾਰੇ, ਫਰਵਰੀ ੧੭੬੭ ਨੂੰ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇੜੇ ਕੁੱਪ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਦੂਜੇ (ਵੱਡੇ) ਘੱਲੂਘਾਰੇ, ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਭਿਅੰਕਰ ਦਾਸਤਾਨ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਨੇਕ ਹੱਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ (੧੭੮੩ ਈ.) ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੇ ਸਮੱਗਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਿਕਟ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਭਲੀਭਾਂਤ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਘੋਰ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ (੧੭੧੮-੮੩) ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਦਰਜ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਸਥਿਤੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੀ, ਚਮਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਰਹੀ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਜਿਹੇ ਅਤਿ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗਲ ਹੁਕਮਰਾਨ ਅੱਗੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਈਨ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਜੇ ਸੁਖੁ ਦੇਹਿ ਤ ਤੁਝਹਿ ਅਰਾਧੀ ਦੁਖਿ ਭੀ ਤੁਝੈ ਧਿਆਈ॥ ਜੇ ਭੁਖ ਦੇਹਿ ਤ ਇਤ ਹੀ ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਵਿਚਿ ਸੂਖ ਮਨਾਈ॥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਰਚਾਉਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਅਮਲ ਵਿਚ ਉਤਾਰਦਿਆਂ, ਉਹ ਮੰਨੂ ਵੱਲੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹਰ ਸਖ਼ਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਵੱਧਦੇ ਜਾਣ ਲਈ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਆਈ ਦਾਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖੀ' ਅਤੇ 'ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ' ਦੇ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰ ਦਾ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਗਰ ਵਸੀਲਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅਖਾਣ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਕਿ:

“ਮੰਨੂੰ ਅਸਾਡੀ ਦਾਤਰੀ, ਅਸੀਂ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਸੋਏ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੰਨੂੰ ਵੱਢਦਾ, ਅਸੀਂ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਹੋਏ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੬੯, ਪੰਨਾ ੨੨

੨. --ਉਹੀ-- , ਪੰਨਾ ੨੨

੩. --ਉਹੀ-- , ਪੰਨਾ ੨੫-੨੬

੪. --ਉਹੀ-- , ਪੰਨਾ ੪੦

੫. --ਉਹੀ-- , ਪੰਨਾ ੪੩

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਆਦਰਸ਼

-ਸ. ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ ਕਲਾਂ*

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਆਗੂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਹੱਦ ਸੰਕਟ ਭਰੇ ਹਾਲਾਤ 'ਚ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਾ-ਸਿਰਫ਼ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਬਲਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ' ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਝੰਡੇ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਝੁਲਾਉਣ ਦੇ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ੩੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ, ੧੭੫੩ ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੮੩ ਈ. ਤਕ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ, ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਖ਼ੂਨੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਸ਼੍ਰਾਨਾਂ ਦੇ ਭੇੜ 'ਚ ਮਲਿ੍ਹਆਂ ਦਾ ਨਾਸ' ਵਾਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਠੱਲਣ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ੧੧ ਮਿਸਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵੀ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਨ। (ਬਾਰੂਵੀਂ ਮਿਸਲ ਫੂਲਕੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਾਨੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਸੀ।) 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਅਤੇ 'ਮਿਸਲਾਂ' ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਸਦਕਾ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਪਤਝੜ ਮਗਰੋਂ ਬਹਾਰ ਵਰਗੀ ਪੰਥ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਅੱਜ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੁਰਾਨੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਆਗੂ ਮਿੱਥ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਬਹਾਦਰੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉੱਘਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਣ ਅਤੇ ਪਦਵੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਮ

*ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੋਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਅਕੈਡਮੀ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: +੯੧੯੮੭੮੦-੭੦੦੦੮

ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ (ਮਾਲਵੇ) ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰੀ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਰ ਘੋਲ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪਈਆਂ, ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਪਏ, ਸੱਤ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੋਹਰੇਦਾਰੀ ਵਿਚ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਅਤੇ 'ਮਿਸਲਾਂ' ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਅਤੇ 'ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ' ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ 'ਚ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ' ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜ਼ਾਲਮ, ਧਾੜਵੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਬਰਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਦਿਵਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲੀ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਨੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੁਮੰਤ ਧਮੀਜਾ 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਧੇਰੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੀ।

੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੫੩ ਈ. ਨੂੰ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਮੋਢੀ, ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਦੇ ਆਗੂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੬ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ੌਲਾਦੀ ਚੌਥੇ ਦੇ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੫੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਜੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਥ ਅਕਾਲੀ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਚੌਥੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਰਹੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਜਿੱਥੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਉੱਚ-ਪਦਵੀ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ

ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਨਿੱਤਨੇਮ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਦਕ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਖੁਦ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਂਦੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਪਣੇ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਅਤੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਦੇਸੀ-ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨੂੰ ਡੱਕਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ 'ਚ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਨੇਮ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੱਲੋਂ ਸਦਾ-ਬਰਤ (ਲੰਗਰ) ਚੱਲਦਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਅਭਿਲਾਖੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਮਿਲਦਾ।

'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਸਿੰਘ ਤਨਖ਼ਾਹਦਾਰ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪੰਥ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਦਲ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਜਾਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਬੱਧ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕੋ ਬਾਟੇ 'ਚੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਧਰਮ, ਕੁਲ, ਕਿਰਤ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫਰਕ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਸਤਿ-ਗੁਰਮਤਿ-ਆਦਰਸ਼ *ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੇ ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ* ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਇਕਮਿਕ ਅਤੇ ਇਕ ਜਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਨਿੱਤਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਫਿਰਕੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਵੰਡ-ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖ ਕਾਰਦਾਰ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ ਰਾਮਜਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਨ ਦੇਣਾ ਆਪਣੀ 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਰ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨੌਕਰ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ 'ਚ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੰਡ-ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ 'ਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਾਬਰਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ 'ਚ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਹੱਲੇ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਜਾਬਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਸੁਖੀ ਵੱਸ ਸਕੇ। ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਗੰਗ-ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਹੱਲੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਚ ਬੈਠੇ ਏਜੰਟ ਨਜੀਬ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਮੁਖਬਰੀ, ਸ਼ਹਿ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਕੇ ਪੈਰ ਨਾ ਜਮਾ ਸਕੇ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਜਾਟਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤੋਂ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਹਮਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਲਾਕੇ ਖੋਹਦੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਈ ਜਾਬਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ 'ਰਾਖੀ' ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ੨ ਤੋਂ ੫ ਫ਼ੀਸਦੀ ਤਕ ਮਾਮਲਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਇਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ 'ਰਾਖੀ' ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਨਾ-ਸਿਰਫ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ, ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੂਜੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਰਨਲ ਪੋਲੀਅਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੰਗ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ 'ਰਾਖੀ' ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਸੌਖੇ ਹੀ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਹੱਈ-ਉ-ਦੀਨ (ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ) 'ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਪੰਜਾਬ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਦਸ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ 'ਰਾਖੀ' ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੰਜ ਸੌ ਜਾਂ ਵੱਧ ਸਵਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ 'ਰਾਖੀ' ਪ੍ਰਬੰਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੈਅ-ਰਹਿਤ, ਸਾਵਾਂ, ਅਮਨ-ਪੂਰਵਕ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਣ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ।

ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਹੁੰਦਾ। ਰਈਅਤ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਾਮਲਾ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਤੋਂ ਦਸਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤਕ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਗਾਹਾਂ, ਮਕਬਰਿਆਂ, ਮਸੀਤਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ

ਜਾਗੀਰਾਂ ਜਾਂ ਖੈਰਾਤ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ; ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨਗਾਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਲਵਾਹਕਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮੀਆਂ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਮੁਸੀਬਤ ਵੇਲੇ ਜੇ ਕੋਈ ਵਾਪਾਰੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਅਤੇ ਹਟਵਾਣੀਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਰਾਖੀ' ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੜਾਈ-ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ ਅਤੇ ਜਾਰਜ ਬੋਮਸ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਹਰ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੂਰੇ-ਪੂਰੇ ਅਖਤਿਆਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਆਖਦਾ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 'ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ' ਵਿਚ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪੱਖਪਾਤ ਅਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚ ਇਸ਼ਲਾਕੀ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਮਿਸਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਜਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਉਠਾਈ ਹੋਵੇ।'

ਸਤੰਬਰ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ, ਕਨੌਣੀਆ ਅਤੇ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਖਵਾਜਾ ਉਬੇਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਨੇੜੇ ਲੱਕ-ਤੋੜਵੀਂ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਥੇ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਪੰਥ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇਗ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਵੱਸਣ ਅਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਸਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਤ ਉੱਚੀ ਰਹੀ।

੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਸੱਤ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ। ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਆਏ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲ ਕਾਰਨ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ 'ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ' ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਦਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਦੀ ਬਾਉਲੀ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਵਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੁਰੂ ਨਗਰੀ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਮਿਸਲ ਰਾਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੱਤਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਜਾਂ ਨਿੱਜ-ਤਾਕਤ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਓਟ-ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ 'ਸਿਰੀਰਾਗੁ' ਅੰਦਰ ਇਉਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਹੁਣਿ ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ ਮਿਹਰਵਾਣ ਦਾ॥ ਪੈ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸੈ ਰਵਾਣਦਾ॥

ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਵੁਠੀਆ ਇਹੁ ਹੋਆ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜੁ ਜੀਉ॥੧੩॥ (ਪੰਨਾ ੭੪)

ਆਖਰਕਾਰ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇੰਨੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਵੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਨ ੧੭੭੨ ਈ. ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਸਮਕਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜਾਰਜ ਫੌਰਸਟਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ, 'ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਇਕ ਸੁਭਾਵਕ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਧਦੇ ਅਸਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਸੌਖੇ ਹੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਫਗਾਨ ਰਾਜ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।'

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਨਿੱਗਰ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਮਿਸਲ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾ ਗਿਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਸਵੱਛਤਾ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧਤਾ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਦੁਖ-ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਕਲਪ-ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਬੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਜੀ, ਪਿੰਡ ਸੰਗਲ ਸੋਹਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੧੮ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੧੮ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ

—ਗਿਆਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ*

ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਸਟਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਚ ਇਕ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਪਜਿਆ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਸੂਬਿਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੰਰਚਨਾ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਈ। ਹਰੇਕ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਰਿਆਇਆ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਪੂਰਬਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤੂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਅਲੱਗ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾਨਿਸ਼ਮੰਦ ਉਸ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਸਹੀ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਹੀ ਚੰਗੇਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ-ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਮੇਤ ਭਾਰਤ ਭੂਖੰਡ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਘੋਰ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ-ਜਬਰ, ਧੌਂਸ ਨਾਲ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ-ਖੋਹਣ ਦਾ ਇਕ ਵਰਤਾਰਾ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਸੱਚ ਆਧਾਰਿਤ ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਸ ਗਲਤ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਬਦਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਥਾਪੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਲੋਕ-ਹਿਤੈਸੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ 'ਚ ਵਾਹੀ-ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਕੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ 'ਚੋਂ ਜੋ ਕੁੱਲ ਬਾਰਾਂ ਸਨ, ਇਕ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਆਗੂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ 'ਚ ਮੁਗਲਾਂ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨਿਆਂਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੂਪੀ ਲਗਾਨ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਲੋਕ-ਹਿਤਕਾਰੀ ਸਿਸਟਮ 'ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਆਪ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨ ਲਈ ਜਥੇ ਅਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਰਾਖੀ, ਰੱਖਿਆ-ਸੁਰੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ। ਪਰਾਈ ਸਰਕਾਰ ਉਠਾਉਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਿਸਲਦਾਰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ

*ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕ, ਐਵਰਗਰੀਨ ਸਾਇੰਸ ਐਂਡ ਸਪੋਰਟਸ ਸਕੂਲ, ਅੱਚਲ ਸਾਹਿਬ (ਚਾਹਲ ਕਲ੍ਹਾਂ), ਤਹਿ: ਬਟਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: +੯੧੮੮੨੨-੩੫੧੧੧

ਪ੍ਰਸਪਰ ਇਕੱਤਾਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਮਤੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਬੇਗਾਨੀ ਭਾਵ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮੂਲ ਦੇ ਹਮਲਵਰਾਂ/ਹਾਕਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਆਏ ਪਿੰਡਾਂ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੇ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਲਵੇ। ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ 'ਚ ਉਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਹ ਲੁੱਟ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਿਹਾ, ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਲਾਕਾ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲ ਚ ਸਵੈਇੱਛਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੀ ਮਿਸਲ ਅਪਣਾਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਮਿਸਲਦਾਰ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਭਾਵ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਲਾਕੇ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਸਲ ਨੂੰ ਹਾੜੀ ਸਾਉਣੀ ਦੀਆਂ, ਸਾਲ 'ਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋਨਾਂ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਉਲੇਖ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਕਰ (ਟੈਕਸ) ਆਪਣੀ ਰਿਆਇਆ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਜਾਂ ਸਾਧਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਰ ਭਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੀ ਸੀ।

‘ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ’ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਝੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਇਹ ਅਸੂਲ ਸਭ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਪਿੰਡਾਂ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਸਮਾਜਿਕ ਤੱਤਾਂ ਭਾਵ ਕਿ ਚੋਰਾਂ-ਧਾੜਵੀਆਂ, ਡਾਕੂਆਂ ਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਪੱਕੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੌੜਿਆ ਜਾਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੁਆਰਾ ਸੋਚੇ ਵਿਚਾਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਮੰਨਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੱਭਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਰਪਿਤ ਸਿੱਖ ਵੀ ਤਾਂ ਸਨ।

ਇਹ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਸੁਖਾਵਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮਝੌਤਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਨਿਸਚਤਤਾ, ਹਮਲਿਆਂ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਗਲਤ ਵਿਵਸਥਾ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵੀ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ 'ਚ ਪ੍ਰਸਪਰ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਇਸ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਰਦਾਂ ਬਣਾ

ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਥਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ “ਯਿਹ ਤੁਮਹਾਰੀ ਮਿਸਲ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਤਾ, ਪਹਲੇ ਹੀ ਅਮਕੇ ਸਰਦਾਰ ਕੀ ਮਿਸਲ ਮੇਂ ਹੈ।” ਤਾਂ ਉਹ ‘ਸਤਿ ਬਚਨ’ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੱਦ।”^੧

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਸ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਉੱਪਰ ਸ੍ਰੀ ਸੁਮੰਤ ਧਮੀਜਾ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ‘ਚ ਇਸ ਸਿੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ‘ਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਸਲਤਨਤ ‘ਚ ਘਰੇਲੂ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਅਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਈਰਾਨ ‘ਚ ਫਸੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਿਆਉਣ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ‘ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਗਾਸ ਹਿੱਤ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਜਾਣ ਕੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਲੇਖੇ ਲਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਧਮੀਜਾ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉੱਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਦਵਰਤੋਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਰਅਸਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਮਨ-ਚੈਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਨੱਕ ‘ਚ ਦਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧਮੀਜਾ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹਨ ਕਿ:

“ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁਣ ਕੁਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ‘ਚ ਵਧ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹੁਣ ਰਾਖੀ ਦੁਆਰਾ (ਇਕ ਚੌਥ ਵਰਗੀ ਵਿਵਸਥਾ ਜੋ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾਂ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲ ਵਰਤੀ ਸੀ), ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਾਲ ਅਫਸਰਾਂ, ਚੋਰਾਂ, ਡਾਕੂਆਂ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਪਜ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹਰ ਫਸਲ (ਹਾੜੀ ਅਤੇ ਸਾਉਣੀ) ‘ਤੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।”

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ‘ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ’ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ‘ਚ ਇਕ ਬੇਹੱਦ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦੋਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਸੀ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ:

੧. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ੧੭੧੮-੧੭੮੩ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਹਾਂ ਨਾਇਕ ਕਿੱਤ ਸ੍ਰੀ ਸੁਮੰਤ ਧਮੀਜਾ, ਨਿਊ ਦਿੱਲੀ, ਮੂਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ: ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਲੰਧਰ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਮੂਲ ਲੇਖਕ

੨. ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ (ਲੇਖ), ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਸਾਗੂ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੮

੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ : ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ-ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਹਿਲੂ

—ਡਾ. ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ (ਸਿੱਖ ਪੰਥ) ਆਪਣੀ ਸਰਵਥਾ ਮੌਲਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਨਿਆਰਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਮਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੱਚ ਤੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਭਰਪੂਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਵੱਡ ਪ੍ਰਤਾਪੀ, ‘ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ’ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਕਤੇਬਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਪਿਛਾਂਹ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:

—ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵੈ ਚੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੬)

—ਚਾਰਿ ਵਰਨਿ ਇਕ ਵਰਨਿ ਕਰਿ ਵਰਨ ਅਵਰਨ ਸਾਧਸੰਗੁ ਜਾਪੈ।

ਛਿਆ ਰੁਤੀ ਛਿਆ ਦਰਸਨਾ ਗੁਰਮਖਿ ਦਰਸਨੁ ਸੂਰਜੁ ਥਾਪੈ।

ਬਾਰਹ ਪੰਥ ਮਿਟਾਇ ਕੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੰਥ ਵਡਾ ਪਰਤਾਪੈ।

ਵੇਦ ਕਤੇਬਹੁ ਬਾਹਰਾ ਅਨਹਦ ਸਬਦੁ ਅਗੰਮ ਅਲਾਪੈ।

ਪੈਰੀ ਪੈ ਪਾ ਖਾਕ ਹੋਇ ਗੁਰਸਿਖਾ ਰਹਰਾਸਿ ਪਛਾਪੈ।

ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਉਦਾਸੁ ਕਰਿ ਆਪੁ ਗਵਾਏ ਜਪੈ ਅਜਾਪੈ।

ਲੰਘ ਨਿਕਥੈ ਵਰੈ ਸਰਾਪੈ॥

(ਵਾਰ ੨੩:੧੯)

ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਰਤਾਪ ਅਤੇ ਅਨਮਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰੇਪਣ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਆਰੇਪਣ ਦੀ ਇਹ ਜੁਗਤ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਲੌਕਿਕ ਦੋਹਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ’ਤੇ ਇਕਸਾਰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਿਰਮਲ ਜੁਗਤ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਲਈ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਦੋ-ਧਾਰਾਵੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੋੜ ਜਾਂ ਤਤਕਾਲੀ ਕਾਰਨ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ‘ਏਕ ਜੋਤ ਤੇ ਜੁਗਤ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ’ਤੇ ਵਰਤਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਦੈਵੀ ਜੁਗਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬੀਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜੁਗਤ ਦਾ ਭਾਵਪੂਰਤ

*ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਕਾਲਜ ਆਫ਼ ਸਿੱਖ ਸਟਡੀਜ਼, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, (ਬਠਿੰਡਾ), ਮੋ: +੯੧੯੪੬੩੮-੬੧੩੧੬

ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸੀਗਾਰੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਤਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਹੇ ਮਾਲਕ! ਕਦੇ ਨੁਰਦੀਨ, ਕਦੀ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਤੇ ਕਦੀ ਬੀਰਬਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ’ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਆਗਿਆ ਬਖਸ਼ੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਪਹਿਨ ਜੂਝੀਏ।” ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ “ਅਸਾਂ ਜੋ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਧਾਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ, ਸਮਾਂ ਕਲਜੁਗ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਸਸਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰ ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਖਿਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸਮਝ ਕਰ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਖਿਚ ਲੈਣੀ ਹੈ।”^੧

ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਉਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮੇ ’ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਤੇ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਦੋ ਖਿਆਲ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਠਨ, ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਯਤਨ ਦੀ ਇਕ ਵਕਤੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਗਠਬੰਧਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਕਤੀ ਲੋੜਾਂ ਖਾਤਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਦ ਤਕ ਛੱਡ ਕੇ ਸਮਾਜੀ ਬੰਧਨ ਦਾ ਇਕ ਸੰਗਠਨ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਕਿਰਤਮ ਹੈ, ਦੈਵੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰਾ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਠਨ, ਜਥੇਬੰਦੀ, ਕਿਰਤਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰਵ-ਨਿਸ਼ਚਿਤ, ਧੁਰ ਕੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਕ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਲਤ-ਮੁਖੀ ਤੇ ਪਲਤ-ਮੁਖੀ ਸੰਗਠਨ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਣਤਰ’ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਰਤਮ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਸੰਗਠਨ ਮਰਿਯਾਦਾ ਤੇ ਸੰਗਠਨ ਕਰਤਵ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟ ਸਕੇ। ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਣਤਰ’ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਪੀਰੀ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਕੜੀ ‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਬਰ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਗੁਣ ਦੀ ਪੁਠ ਨਾਲ ਸਾਮੂਹਿਕ ਮਾਨਵੀ ਆਪੇ (Self) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਵਿਚ ਇਸ ਕਦਰ ਅਭੇਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥ *ਪਹਿਲਾ ਮਰਣ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ* ਦੇ ਸੁਭ ਅਮਲ ਵਾਲੇ ਹੋ ਨਿਬੜੇ। ਲੇਕਿਨ ‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਤੀ ਉਤਲੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਖਾਤਮਾ ਨਾ ਹੋਣ ’ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਲਲਕਾਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਰਥ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਇਕ ਵਾਹਦ ਸੂਤਰਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਕਦਮ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉੱਚਿਤ ਹੈ ਕਿ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਚੁੱਕਣਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਅਮਲ ਵੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਮੀਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵੱਡੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ।

ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚੀਏ ਤਾਂ ਸਿਖੀ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੁਚਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤਾ ਹਲਤਮੁਖੀ (ਮੀਰੀ) ਤੇ ਪਲਤਮੁਖੀ (ਪੀਰੀ) ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ। ਈਸਾਈ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਅਜਿਹਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੋਪ ਹਲਤਮੁਖੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਨੂੰ ਪਲਤਮੁਖੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਦਾਉਂਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਈਨ ਮਨਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਹਲਤਮੁਖੀ ਤੇ ਪਲਤਮੁਖੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ (ਖਲੀਫ਼ਾ) ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਨ। ਕਲਾਸਕੀ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਰਾਹੀਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਰਾਜ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਭੂਤਾ (spiritual sovereignty) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ (temporal sovereignty) ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਲਤਮੁਖੀ ਤੇ ਪਲਤਮੁਖੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਨੂੰ ਅਲਗ-ਅਲਗ (ਪਰ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ) ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸੈਕੂਲਰ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਰ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਅਰਥ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਕੂਲਰ ਦਾ ਅਰਥ ਅਧਰਮੀ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ।^੨

ਸੋ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਸਬਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੰਗਠਨਾਤਮਿਕ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤਾਂ 'ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ' ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਅਮਲ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਹੁਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ। ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।

ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਾ: ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਦੂਹਰੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹਨ।

ਇਹ ਇਕ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾ ਵੀ। ਸੰਕਲਪਾਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸੰਗਤ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਵਸਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਰਹੱਸਾਤਮਿਕ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ, ਖਾਲਸਾ ਗਣਰਾਜ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸੱਦਿਆ ਇਕੱਠ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਗਏ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਤਿ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

‘ਗੁਰਮਤਾ’ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਮਤਾ ਸਰੂਪ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਪਰਮ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ‘ਗੁਰਮਤਾ’ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਦੋ-ਧਾਰਾਵੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਮੌਲਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਜਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ‘ਗੁਰਮਤਾ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਤਰਕ-ਸਿਧੀ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਸਮੁੱਚੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਰਮ ਰਹੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ, ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਘੜਨ ਵਿਚ ‘ਗੁਰਮਤਾ’ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਾ ਇਕ ਰਾਜਸੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਦਾਚਰਾਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਲਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਮਹਾਨ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ’ ‘ਜਨਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ’ ‘ਜਨਰਲ ਕੌਂਸਲ’ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ‘ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਇਕੱਤਰਤਾ’ ਦੇ ਲਕਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਾ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਪਰ ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਮੂਲ ਅੰਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿ ਸਭ ਸਿੱਖ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜੂ ਅੰਗ ਹਨ ਅਤੇ

ਮੈਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਂ। ਦੂਸਰਾ ਕਿ ਜਦ ਖਾਲਸਾ ਇਕੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ (ਸੰਗਤ) ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਵੀਂ, ਜੋੜਵੀਂ ਇੱਛਾ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸਭ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਵੋਤਮ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜੁੜਵੀਂ ਸਾਂਝੀ ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਮਤ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਕ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਹਿੱਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰਮਤਾ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਮੇਂ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਮੁਲਕ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਦੀਵਾਨ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ:

ਮੁਲਕ ਲੁਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਵੇਂ। ਦੀਵਾਲੀ ਬਿਸਾਖੀ ਮੇਲਾ ਲਾਵੇਂ।

ਬੈਠ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸੁਨੇ ਸੁ ਗਿਆਨ। ਗੁਰ ਬਚਨਨ ਪਰ ਲਾਵੇਂ ਧਯਾਨ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਚੜ੍ਹ ਤਖਤ ਬਹਿ ਹੈਂ। ਲਾਇ ਦੀਵਾਨ ਗੁਰਮਤੇ ਮਤੈ ਹੈਂ।

ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਹੋਏ ਅਦਾਲਤ। ਅਸਿਖਨ ਗਾਰ ਸਿੰਘਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਤ।^੩

ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮੈਲਕਾਮ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ “ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਦੋਂ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਸਨ . . . ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ। ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤ ਉਠ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀ, ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ। ਜਦੋਂ ਅਰਦਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਬੈਠ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ “ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਹ ‘ਗੁਰਮਤਾ’ ਹੈ। ਜਿਸ

ਤੇ ਦੁਆਰਾ ਅਰਦਾਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।^੩ . .

ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਹੈ:

“ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਠੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਮਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਤੇ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ‘ਗੁਰਮਤਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਤੇ ਮਤੇ ਦਾ ਅਰਥ ਸੁਲਾਹ, ਰਾਇ ਜਾਂ ਨਸੀਹਤ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪਾਸ ਹੋਏ ਮਤੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰਮਤਾ ਉੱਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਫੁਲ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਦਾਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਸਭ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੈਕਾਰੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ‘ਪਿਆਰਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿਆਰਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਹੋਣ ’ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਰਲ ਕੇ ਤੀਜਾ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਚੁਣਦੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਰਲ ਕੇ ਚੌਥਾ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚਾਰ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਾ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮਤਾ ਜਾਂ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਅੜਚਨ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੇ ਕੇ ਗੱਲ ਨਿਬੇੜ ਦਿੰਦੇ।”^੪

ਮਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪਾਲਿਸੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਸਮੇਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ; ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਹਾਕਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਆਗੂ ਥਾਪਣ ਬਾਰੇ ; ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ; ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ, ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਝਗੜੇ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਈ ਅਵੱਗਿਆ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਬਾਰੇ, ਲੜਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਖੋਹਿਆ

ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਅਤੇ ਖੋਹੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਬਾਰੇ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤਹਿਤ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਕੇ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਬਾਰੇ, ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਬਾਰੇ, ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਾਕਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਫੌਜੀ ਜਾਂ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੁਰਮਤੇ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਏ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

(ੳ) ਸੰਨ ੧੭੩੩ ਈ. ਵਿਚ ਜਗੀਰ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਕ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

(ਅ) ੧੭੩੯ ਈ. ਵਿਚ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ੲ) ਜੁਲਾਈ, ੧੭੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਸ) ੧੭੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਰੋਸਮਈ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹਿੱਤ ਕੀਤਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਹ) ੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ (ਰਾਮ ਰੋਣੀ) ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹਿੱਤ ਕੀਤਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਕ) ੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੬੦ ਈ. ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਖ) ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਗ) ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਘ) ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੬੨ ਈ. ਨੂੰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਙ) ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਚ) ਮਾਰਚ, ੧੭੬੪ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਾ।

(ਛ) ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤਪੁਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਾ।

ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ

ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ

ਹੈ। ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਦੈਵੀ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਕਮ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲੇ ਨਜਿੱਠ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਵੀ ਉਹੀ ਭਾਵ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕੌਮੀ ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਮਤੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸਪਿਰਟ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਗਰ ਅੰਤਿਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਲਈ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਕੀਤੇ ਇਕੱਠਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਰਾਜਸੀ ਜਾਂ ਸੈਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਜਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਾਕਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾਂ ਆਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਗੁਰਮਤੇ ਕਰ ਸਕਣ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਕੌਮੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਕਦਰ ਵਚਨਬੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਗੁਰਮਤੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਦੇਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਹੁਕਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਸੈਨਿਕ ਡਿਕਟੇਟਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਡੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰਮਤੇ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇਹ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਪਰ ਆਤਮਿਕ ਨਿਸ਼ਚੈ ਭਰਪੂਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਬੜਾ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਗੁਣਾਂ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦਾ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ

ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅੱਜ ਤਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਜੋ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨਾ, ਪੰਥ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਤਕ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਝ ਕੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਗੌਰਵਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ: ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ‘ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ’ ਸੀ, ਜੋ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਪੂਰਥਲਾ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੌਮੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੇ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪਿਛੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਆਧਾਰ ਬਣੀਆਂ। ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਢਾਂਚੇ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਯੋਗ ਆਗੂ ਵਜੋਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਥ ਨੇ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’, ‘ਫਖਰ-ਏ-ਕੌਮ’ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਰ ਸਫਲ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਤੁਰਕ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਹੋਸਲੇ ਪਸਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪੰਥਕ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਉੱਚਿਤ ਹੋਣਗੀਆਂ। ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਨਵੰਬਰ ੧੭੫੩ ਈ. ਵਿਚ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ੧੭੬੨ ਈ.

ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਫਤਿਹ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ੧੭੭੭ ਈ. ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਨੇ ਭੱਟੀ ਸਰਦਾਰ ਰਾਏ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਪੂਰਥਲਾ ਨਗਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦਕ ਇੱਕਮੁਠਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ‘ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ’ ਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ।

ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਸਾਰ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਵਾਲੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਸਿਰਜੇ ਅਮਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਭਾਵੇਂ ਪੰਥਕ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਵਨਾ ਮੂਜਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸੱਤਾ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸਤੂਰ ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਸੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਗੋਰਵ ਨੂੰ ਵੀ ਵਧਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਰ ਪਕੇਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਦਾ ਵਿਗਾਸ ਦੇ ਉੱਤਮ ਪੜਾਅ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਜਸੀ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਲਈ ਮੁੜ ਗੁਰਮਤੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪੈਂਤੜੇਬਾਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹੀ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਉੱਤਮ ਫਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੌਮੀ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਇਤਫ਼ਾਕ ਵੱਲ ਵਧੇਗੀ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਤਾਬਦੀਆਂ*,
੨. ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, *ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ*, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੧੭, ਪੰਨਾ-੧੧
੩. *ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* (ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਿਤ) ੧੯੬੨, ਪੰਨਾ-੨੨੧, ੨੨੨
੪. *ਏ ਸਕੈਚ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਸ*, ਪੰਨਾ-੧੨੦, ੨੩
੫. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ, *ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ)* ਪੰਨਾ-੨੪੩, ੨੪੪
੬. ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ (ਮੁਖ ਸੰਪਾ.) *ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੮, ਪੰਨਾ ੨੦੭

ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜੀਵਨ

-ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ*

ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਰਗ-ਰਗ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਬਾਸਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਓਟਿ-ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਵੀ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ-ਸੂਰਮੇ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਤੇ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਤਕ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਵਿਹਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਿਸਾਲ ਵੀ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਹਕੂਮਤੀ ਜਬਰ-ਓ-ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ, ਬਲਕਿ ਹੋਰ ਦੂਣ-ਸਵਾਈ ਹੋ ਕੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ-ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਨਾਮ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਨਿਹਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਜੀਵਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਹਾਲਾਤ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸਨ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਦਾ ਓਟ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ੬੫-ਸਾਲਾ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ, ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਦਾਰ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹਰ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਨਿੱਭਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਬਹਾਦਰ, ਦਲੇਰ, ਨਿਡਰ ਸੂਰਮੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਹੋਏ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਓਟ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ

*੨੯੪੬/੭, ਬਜ਼ਾਰ ਲੁਹਾਰਾਂ, ਚੌਕ ਲਛਮਣਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੮੭੨੭੮-੦੦੩੭੨

ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਮਜ਼ਲੂਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜੋਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ੩ ਮਈ, ੧੭੧੮ ਈ. ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕੇਵਲ ੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਦੀ ਪੂਰਨ ਧਾਰਨੀ ਸੀ ਜੋਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ (ਪਿੰਡ ਹਲੇ ਸਾਧੋ) ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ, ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ, ਜੋਕਿ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜਿੱਥੇ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ, ਉੱਥੇ ਕੀਰਤਨੀ ਚੌਂਕੀ ਲਗਾਉਣਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾ ਨੇਮ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਪੂਰਨ ਰੂਪ 'ਚ ਗੁਰਮਤਿ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ-ਉੱਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹਾਲਾਤ ਸਮੇਂ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖੁਦ ਵੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਲਗਾਉਂਦੇ।

ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਇੰਨੇ ਕੁ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੱਤ-ਕਥਨੀ ਜਾਂ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ (ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਪਿਤਾ (ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਉਹ ਅੱਜ ਸਾਡੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਅਤੇ ਹਲੂਣਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵਿਚਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਦੁਖ-ਤਕਲੀਫ਼ ਝੱਲੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਦਕਿ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਜਦ ਸਮਾਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ-ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾਇਆ ਅਤੇ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ-ਭੈਣਾਂ-ਬੀਬੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਖੁਦ ਅਖੌਤੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਤੋੜਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਇਕ ਮਾਤਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵਾਂਗ ਗੁਰ

ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਮੇਰਾ ਦੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗੁਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਦਿ 'ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗੀ ਨਾ ਕਰਨਗੇ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਹੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਤੇ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਥੋਂ ਕਈ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰੰਤੂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੂਫਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਬੱਚੇ ਵਾਸਤੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਕੂਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਸਦਾਚਾਰ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਆਦਿਕ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। . . . ਸੱਚ ਹੈ ਜੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਮਾੜੇ, ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਵੀ ਜੀਵਨ-ਹੀਣ, ਕਪਟੀ, ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਦੁਰਚਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਹਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚਾ ਬਹੁਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।”

ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ ਕਾਰਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਥੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਿਸਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਣਾਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਜਾਏ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਬਚਾਏ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਾਂ! ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਠਰ੍ਹਮੇ, ਧੀਰਜ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਣੀ ਪਵੇਗੀ, ਸਾਨੂੰ ਆਤਮ-ਮੰਥਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਜਾਂ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਕਿਵੇਂ ਬਣਨ? ਸੋਚਣ ਤੇ ਸ੍ਵੈ-ਪੜਚੋਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਇਸ ਜਗਤ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਲੱਗਭਗ ੭ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡਾ ਬੱਚਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਜੀ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਾਂਗ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਦੀ ਮਾਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰੇਗੀ, (ਜਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ) ਤਾਂ

ਹੀ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਸੱਚੇ, ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਕਪਟ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਚੰਗੇ ਆਗੂ ਬਣ ਸਕਣਗੇ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ “ਬੇਟਾ ਸਾਹਿਬ ਇਕਬਾਲ ਹੋਗਾ” ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਆਸਾ, ਕੀਮਤੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਆਦਿ ਦੇ ਕੇ ਪੰਥ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹੋਏ ਬੇਅੰਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਂਵ ਹੀ ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ, ਭੈਣਾਂ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜੂ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਨਗੇ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ-ਮਿਹਰ ਤੇ ਗੁਰ-ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਾਂਗੇ।

ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ (ਖਾਸਕਰ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਮਾਮਾ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾਈ), ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਉੱਚ-ਕਿਰਦਾਰ (ਉੱਚੀਆਂ-ਸੁੱਚੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ) ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਦੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਧਰਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ/ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਵਲ ਚੰਗਾ (ਪਾਠੀ, ਗ੍ਰੰਥੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਤਾ, ਕਥਾ-ਵਾਚਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਕ ਆਦਿ) ਹੀ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਹਾਸਲ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨਿਮਰਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਬਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬੋਲੀ-ਸ਼ੈਲੀ ਹਾਸਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ‘ਹਮਕੋ, ਤੁਮਕੋ’ (ਭਾਵ ਮੈਨੂੰ-ਤੁਹਾਨੂੰ) ਅਕਸਰ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜਥੇ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੱਲ ਹੀ ‘ਹਮਕੋ, ਤੁਮਕੋ’ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ, “ਇਸ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਘਬਰਾਈਂ, ਇਹ ਗੁਰ-ਖਾਲਸਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ!”

ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮੇ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸੂਝਵਾਨ ਜਾਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ

ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਆਦਿ ਦੇਣ 'ਤੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੋ ਅਜਿਹੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਖਸ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਭਾਵੇਂ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਚੰਗੇ ਅਗਵਾਈ-ਕਰਤਾ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਜਦ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ। ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲੀ। 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਭਰੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲਿਆਂ, ਜੰਗਾਂ/ਯੁੱਧਾਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝਾਇਆ। ਔਕੜਾਂ ਭਰੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਨਵੀਨ ਸਿੱਖ ਪੀੜੀ, ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਖੁੰਝਾਅ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਿੱਤਨੇਮ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲ 'ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਚੱਲਦਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੇਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਖੁਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਹਰ ਮੁਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਉਦੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਦ ੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਬੇਅੰਤ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਾਬਲ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਕੇ (ਬਾ-

ਇੱਜ਼ਤ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਨ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੇਗ਼ਮ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੇਗ਼ਮ ਨੂੰ ਬਾ-ਇੱਜ਼ਤ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਜੰਮੂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਘਟਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਜੋਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਬਿਰਤੀਆਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ *ਪਰ ਬੇਟੀ ਕੋ ਬੇਟੀ ਜਾਨੈ ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਕੋ ਮਾਤ ਬਖਾਨੈ* ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਸਕੇਗੀ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਿਚ ਵੀ ਬਲ ਮਿਲੇਗਾ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਦੇਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਸੋਚ, ਸਿਰਤ, ਬਹਾਦਰੀ, ਦਲੇਰੀ, ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ, ਯੁੱਧ ਕਲਾ, ਰਣਨੀਤੀ, ਕੂਟਨੀਤੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਗੁਣ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਵਾਚਿਆ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਕੌਮੀ ਆਗੂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਵਾਰਸ ਤਾਂ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਅਜਿਹੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈਏ। ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰ ਲਈਏ, ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਬਣੇਗੀ ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਜਿਹੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਾਂਗੇ।

ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ੨੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ, ਪਰ ਪੰਥਕ-ਕਾਰਜਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ੩੦੦-ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਦਿਵਸ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਜੀ ਜਨਮ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾਉਣੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸਫ਼ਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗੇ ਬਣ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ। ਫਿਰ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣ ਸਕਾਂਗੇ।

ਆਦਰਸ਼ ਮਾਂ ਦੇ ਸਪੂਤ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਗਾ*

ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਜੀਵਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਧਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੁਚੱਜਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਭੁੱਖ ਤੇ ਨੀਂਦ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਜੇ ਉਕਰਿਆ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਮਿੱਟ ਅਸਰ ਹੋਵੇ। ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਮੇਰੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜੀਉਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਫਿਟਕਾਰ ਕੇ ਸੰਵਰਨ ਤੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ।’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, *ਬਾਬਾਣੀਆ ਕਹਾਣੀਆ ਪੁਤ ਸਪੁਤ ਕਰੇਨਿ* ਭਾਵ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਪੁੱਤਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਬੱਚਾ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੋਂ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਉਤਰਾ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਜਥੇਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰ, ਸੁਘੜ ਨੀਤੀਵਾਨ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਖੂਬੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ‘ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਪੰਜਾਬ’ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਨ੍ਹੌਈਆ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਕ ਵਾਰ ਜਦ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਪਰਤ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਟੁੱਟਿਆ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਛੁਡਵਾ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਖ਼ਰਚ ਆਦਿ ਦੇ ਕੇ ਘਰੋਂ-ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਨੇਕ ਕੰਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਧੁੰਮ ਮੱਚ ਗਈ ਤੇ ਹਰ ਇਕ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੌ: ੫੯੧੮੩੬੦੬-੧੩੩੮੭

ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜੰਮ ਗਿਆ।^੧ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖਿੰਡੇ-ਪੁੰਡੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਵੈਸਾਖੀ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਘੋੜੇ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤੇ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਕਈ ਮੁੱਦਤ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ। ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਵਿਚਾਰਾਂ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਦੋਂ ਤਕ ਨੱਸ ਭੱਜ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ-ਬੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ-ਛੁਪ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰੇਗਾ। ਕੋਈ ਗੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕੋਟ ਰਚ ਕੇ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਸਭ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸੋਚ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਗੜ੍ਹੀ ਰਚੀ ਕਿੱਥੇ ਜਾਏ। ਕਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ-ਕੰਥੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਕਿਧਰ ਜਾਣਾ ਹੈ? ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਚਿਆ ਜਾਏ। ਜੇ ਜੀਵੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਦੇ, ਜੇ ਮਰੀਏ ਤਾਂ ਹਰਿ ਕੇ ਦੁਆਰੇ।"^੨ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਮ ਰਾਉਣੀ ਇਕ ਮੋਟੀ ਦੀਵਾਰ (ਕੰਧ) ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੂਹੀ ਲਗਵਾਈ ਸੀ ਉਸ ਥਾਂ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੀਵਾਰ ਉੱਪਰ ਕਈ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਬੁਰਜ ਬਣਵਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰਜਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਖਾਈ ਖੁਦਵਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।^੩ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਣਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖਿਆ? ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ (ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ) ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ (ਬੱਚਿਆਂ) ਨੂੰ ਜੋ ਚਾਹੇ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸੂਰਮਾ, ਯੋਧਾ, ਭਗਤ ਜਾਂ ਚੋਰ, ਡਾਕੂ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਫਿਰ ਹੋਰ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਰਖੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਲ ਸਿੱਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਮਾਣੀ। ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੋ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮਿਲਿਆ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿੱਤੀ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ-ਪੂਰਵਕ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਦੋਤਾਰੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ। ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਪਿਤਾ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਰਹਿ ਗਏ। ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਤਾ, ਸਿੰਘ ਘਰ ਦੀ ਬੇਟੀ; ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੌਰਥਿਓਂ ਪੇਕਿਓਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੋਥੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਗਾਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਰੱਖਦੀ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੁੰਦੀ, ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਕਰਦੀ।” ਸੰਝ ਸਮੇਂ ਨਿੱਤ ਸੋਦਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਦੁਤਾਰਾ ਫੜ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀ। ’ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਲਾਇ ਦੀਵਾਨ। ਜਾਇ ਕਰੈ ਸ਼ਬਦ ਚੌਂਕੀ ਗਾਨ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭੇਟਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਰਪਾਨ, ਇਕ ਢਾਲ, ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚੌਢ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਐਸੇ ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਦਾ ਅਤੀਤ ਕੀ ਸੀ? ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਨਬਾਲਗ ਨੂੰ ਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਦੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਣਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਸੀ- ਆਦਰਸ਼ ਮਾਤਾ ਦਾ ਸਪੂਤ: ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣ ਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਤਾ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੋਚ, ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

1. ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਕ੍ਰਿਤ ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਪੰਨਾ ੯੫.
2. ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਨੇ ੬੫-੬੬.
3. ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ (ਹਿੰਦੀ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨੇ ੨੯-੩੦.
4. ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੮੩, ਪੰਨੇ ੪੪-੪੫.

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤਪੁਰੀਏ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

-ਡਾ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਸਰਵੋਤਮ ਆਗੂ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ‘ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਲ (੧੮੦੧-੧੮੩੭ ਈ.) ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਖਰੜਾ ਨੰ: ਐਮ/੭੭੨ ਅਧੀਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਗਿਆਤ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੮੪੧ (੧੭੯੦ ਈ.) ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੰਵਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।^੧ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜਕ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਜ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਉਹ ਚੰਗਾ ਗਿਆਤ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਲਿਆਕਤ, ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦੇ ਦਮ ’ਤੇ ਹੀ ਉਹ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ (ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ), ਦਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਦਰਬਾਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਭਵਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ, ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਨੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਰਾਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤਿੰਨ ਗ੍ਰੰਥ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਚੰਦੋਦਯ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਲਿਖੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ।^੨

ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ‘ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਵਿਚਲੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤਪੁਰੀਏ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

*ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਬੋਦੇ ਦੀ ਖੂਹੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: +੯੧੯੬੪੬੦-੧੨੪੨੨

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ, ੧੭੬੦ ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੭੨ ਈ. ਤਕ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ (ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਦੁਆਬ), ਉੱਤੇ ਸੱਤ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ੧੭੬੦ ਈ. ਵਿਚ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਭਰਤਪੁਰੀਏ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਹਿੱਤ। ੧੭੬੪- ੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਦਦ ਕਰਨ ਹਿੱਤ; ੧੭੬੫- ੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਪਠਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਅਤੇ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ (ਬੀਕਾਨੇਰ, ਜੈਪੁਰ ਆਦਿ) ਤੋਂ ਟਕੇ ਵਸੂਲਣ ਹਿੱਤ। ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ ੧੭੬੬-੬੭ ਈ. ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਨਜਰਾਨੇ ਵਸੂਲਣ ਹਿੱਤ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਛੇਵੀਂ ਮੁਹਿੰਮ (੧੭੬੮ ਈ.) ਦੌਰਾਨ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਲੁੱਟਿਆ ਸੀ। ੧੭੭੧-੭੨ ਈ. ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸੱਤਵੀਂ ਵਾਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਰਾਮ ਸੁੱਖ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੇ ਇਹ ਆਖਰੀ ਹਮਲਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮੰਤਵ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਜਿਚ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ।

ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤਪੁਰੀਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਕੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ। ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਮੇਵਾਤ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮੁਲਖਗੀਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਬਲੋਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬਸਤੀਆਂ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਝੱਜਰ ਤੇ ਹਸਨ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ ਤੇ ਤਾਜ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਬਲੋਚ, ਤਾਰੂ ਤੇ ਅਸਦਉਲਾ ਖਾਂ ਬਲੋਚ, ਫਰਖ ਨਗਰ ਤੇ ਮੂਸਵੀ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੂਸਵੀ ਖਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਬਲੋਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੀ ਰਾਜ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲੋਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਜਦ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲੋਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਪੈਰ, ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਬਲੋਚਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ੨੫ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੩ ਈ. ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਬਲੋਚ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਪਰੰਤ, ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਭੱਜ ਕੇ ਮੂਸਵੀ ਖਾਂ ਕੋਲ ਫਰਖ ਨਗਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਰਖ ਨਗਰ ’ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਮੂਸਵੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ (ਸੈਦ ਖਾਂ)

ਉੱਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।^੩

ਹੁਣ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਸਨ: ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਬਿਨਾ ਦੇਰੀ ਕੀਤਿਆਂ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਕਲਪ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਵੀ ਸਹੀ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਲਬੂਤੇ 'ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਪਾਸ ਹਰਜੀ ਮੱਲ ਰੇਬਾਰੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ।^੪

ਹਰਜੀ ਮੱਲ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਪੰਜ ਘੋੜੇ ਤੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਹਰਜੀ ਮੱਲ ਨੇ ਸੈਦ ਖਾਂ ਬਲੋਚ (ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ) ਹੱਥੋਂ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਰਾਜਾ ਜੀ ਖੁਦ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਅਫਸੋਸ ਹੈ। ਅਗਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਸੈਦ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।^੬

ਹਰਜੀ ਮੱਲ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਮੁਸਾਹਿਬ, ਮਦਾਰੀ ਖਾਂ ਮੇਵਾਤੀਆ ਤੇ ਹਿੰਮਤਗਿਰ ਸਨਿਆਸੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੋ ਘੋੜੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਓਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਭਰਤਪੁਰ ਦੀ ਰਾਜਗੱਦੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇਗਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਸੈਦ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਗਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਖੁਦ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ, ਇਹ ਕਿ

ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਬਾਪ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਰਕਮ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ, ਉਹ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮਨਸੂਬੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਰੁਖ਼ਸਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕੋਇਲ (ਅਲੀਗੜ੍ਹ) ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮਿਲੇ।^੭ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਕੋਇਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਹਿੰਮਤਗਿਰ ਸਨਿਆਸੀ; ਹਰਜੀ ਮੱਲ ਤੇ ਮਦਾਰੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ।^੮

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਜਦ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਮਦ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ (ਜੀਂਦ) ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਤੋਹਫੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਧਾ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਜਵਾਬ ਵਜੋਂ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਰਾਜਾ, ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।” ਫਿਰ ਸੈਦ ਖਾਂ ਤੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਗਰ ਆਪ ਕਹੋ ਤਾਂ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗੱਠਜੋੜ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਪਠਾਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਵਾਬਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਵਾਜਿਬ ਹੈ।^੯ ਇੱਥੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਨੂੰ ਟੱਪਲਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨੂਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਹੱਟਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ, ਮਲਹਾਰ ਰਾਊ ਹੋਲਕਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰਹੱਟੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਵੰਬਰ ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।^{੧੦} ਅਸਲ ਵਿਚ, ਮਲਹਾਰ ਰਾਊ ਦੀ ਦੋਗਲੀ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲੈਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸੀ। ਧੈਰ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ

ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਖਸਤ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕਵੰਜਾ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਅਤੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਤੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁਪਏ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਉਪਰੰਤ, ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰ, ਮਹਾਂ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ, ਰਾਘੋ ਜੀ, ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਹੋਲਕਰ ਤੇ ਤੁਕੋ ਜੀ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਲਾਕਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ: ਮਰਹੱਟਿਆਂ, ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਫਰਸ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਨੇ ਇਸ ਤਿੰਨ ਧਿਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੂੰ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਫਸੀਲ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਖਿਲਾਫ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੜਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ-ਪੂਰਕ ਸਿਰੇ ਲਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ।^{੧੧}

ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤਿਕੋਣੇ ਗੱਠਜੋੜ ਦਾ ਪਤਾ ਜਦ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਰੀ ਕੀਤਿਆਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਦਿੱਲਾ ਰਾਮ ਨੇ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਹੁੰਡੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਗਰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਭਰਤਪੁਰੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਟਾਂਦਰੇ ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਮੱਤ ਹੋ ਕੇ ਨਜੀਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਆਖਰ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦਾ ਕਾਤਲ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹੈ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਰਾਜਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਨਾਲ ਸੀ, ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿੱਲਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਵਚਨ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਹਾਂ ਅਗਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਬਲੋਚ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਬਾਰੇ ਗੌਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।^{੧੨} ਅਜੇ ਦਿੱਲਾ ਰਾਮ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ

ਸਿੰਘ ਦੁਬਾਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਗਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਲਈ ਰਜਾਮੰਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਜੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ। ਤੀਸਰੇ ਰੋਜ਼ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਕੂਚ ਕਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਾਈ ਆਵੱਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ।^{੧੩}

ਜਦ ਦਿੱਲਾ ਰਾਮ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਇਆ। ਉਪਰੰਤ, ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਰੁਹੇਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਏਲਚੀ ਕਾਬਲ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂਕਿ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਕਟਮਈ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਡੇਰਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਤਾਂਕਿ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।^{੧੪}

ਨਵੰਬਰ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ, ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ, ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਫੌਜਾਂ ਆ ਡਟੀਆਂ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਰਫੋਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਸਾਲਸੀ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਭਰਤਪੁਰੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕਰੋ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਸੈਦ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਦੋਂ ਤਕ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਉਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।^{੧੫}

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਈਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ-ਪੂਰਵਕ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਅਸਧਾਰਨ ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਪਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹਰੇਕ ਮੁੱਠ-ਭੇਤ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਅਫ਼ਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਬਲਵਾਨਗੀ ਵਿਖਾਈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਗਹਿਰਾ ਲੜਾਈ ਹੋਈ।

ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾਬਤਾ ਖਾਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਅਸਮਾਨ ਖਾਂ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਂ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮਰਹੱਟੇ ਸਿਪਾਹੀ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦਕਿ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ, ਕੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆ, ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਆਦਿ ਸਨ, ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਾਂਹ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨਾ। ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਖਦੇੜਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਉਧਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਈਆਂ ਝੜਪਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਮੁਸਾਹਿਬ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਸਾਹਿਬ, ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵੀਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਵੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।^{੧੬}

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਵਕੀਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਫਸਾਦ ਮਕੂਫ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਨੇਕ ਨਾਮੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਏਲਚੀਆਂ ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਗਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਇੱਥੋਂ ਉਠਾ ਲੈਣਗੇ।^{੧੭}

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਏਲਚੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਟੁਕ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬੀੜ ਕੇ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਤਰਫ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਿਰਦ ਡੇਰੇ ਜਮਾ ਲਏ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰੇ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦਾ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ। ਉਧਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਨੂ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਡਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਦਿਨ ਤਕ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਤੋਂ ਫੌਜਾਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਡਟੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਪੰਜਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਟੁੱਕੜੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਝੜਪਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮਰਹੱਟੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ

ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਝਟਪਟ ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਹੋਲਕਰ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਐਨ ਉਸੇ ਵਕਤ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਤਿਹ ਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ (ਹਾਰ) ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਉਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਖੁਦ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਿੰਨਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਮਜਨੂੰ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਇਆ; ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਗਲੀ ਲੜਾਈ ਨਜ਼ੀਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਲੜੀ ਜਾਵੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਜਨੂੰ ਦੇ ਟਿੱਲੇ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਨਜ਼ੀਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਨ, 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤੀਰਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਨੇਜਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ। ਜਦ ਨਜ਼ੀਬ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲੜਾਈ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਿਚ ਮਸ਼ਰੂਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੰਦੂਕਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫਤਿਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ।^{੧੮}

ਉਪਰੰਤ ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਹੋਲਕਰ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਡੇਰੇ ਜਮਾ ਲਏ। ਨਜ਼ੀਬੁਦੌਲਾ ਨੇ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਬਾਗ ਵਿਚ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਰਮੂਦੀਨ ਦੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜਿਆ; ਜਦਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਡਟ ਗਏ। ਸ਼ੈਰ, ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੇ ਨਜ਼ੀਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੇ ਦਾਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਸੂਹੀਏ ਭੇਜ ਕੇ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੋਲੇ ਕਿਸ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਰੜੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੂਹੀਏ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਨਾ ਵਧ ਸਕੇ। ਉਪਰੰਤ, ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀ ਦਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੋਹ ਲਏ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਉਠੇ। ਇਸ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਨਜ਼ੀਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਨੇ ਪੈਰੋਸ਼ਾਹ ਕੀ ਲੱਠ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਉਧਰ ਮਰਹੱਟੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਬੁਲੰਦ ਬਾਗ ਵਿਚ

ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਵੀ ਜਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਬਾਗ ਦਾ ਦਰਮਿਆਨ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜਨਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਗਰ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਸ਼ੋਭਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।^{੧੯} ਉਪਰੰਤ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬੁਲੰਦ ਬਾਗ 'ਤੇ ਇਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਲਸਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਮਸਾਨ ਮੱਚਿਆ। ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਖੁਦ ਲੜਦਾ-ਲੜਦਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਰਵਾ ਬੈਠਾ। ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡੋਲਿਆ ਤੇ ਬੇਖੋਫ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕਲਵੰਜੇ ਖਲੋਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਰੁਖ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਦਾ ਹਾਥੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਈਆਂ। ਜਦ ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਟ ਗਈਆਂ।^{੨੦} ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਏਲਚੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਛਡਵਾ ਦੇਣ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾਈ ਕਿ ਉਹ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਛਡਵਾ ਕੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦੇਣਗੇ।^{੨੧}

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਗਿਰ ਗੁਸਾਈ (ਸਨਿਆਸੀ) ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ। ਹਿੰਮਤਗਿਰ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੀਯਤ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਮਤਗਿਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਵਾਜਿਬ ਨਹੀਂ। ਖੈਰ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਦੀ

ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਮਜ਼ਨੂੰ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ। ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਯਰਗ ਮਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤ ਕੇ ਨਜ਼ੀਬੁਦੌਲਾ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਰਕਮ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕ ਫੈਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਪਏ ਲੈਣੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਬੇਹਤਰ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਨੂੰ ਆਖਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਪਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ੀਬੁਦੌਲਾ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਜ਼ੀਬ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਰੱਸਾ ਜੇਵਰ (ਮੋਤੀਆਂ ਜੜਿਆ ਗਹਿਣਾ) ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਨਜ਼ੀਬੁਦੌਲਾ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਵੋ।^{੨੨}

ਜਦ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਨਜ਼ੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀ ਕੰਨੀਂ ਪਈ ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤੇ ਮਰਹੱਟੇ ਫਿਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਆ ਖਲੋਤੇ। ਨਤੀਜਤਨ, ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਪਰੰਤ, ਨਜ਼ੀਬ ਦੇ ਆਮੀਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਨਜ਼ੀਬ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵੀਹ ਦਿਨ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਜ਼ੀਬ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ।^{੨੩} ਖੈਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨਜ਼ੀਬੁਦੌਲਾ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਨਜ਼ੀਬੁਦੌਲਾ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦਾ

ਪ੍ਰਤਰ ਜਾਬਤਾ ਖਾਂ, ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਂ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਨਵਾਬ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਉਮਰਾਗਿਰ, ਹਿੰਮਤ ਬਹਾਦਰ, ਮਦਾਰੀ ਖਾਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਬਖਸ਼ੀ ਆਦਿ ਲੜੇ। ਮਰਹੱਟਾ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਵੀ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ। ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਤਿਹਾਦੀ ਫੌਜਾਂ ਅੱਗੇ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪਹਾੜਗੰਜ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਖੂਬ ਲੁੱਟਿਆ।^{੨੪} ਉਪਰੰਤ, ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਐਨੀ ਤਕੜੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਾ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕੇ। ਇਸ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਜੀਣਾ ਦੁਭਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਖਰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਤੇ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵਫਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ! ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇਸ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਜਾਤ ਦਿਵਾਉਣ। ਫਲਸਰੂਪ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਏਲਚੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਖਾਸਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਜੀਬ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਵੋ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜੋ ਤਾਂ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਵੇ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।^{੨੫} ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੇ ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਹੋਲਕਰ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਵੀ ਦਿਲੋਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਝਟਪਟ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ।^{੨੬} ਖੈਰ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਵੱਲ ਭੇਜੇ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੀਯਤ ਸੀ ਕਿ ਨਜੀਬ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਬੁਲਾਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਲਤ ਹੈ ਸੋ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ; ਖੈਰ, ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਰੰਜ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਲਚਾਰਗੀ ਵੱਸ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿ ਲਿਆ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਹੁਣ ਸੁਲਾਹ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ। ਦੂਜਾ, ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਕਿ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਇੱਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਘਬਰਾਏ ਨਾ, ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਉਸ ਦੇ ਫਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਵਚਨ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਲਵਿਦਾ ਲਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।^{੨੭}

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ, *ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਚੰਦੋਦਯ*, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ, ਖਰੜਾ ਨੰ: ੭੭੩, ਪੱਤਰੇ, ੧੪੭ ਅ, ੧੫੩ਅ ਤੇ ੧੬੧.
੨. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ, ਖਰੜਾ ਨੰ: ੭੭੨; *ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਚੰਦੋਦਯ*, ਖਰੜਾ ਨੰ: ੭੭੩ ਤੇ *ਸ੍ਰੀ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰ*, ਖਰੜਾ ਨੰ: ੭੭੪.
੩. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੦ ਅ.
੪. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੧ ਓ.
੫. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੦ ਓ.
੬. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰੇ ੧੫੧ ਓ- ੧੫੧ ਅ; ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੫ ਵਿਚ ਬਰਾਰੀ ਘਾਟ ਵਿਖੇ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਕਿ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
੭. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੧ ਓ.
੮. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੧ ਅ.
੯. ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, *ਫਾਲ ਆਫ ਦਾ ਮੁਗਲ ਇੰਮਪਾਇਰ*, ਐਂਰੀਐਂਟ ਬਲੈਕ ਸਵੈਨ, ਦਿੱਲੀ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨੇ, ੩੨੯-੩੩.
੧੦. *ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ*, ਪੱਤਰੇ, ੧੫੨-ਓ-ਅ.
੧੧. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੨ ਅ.
੧੨. *ਉਹੀ*.
੧੩. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰੇ, ੧੫੨ ਅ, ੧੫੩ ਓ.
੧੪. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੩ ਓ.
੧੫. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰੇ, ੧੫੩ ਅ, ੧੫੪ ਓ.
੧੬. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੪ ਓ.
੧੭. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰੇ, ੧੫੪ ਅ, ੧੫੫ ਓ.
੧੮. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੬ ਅ.
੧੯. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੬ ਅ.
੨੦. *ਉਹੀ*.
੨੧. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰੇ, ੧੫੭ ਓ, ਅ.
੨੨. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੭ ਅ.
੨੩. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰੇ, ੧੫੭ ਅ, ੧੫੮ ਓ.
੨੪. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੮ ਓ.
੨੫. *ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ*, *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੩੬੫.
੨੬. *ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ*, ਪੱਤਰੇ ੧੫੮ ਓ, ਅ.
੨੭. *ਉਹੀ*, ਪੱਤਰਾ, ੧੫੮ ਅ.

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤ: ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ

-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਦਾ ਕਰਤਾ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਾਰਤਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਇਤਿਹਾਸਾਂ, ਲੇਖਕ ਕੋਸ਼ਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਜੇ ਤਕ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਇਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜੇ ਕੋਈ ਯਤਨ ਹੋਏ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੋਮਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹੀ ਹਨ।

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਜੋਂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤ ਹੈ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਸੀ। ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ, ਰੋਜ਼ੀਨਾ ਅਤੇ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਸਰਦਾਰ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਪ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਂਝ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤਿ ਅਹਿਮ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ: ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’, ‘ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰ’ ਅਤੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਚੰਦੋਦਯ’। ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੯੮੮੮੮੮-੩੯੮੦੮

ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਆਪਣੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਰੁਤਬੇ, ਆਦਰ-ਮਾਣ, ਬਾਹੁਬਲ, ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅਤਿ ਅਹਿਮ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ-ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿਸਲ ਕਾਫੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਸੰਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ‘ਸਰਕਾਰ’ ਪਦ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਗਦ ਅਤੇ ਪਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇਕ ਵੱਡ-ਅਕਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ੨੫੦ ਪੱਤਰੇ ਅਥਵਾ ੫੦੦ ਸਫੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਚਾਰ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਹਰ ਖੰਡ ਉਪ-ਖੰਡਾਂ ਜਾਂ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕੁੱਲ ੩੩ ਕਾਂਡ ਜਾਂ ਅਧਿਆਇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ, ਫਿਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਹੈ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਰਾਜੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੰਸਾਵਲੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਸੰਗਾਨੁਕੂਲ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਹੀ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੱਸ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ‘ਆਹਲੂ’ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਨਾਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਬੰਸਾਵਲੀ ਹੈ ਗੰਡਾ→ਸਦਰ ਸਿੰਘ→ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ→ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ→ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਦਰ ਸਿੰਘ→ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੀ ਧੀਆਂ ਕਰਮ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਲੜਕਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਕੇਵਲ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਜੀਵਿਤ ਰਿਹਾ।

‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ ਗ੍ਰੰਥ’ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜਨਮ ਬੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ੧੫, ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੭੭੫ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਚੱਲ ਵੱਸਿਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਅਗਵਾਈ, ਵਕਤ ਮੁਤਾਬਕ ਨੀਤੀ ਘੜਨ ਆਦਿ ਦੇ ਗੁਣ ਆ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪਰਿਪੱਕ ਸਨ

ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਰੂਰ ਯਾਦਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਵੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਦੇਣ, ਉਸ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਭੁੱਲ ਹੈ। ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਹਰ ਸਰਗਰਮੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਮਤ-ਬੱਧ ਕਰ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਛੋਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਲਾਂਭੇ ਵੀ ਰੱਖ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋਵੇਂ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਏ। ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਬਾਈ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਲੱਗੇ। ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ, ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇਣੀ ਆਦਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨਾਮੇ ਹਨ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਖਦੇੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਬਣਿਆ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਇਕ ਵਰਗ ‘ਬੁੱਢਾ ਦਲ’ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵੀ ਇਹੋ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਦਕਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਕੌਮ ਵੱਲੋਂ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ, ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੁਕਤੇ ਉੱਪਰ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਉਸਾਰੀ, ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਰਾਖੀ ਲਈ ਪੱਕੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਾ। ਜੇ ਇਹ ਪੱਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ ਤਾਂ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਇਕ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਅਸੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹਾਂਗੇ। ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਚੌਧਰੀ ਪਾਸ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖਲਾਸ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ-ਦੌਲਤ ’ਚੋਂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਬਣਦੀ ਰਕਮ ਚੁਕਾਈ ਅਤੇ

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਇਕ ਵਡਿਆਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਧੱਕਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਧੱਕਾ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਉਸਾਰੀ ਸਮੇਂ ਜਦ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਮਾਣ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ, ਫਿਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪਈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਉਸਾਰੀ, ਸਾਜ-ਸਜਾਵਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆਪ ਵੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤੋਂ ਬੇਨਿਆਜ਼ ਨਾ ਹੋਏ। ਜਦ ਮਿਸਲਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇੱਕਠੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕਰਨ, ਦੀਵਾਨ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ, ਸ਼ਰਧਾ-ਵਸ ਪੰਥ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤਕ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ, ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਚਿਤੇਰਾ ਜਾਂ ਗਵਾਹ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਮੋਹਰੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਰਜੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਕਟੜੇ ਵਸਾਏ ਅਤੇ ਬੁੰਗੇ ਬਣਵਾਏ। ਕਟੜਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਹੈ ਹੀ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆਬਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉੱਜੜੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁੜ-ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਮਿਸਲਦਾਰ ਇੱਥੇ ਲਿਆ ਕੇ ਵਸਾਏ।

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਰੋਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ-ਸੰਕਲਪ ਬੜਾ ਸਪਸ਼ਟ, ਮੱਧਕਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇਕ ਹੱਦ ਤਕ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਾਜ਼ੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਰਬ-ਵਿਖਿਆਤ ਹੈ। ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ

ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਤੱਥ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਜਾਂ ਤਸਦੀਕ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਇਲਮ ਹੈ, ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਲਈ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਖੋਜ-ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਸ਼ੰਕਾ ਹੋਈ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਕੇ ਮੋਹਤਬਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਵਾਈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਤਰਦੱਦ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਅਹਿਵਾਲ ਤਹਕੀਕ (ਖੋਜ) ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸਸ (ਕੋਸ਼ਿਸ਼) ਵਾਫਰ ਕਰੀ ਅਰ ਭਾਈ ਅਹਿਲਕਾਰ ਜੇ ਉਸ ਵਕਤ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੇਂ ਜੋ ਹਾਜਰ ਸੇ, ਉਨ ਸੇ ਭੀ ਪੁੱਛਿਆ ਅਰ ਜਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਹਕੀਕਤਾਂ ਮੁਯੱਸਰ ਹੁਈਆਂ ਸੋ ਲਿਖ ਦਈਆਂ।”

ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਪਾਸ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਵਾਬ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਪੂਰਬਲੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਤਤਕਾਲੀ ਹਾਕਮ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਘੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਲਿਖਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਏਹੋ ਹੀ ਮਨੋਰਥ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ-ਕਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਿਛਲੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਹੈ। ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਲਿਖਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਏਹੋ ਦਲੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਦਰਯੋਗ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ.ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੇ ਦੱਸਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਆਈਨ ਨੇ ਜਨਨੇ ਅਰ ਜਤਾਵਨੇ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਕੋ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਸੁਨਨੀਆਂ ਤੇ ਸੁਨਾਣਾਨੀਆਂ ਜੋਗ ਹੈ। ਤਿਨ ਕੇ ਬਨਾਉਨੇ ਤੇ ਜਿਮੀਨ ਕੇ ਪੜਦੇ ਪਰ ਨੇਕਨਾਮੀ ਰੋਸਨ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇ ਫਾਇਦੇ ਸਮਝ ਕੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕੋ ਹੁਕਮ ਪਾਇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੋ ਪੀਛੇ ਭਏ ਹੈ। ਤਿਨ ਕੀ ਤਹਕੀਕ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਅਬਲ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਕੁਝ ਕੁ ਰਹਤਾ ਹੈ।”

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਕੋਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਨਾਇਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਧਾਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੌਰਵਮਈ ਪਿਛੋਕੜ ਸਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਯੁੱਗਾਂ

ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਉਲੀਕਣ ਲਈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਵੱਸਿਆ ਨਾਇਕ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੰਕਲਪ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੰਬੰਧ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੀ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗੁਣ ਇਸ ਦੀ ਅਧਿਆਇ ਵੰਡ ਅਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਤਰਤੀਬ ਹੈ। ਇਹ ਗੋਂਦ ਪਾਠਕ ਉੱਪਰ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਪਤਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦਾ। ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਵਿਸਥਾਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ-ਪਸੰਦ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਕ-ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਇਕ-ਇਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਇਸੇ ਰੁਚੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਉੱਪਰ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਦੋਹਰਾ/ਸਵੈਯਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਛੰਦ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਰਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਓ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਵੀ ਵਿਵਿਧ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਣ ਗਈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਛੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਦ ਉਹ ਫੌਜ, ਅਦਾਲਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਤਬਕੇ ਦੇ ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਅਦਬ-ਅ-ਦਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੁਆਬੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਕਲਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਪੂਰਬਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਣ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਕਵਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਕੋਲੋਂ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ‘ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨੋਦ’ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਜਗਦੇਵ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਰ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੂਤ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਜਗਦੇਵ ਕਲਾਂ, ਤਹਿ: ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੨੨ ਅਤੇ ੨੩ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੧੪ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਚਿੰਤਨ

-ਡਾ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਹਸਨਪੁਰਾ*

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ-ਚੌੜੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਮਿਸਲ ਕਾਲ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਸ. ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਸ. ਅਮੋਲ ਆਦਿ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਦੋ ਅਹਿਮ ਨਾਵਲ 'ਵਾਲਹੁ ਨਿੱਕੀ' ਕ੍ਰਿਤ ਸ. ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਕ੍ਰਿਤ ਸ. ਸ. ਅਮੋਲ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਨਾਵਲ 'ਮਿਸਲ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਗਲਪ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਨਾਵਲ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪਲਾਟ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਮਿਸਲ ਕਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ- ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਦੇ ਵਿਚ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਇਤਿਹਾਸ-ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗੜਬੜੀ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਲੰਮੇ-ਚੌੜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਰਾਜ ਆਏ ਅਤੇ ਕਈ ਰਾਜੇ ਗਏ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਅਫ਼ਗਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਦਰਅਸਲ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗਿਆਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤਕ ਇਸ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਰਹੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਆਹਲੂ

*ਪਿੰਡ ਹਸਨਪੁਰ ਕਲਾਂ, ਡਾਕ: ਬੱਲ ਪੁਰੀਆਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੫੫੦-੧੪੧੨੫

(ਲਾਹੌਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਦਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਮੁਜਾਰੇ ਸਨ। ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੂਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰਸੂਖ ਸੀ। ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।^੧ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦਾ ਬਹੁਤ ਲਾਡ ਤੇ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ। ਮਾਂ ਦਾ ਧਰਮੀ ਜੀਵਨ ਆਪ ਹੀ ਬੱਚੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਬਹਿ ਕੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕੁਝ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨਾ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ।^੨

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੜਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਲੋਡੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮਾ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋ ਪਠਾਣ ਪਿੰਡ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਇੱਥੇ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ' (ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ) ਨਾਵਲ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸ. ਸ. ਅਮੋਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸਿਵਾਣਨ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਪਰ ਇਹ ਕੀ? ਨਾਲ ਹੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤਰੀ ਦਿਲ ਧਕ-ਧਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਿਊਡੀ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲਈ ਭਰਾ ਨੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਘਿਪਿਆਉਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਭੈਣ, ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਜੀਜਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ* ਹੋ ਗਏ।” ਨਾਲ ਆਇਆ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ, ਸੱਚਮੁਚ ਪਠਾਣ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰ, ਜਵਾਂ, ਖੁਦਾ ਪ੍ਰਸਤ।”

(ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਪੰਨਾ ੩੫)

ਪੰਜ-ਛੇ ਦਿਨ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੂਰੋਂ-ਨੇੜਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਾਪ ਦੇ ਕਿੱਥੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ:-

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ -ਬੇਬੇ, ਬਾਪੂ ਕਿੱਥੇ ਐ? ਮਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨਾਈ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੱਥਰੂ ਰੋਕੇ। ਪਰ ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘਾੜ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤਰ, ਉਹ ਦੂਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਨੇ।”

ਸਮਾਂ ਨਾਂ ਦੇ ਵੈਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਘਾਵ 'ਤੇ ਦਰਦ ਮੱਧਮ ਪੈਂਦੇ ਗਏ। ਜੀਵਨ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਭਣੇਵੇਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੇਕੇ ਪਿੰਡ ਹਲੇ ਸਾਧੋ ਲੈ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸੱਤ ਕੁ ਸਾਲ

*ਭਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਜਾਂ ਚੜਾਈ ਕਰ ਗਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉੱਚਿਤ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਖੁਦ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਾਉਂਦੇ ਸਨ।^੧ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਬਜ਼ੁਰਗ ਗੱਤਕਾ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਲਿਸ਼ਕ ਪਏ।
ਉਹ ਬੋਲੇ, ਭਰਾ ਜੀ ਸੱਚ ਏ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਭੀ ਗੋਡਿਆਂ
ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ
ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਖਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਬਖਸ਼ੇ।”

(ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਪੰਨਾ ੪੮)

ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਚ ਕਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਹਮ ਕੋ, ਤੁਮ ਕੋ’ ਰਲ ਗਏ। ਇਸ ‘ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ‘ਹਮ ਕੋ, ਤੁਮ ਕੋ’ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ‘ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ—ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਸਾ-ਠੱਠਾ ਕਰ ਕੇ—ਹੱਸ ਛੱਡਿਆ ਕਰ। ਵੇਖ ਮੈਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝੱਲਦੇ ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਏ ਖਵਰੇ ਕੱਲ ਨੂੰ ਤੈਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾ ਦੇਣ।^੨ ਉਸ ਦਿਨ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:-

“ਇਸ ਭੁਜੰਗੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ੭ ਵਰ੍ਹੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਏ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੱਧਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨਾਂ ਪਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ ਏ, ਵੀਰ ਏ, ਫੇਰ ਗੁਰਮੁਖੀ-ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਲੇਖਾ-ਪੜਾ ਜਾਣਦਾ ਏ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਹੈ, ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਰਸੀਲਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

(ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਪੰਨਾ ੧੨)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਅਤੇ ਅੱਧੇ ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਿਤਨਾ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਹ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁੰਦਰ

ਦਿਖ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:-

“ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਰ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ—ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ। ਉਹਦੀ ਛਾਤੀ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ। ਉਹਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਐਨੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਕਿ ਜਰਾ ਉੜ ਕੇ ਵਧਾਏ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਫੇਰ ਲਏ। ਉਹਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਘੋੜੇ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ। ਉਹਦਾ ਮੁਖੜਾ ਹਸੁੰ-ਹਸੁੰ ਕਰਦਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਮੁਖੜੇ ਨੇ ਕੋਈ ਔਕੜ ਨਾ ਵੇਖੀ ਹੋਵੇ। ਰੰਗ ਪੱਕਾ ਪਰ ਰਸ ਭਿੰਨਾ। ਦਾੜ੍ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਲੀ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਰੇਲ ਨ੍ਹਾਤੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਵਰਗਾ। ਸੱਜਰਾ ਤੇ ਸੁਖਾਵਾਂ।

(ਵਾਲਹੁ ਨਿੱਕੀ, ਪੰਨਾ ੩੧)

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੀਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੀਲਾ ਯੁੱਧ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਕਰਕੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ੬੫ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਣੇ। ੧੭੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ੧੧ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਬਣੇ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਏਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅੰਦਰ ‘ਰਾਮ ਰੋਣੀ’ ਨਾਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।^੫ ੧੭੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਣਵਾਇਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ।

੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਣੀਪਤ ਵਿਖੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲ- ਧਨ ਅਤੇ ੨੨੦੦ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਘਰੋਂ-ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਬੰਦੀ ਛੋੜ’ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਗਹਿਣਾ ਗੱਟਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ:-

“ਮਾਇਓ, ਭੈਣੋ! ਅਸੀਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਲੇ ਜੋ ਹਾਰ ਗਿਆ; ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲੁੱਟਣਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੁੱਟਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਵਕਤ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਾਈ, ਬੀਬੀ ਕੋਲੋਂ ਇੱਕ ਕੋੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਈ। ਤੁਹਾਡੀ ਪੱਤ ਆਬਰੂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਮੇਰੇ ਜੁੰਮੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੋ, ਰਖਵਾਲੀ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜੀਬਾਜੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਇਖਲਾਕੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।”

(ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਪੰਨਾ ੧੪੬)

੧੭੬੧ ਈ. ਨੂੰ ‘ਦਲ ਖਾਲਸਾ’ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਉਬੇਦ ਖਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੁਕਿਆ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ‘ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਕੌਮ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵਾਂ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਅੰਕਿਤ ਸੀ: *ਦੇਗ ਵ ਤੇਗ ਫਤਹ ਵ, ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ। ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।* ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਛਾਤੀ ‘ਤੇ ੨੨ ਫੱਟ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ‘ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਰਹਿੰਦ ‘ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਆਪ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ ਸਨ ਉਹ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਆਪ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ੧੭੭੭ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਤੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਇੱਥੋਂ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।^੧ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਾਰਚ ੧੭੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਕੇਸ਼ਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਹਿਰਾਇਆ। ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੂੰਹਿਮਾਂ ‘ਤੇ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੮੩ ਈ. ਨੂੰ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਲਾਸਾਨੀ ਜਰਨੈਲ, ‘ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ’ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਨੇੜੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।^੨

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਸ. ਸ. ਅਮੋਲ, *ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ* (ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ) ਪੰਨਾ ੨੧
੨. *ਉਪਰੋਕਤ*, ਪੰਨਾ ੩੩
੩. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੬੦
੪. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੬
੫. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੮੭
੬. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੬੭
੭. *ਉਹੀ*, ਪੰਨਾ ੧੭੨

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਿਤਾਬ

-ਭਾਈ ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ*

ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਪੀੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਦਿਆਂ ਜੋ ਖ਼ਿਤਾਬ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਜੰਗਲਾਂ-ਬੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਮਈ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਮਲਾਵਰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵੱਡੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਵੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਜੰਗਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੜੀਆਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਭਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ।

ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ:- ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਸੀਸ ਨਾਲ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੰਤਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ’ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰੋ।

ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨਕਾਰ:- ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ, ਨੇਕ ਆਚਰਨ, ਉੱਜਲ ਦੀਦਾਰ ਅਤੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਦੁਤਾਰੇ ਨਾਲ ਸੁਬਾ-ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿੱਤਨੇਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸੱਚੇ ਸਪੂਤ, ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਸੁਰੀਲੇ ਕੰਠ ਸਦਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਪਣਾਅ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਰੀਲੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ

*ਪ੍ਰਧਾਨ-ਕਮ-ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨਾਦ ਰਾਗ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ (ਰਜਿ.); ੧੦, ਨਾਮਦੇਵ ਕਲੋਨੀ, ਪੁਰਾਣੀ ਚੰਗੀ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੪੪-੬੧੭੦੨

ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਿਆ, ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਅਸੀਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ।

ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖੀ:- ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੭੩੪ ਈ. ਵਿਚ ਦੋ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਬੁੱਢਾ ਦਲ' ਅਤੇ 'ਤਰੁਣਾ ਦਲ' ਬਣਾਏ। ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਜੀ ਸਨ। ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ।

ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੁਖੀ:- ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ੬੫ ਜਥੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ, ਜੋ ਸਾਂਝੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਾਂਝੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਰੱਖਿਆ। ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਮਸਲੇ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ:- ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਥੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਖਰਾ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਸਫਲ ਹੋਇਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ। ਏਕਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇੱਕੋ ਸੀ, ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਮਿਸਲਾਂ' ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ/ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ, ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਆਪਣੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਵੀ ਬਾਨੀ ਹੋਇਆ।

ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਦਾਰ/ਨਵਾਬ:- ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਵੀ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੀ ਧਰਮੀਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੰਤਲੇ ਸਾਹਾਂ 'ਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਨ, ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੀ ਫ਼ੌਲਾਦੀ ਚੋਬ ਦੇ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੫੪ ਈ. ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਯੋਗ ਜਾਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ:- ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ੨੨੦੦ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਤੇ ਫ਼ਰਿਆਦ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤ, ਮਰਹੱਟੇ, ਜਾਟ ਆਦਿ ਸਨ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਦਰਦ ਭਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਲੇਕਿਨ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੬੧ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪਾਸ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਲਸਈ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਰੁਕੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਵੀ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰੋ-ਘਰੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੜੀ ਸੋਭਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ 'ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ:- ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਾ। ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ', ਪੰਥ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਈ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਰਾਜਸੀ ਫਤਿਹ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਦੀ ਪਦਵੀ, ਪੰਥ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬੱਝ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਹੀ ਰਾਖੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਾਕਤ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਉਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਕੀ ਚਾਦਰ:- ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਧਨ ਹੱਥ ਲੱਗਾ। ਨੌਂ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਕੇਵਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ, ਪਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਦੀ ਚਾਦਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਵਿਛਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸਾਰਾ

ਨੌਂ ਲੱਖ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਾਰੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਰਕਮ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਬਾਨੀ:- ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਿੱਜੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿੱਜ ਲਈ ਬਹੁਤੀਆਂ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ। ਕਪੂਰਥਲਾ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾਂ ੧੭੭੪ ਈ. ਅਤੇ ਫਿਰ ੧੭੭੭ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ਹਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ-ਏ-ਹਿੰਦ (ਦਿੱਲੀ ਫ਼ਤਿਹ):- ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਏ ਗਏ। ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ-ਏ-ਹਿੰਦ ਭਾਵ ਭਾਰਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਲਾਨਿਆ।

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ:- ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ, ਜੋ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਹੋਵੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ੈਬਰ ਤੋਂ ਜੰਮੂ ਤਕ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਤਿੱਬਤ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਬੱਲੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਸਥਾਪਕ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਾਲ-ਧਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ, ਬਲਕਿ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦ/ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਸੰਤੋਖੀ, ਦਾਨ ਵੀਰ, ਲੋਕ-ਨਾਇਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

੧. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼: ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ
੨. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼: ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ)
੩. ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼: ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ
੪. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ

ਜਿਸ ਦੀ ਤੇਗ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਸਮਤ . . .

-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਜਿਸ ਦੀ ਤੇਗ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਸਮਤ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਉਹਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿੰਦੇ।
ਜੋ ਸੀ ਪੰਥ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬਰਦਾਰ ਬਣਿਆ, ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਤੇ ਸਿਪਾਹ ਸਲਾਰ ਕਹਿੰਦੇ।
ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੇ ਓਸ ਦੇ ਕਦਮ ਚੁੰਮੇ, ਗੋਡੇ ਹੇਠ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ।
ਚੜ੍ਹਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤੱਕ ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬੇ, ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਦਰ ਦਾ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਕਹਿੰਦੇ।

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਿਰ ਅਸੀਸ ਲੈ ਕੇ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਵੇਖਣ ਸੰਸਾਰ ਆਇਆ।
ਮਮਤਾ ਮਿਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ, ਹਿੱਸੇ ਓਸ ਦੇ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਆਇਆ।

ਨਿੱਘ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਦਾ ਮਾਣਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਸੱਤ ਸਾਲ ਗੁਜਰੇ।
ਯਤੀਮ-ਪੁਣਾ ਨਾ ਓਸ ਦੇ ਚਿੱਤ ਚੇਤੇ, ਠੰਢਾ ਹਾੜ ਗੁਜਰੇ, ਨਿੱਘਾ ਸਿਆਲ ਗੁਜਰੇ।
ਨਿੱਤ ਕਰਦਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ 'ਚੋਂ ਹਰ ਖਿਆਲ ਗੁਜਰੇ।
ਹਰ ਸਵਾਲ ਦਾ ਉਹ ਜਵਾਬ ਹੈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਵਾਲ ਗੁਜਰੇ।

ਸੁਣਿਆ ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਅੰਦਰ।
ਮਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਲਿਆ ਓਸਦਾ ਲਾਇਕ ਪੁੱਤਰ, ਬਿਹਬਲ ਮਨ ਸੀ ਭਿੱਜਾ ਪਿਆਰ ਅੰਦਰ।

ਫੌਜ ਖਾਲਸਾ ਦਾ, ਬਣ ਗਿਆ ਹਿੱਸਾ, ਜੀਹਦੇ ਪੈਰੀਂ ਨਵਾਬੀਆਂ ਰੁਲਦੀਆਂ ਨੇ।
ਵਾਸੇ ਜੰਗਲੀਂ ਇਰਾਦੇ ਨੇ ਬੜੇ ਪੱਕੇ, ਮੌਤ ਨਾਲ ਜਵਾਨੀਆਂ ਤੁਲਦੀਆਂ ਨੇ।
ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕੌਮ ਤੋਂ ਜਾਨ ਵਾਰਨ, ਸਿਰ ਤਲੀ ਧਰਿਆ, ਗੁਰੂ ਨਾ ਭੁਲਦੀਆਂ ਨੇ।
ਨੱਚਣਾ ਤੇਗ ਦੀ ਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਰੋਸਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਦੀਆਂ ਨੇ।

ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਮਹਿਸੂਸ ਦਿੱਤੀ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ।
ਵਾਹੁਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਨਾਲ ਕਿਰਪਾਨ ਸਾਵੀਂ, ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ।

ਸਖਤੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਖਾਨਾਂ ਖਾਲਸੇ 'ਤੇ, ਜੰਗਲੀਂ ਜਾਣ ਲਈ ਸਿੰਘ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ।
'ਲਖਪਤ' ਜਸਪਤ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਲਏ ਬਦਲਾ, ਬਿਦੋਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ।
ਲਖਪਤ ਅੱਤ ਚੁੱਕੀ ਸਿੱਖ ਨਾ ਬਚੇ ਜੀਂਦਾ, ਏਹ ਸਿੱਖ ਨੇ ਬੜੇ ਮਗਰੂਰ ਹੋ ਗਏ।
ਮਾਣ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ, ਰੱਬ ਭੁੱਲਿਆ ਮੌਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।

*੨੪੮, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫੇਜ਼-੧, ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧ ਮੋ: +੯੧੯੮੭੨੬-੦੯੯੨੧

ਅੱਗ ਈਰਖਾ ਦੀ ਸਤਿਆ ਪਿਆ ਲਖਪਤ, ਘਿਰਿਆ ਖਾਲਸਾ ਕਾਹਨੂੰਵਾਨ ਵਿਚ ਹੈ।
ਭੁੱਖਿਆਂ ਭਾਣਿਆਂ ਜੰਗ ਹੈ ਲੜੀ ਬੇਸ਼ੱਕ, ਰਿਹਾ ਖਾਲਸਾ ਪਰ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਵਕਤ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਅਗਵਾਈ ਬਖਸ਼ੀ।
ਕਰ ਨਿਪੁੰਨ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ, ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਲਈ, ਸਭ ਦਾਨਾਈ ਬਖਸ਼ੀ।
ਹੱਕ ਸੱਕ ਲਈ, ਮੈਦਾਨੇ ਜੂਝਣਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ, ਸਦਾ ਨਰਮਾਈ ਬਖਸ਼ੀ।
ਰੱਖਣਾ ਸਾਂਭ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਦਰਦ ਸੀਨੇ, ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਭਲਾਈ ਬਖਸ਼ੀ।

ਨਾ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ, ਸੋਚ ਸਭ ਦੀ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋ ਗਈ।
ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਸਹਿ, ਹੌਸਲਾ ਹਾਰਿਆ ਨਾ, ਅੱਧੀ ਕੌਮ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ।

ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਮੁੜ ਉੱਠੇ, ਜੈਨ ਖਾਨ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੈ।
ਬਾਬੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤਾਈਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਿੱਤਾ, ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮੁੜ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ, ਲੇਖੇ ਕੌਮ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਾਈ ਸਾਰੀ।
ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਕੁਝ ਆਪਣਾ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਲਈ ਰੱਖੀ ਕਮਾਈ ਸਾਰੀ।
ਫਹਿਆ ਹਰਿਮੰਦਰ, ਉਸਾਰਿਆ ਫੇਰ ਮੁੜ ਤੋਂ, ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਤ ਗਰਮਾਈ ਸਾਰੀ।
ਘਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਦਾ ਆਬਾਦ ਰੱਖਣਾ, ਸਿੱਖ ਦੀ ਏਸੇ ਵਿਚ ਦਾਨਾਈ ਸਾਰੀ।

ਓਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਖਤਰਾ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਹੇ ਹੋਣ ਸਰਦਾਰ ਜਿਸਦੇ।
ਰਹਿਣੇ ਸਦਾ ਲਈ ਜਗ 'ਤੇ ਨਾਮ 'ਕੌਮਲ' ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋਵਣ ਦਸਮ ਦਾਤਾਰ ਜਿਸਦੇ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਚੱਬਾ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੦ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੭੩ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ . . .

-ਸ੍ਰੀ ਰਮੇਸ਼ ਬੱਗਾ ਚੌਹਲਾ*

ਵਿਚ ਮੈਦਾਨੇ ਰਿਹਾ ਜੁਝਦਾ ਜਾਲਮ ਮੂਹਰੇ ਖੜ ਕੇ
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।
ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ,
ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਮੁੱਖੋਂ ਸਤਿਨਾਮ ਸੀ ਕਹਿੰਦਾ।
ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਵਾਰੇ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ,
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਠ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ,
ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਓਸ ਵਕਤ ਨੂੰ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਲੰਘਾਇਆ।
ਵੱਧਦਾ ਰਿਹਾ ਵੱਲ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਜਰ ਕੇ,
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਜੱਸੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਦੀ ਕੀਤੀ,
ਪੁੱਤ ਸਮਝਕੇ ਤੌੜ ਨਿਭਾਈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ।
ਸ਼ਸਤਰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਖਿਆ ਜੀਣਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ,
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।

ਪੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਗਵਾਈ,
ਇਸ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ।
ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਕਦਮ ਕਦੇ ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਰਕੇ,
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।

ਮੱਘਦੇ ਸੂਰਜ ਵਰਗੀ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲਾਲੀ,
ਕੰਬਦਾ ਸੀ ਤੱਕ ਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ।
ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਖਾਲੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹਰਕੇ,
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।

ਏਨਾ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੁਲਤਾਨ ਕੌਮ ਦਾ ਬਣਨਾ,
ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅੱਗੇ ਸੀਨਾ ਪੈਂਦਾ ਤਣਨਾ।
ਬਿਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੇ ਕਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਰਕੇ,
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।

'ਚੌਹਲੇ' ਵਾਲਿਆ ਜਗ ਦੇ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਵਿਰਲੇ ਟਾਵੇਂ,
ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ।
ਤਾਹੀਓਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੇ ਲੋਕੀਂ ਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ,
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸ ਖੱਟ ਲਿਆ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ।

*ਗਲੀ ਨੰਬਰ ੮; ਰਿਸ਼ੀ ਨਗਰ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ, (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਮੋ: +੯੧੯੪੬੩੧-੩੨੭੧੯

ਇਮਤਿਹਾਨ ਸਮੇਂ ਕਕਾਰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਖ਼ਤ ਨੋਟਿਸ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦ ਮਾਰਚ: ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਰਹੇ ਕੁਝ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਦੀ ਕਰੜੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਧੱਕਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਕਾਰ ਗੁਰੂ

ਬਖਸ਼ੀ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਕਕਾਰ ਆਪਣੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰੱਖਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਅਕਸਰ ਰੋਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਖ਼ਿਲਵਾੜ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇਗੀ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਰਾਬਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।

‘ਸੇਵਾ ਸਰਗਰਮੀਆਂ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ

ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕੀਤਾ ਜਾਰੀ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੩ ਮਾਰਚ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਅੱਜ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ‘ਸੇਵਾ ਸਰਗਰਮੀਆਂ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਲਹਿਰ ਤਹਿਤ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ‘ਸੇਵਾ ਸਰਗਰਮੀਆਂ’ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਨੂੰ

ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਪਰਚੇ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਧੀਕ ਸਕੱਤਰ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ ਨੇ 'ਸੇਵਾ ਸਰਗਰਮੀਆਂ' ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ ਵੀ ਦਿੱਤੀ।

ਸਿਕਲੀਗਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਵਚਨਬਧ

-ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੮ ਮਾਰਚ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਭੋਪਾਲ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਵਿਖੇ ਸਿਕਲੀਗਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਸਿਕਲੀਗਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਵਚਨਬਧ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਕਲੀਗਰ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸਿਕਲੀਗਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨਾਲ ਗਏ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਧੀਕ ਸਕੱਤਰ ਸ.

ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਭੋਪਾਲ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਟੇਕਰੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨ ਹਾਲ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫ਼ੀ ਮੋਦੀ ਖਾਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਇਕ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਸਰ ਸਾਹਿਬ ਹਮੀਦੀਆ ਰੋਡ ਵਿਖੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਗਤ ਅਰਪਣ ਕੀਤਾ। ਭੋਪਾਲ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਿਆਨੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

♦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੩੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੭ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਕਠੂਆ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੧੦੩ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

♦ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੋਰਾਂਗਲਾ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਪਿੰਡ ਗੰਜਾ, ਡਾਕ: ਦੋਰਾਂਗਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ੩੦ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੋਰਾਂਗਲਾ ਅਤੇ ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਨੇਪੁਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ੩੧ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੂਰ ਕਥਾਵਾਚਕ, ਕੋਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਗਿ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਭਾਈ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੇ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਨਗਰ ਗੰਜਾ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

♦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੀਨਾ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੮ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੮	ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ, ਅੰਬਾਲਾ	੨੨
੨ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੮	ਗੁ. ਸਾਹਿਬ ਡੇਰਾ ਸੰਤ ਨਿਸ਼ਚਲ ਸਿੰਘ, ਜੋੜੀਆਂ (ਯਮੁਨਾਨਗਰ)	੯੨
੧੧ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੮	ਗੁ. ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਸਿੰਘ, ਪਾਨੀਪਤ	੨੨
੧੭ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੮	ਗੁ. ਨਿੰਮ ਸਾਹਿਬ, ਕੈਥਲ	੫੫

♦ ਭਾਈ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰੀ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਕੰਧਵਾਲਾ, ਅਬੋਹਰ ਵਿਖੇ ੬ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੩੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ■